

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1963

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1963

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

L U N D
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 6 3

HÖYFJELLSARKEOLOGI I SÖR-NORGE

AV

ANDERS HAGEN

Fra sommeren 1958 og hvert år framover har det vært drevet iherdige arkeologiske undersøkelser i deler av de sydnorske høyfjellstraktene. Disse undersøkelser er tvunget fram av de omfattende vassdragsreguleringer som har funnet sted og som i stigende grad vil finne sted i en årrekke framover.

Gjennom store damkonstruksjoner blir betydelige fjellområder satt under vann, og landskapsformer som har ligget upåvirket av menneskeinngrep i alle tidligere «aldre», blir totalt omskapt. Imidlertid har disse høyfjellstrakter sjelden vært folketomme i tidligere tider — fangstfolk, myrmalmbrennere, seterbrukere og handelsfolk har fartet i fjellene til forskjellige tider — og satt spor etter seg.

Der de storstilte ingeniørtiltak blir satt i verk, blir ikke bare naturen alene omformet, men de spor som måtte finnes ved de vann og langs de elver som blir gjenstand for regulering, blir totalt visket vekk. Det har derfor vært nødvendig å organisere omfattende arkeologiske tiltak, for å berge det som kunne berges, før det var for sent.

Før de arkeologiske registreringer og utgravninger i de aktuelle høyfjellstraktene ble påbegynt, hadde vi meget lite å holde oss til av konkrete opplysninger om eldre tiders utnyttelse av fjellets ressurser. Således fantes det fra Songavassdraget i Vest-Telemark — der undersøkelsene først tok til — ikke tidligere sikre vitnemål om fortidsminner, verken av det ene eller annet slag. Vi mente likevel at noe måtte det være å finne også i disse traktene, som fremdeles var rike både på villrein og på fisk. Dessuten kjente vi til oldfunn fra andre høyfjellsområder — især fra Hardangervidda. Mest dreiet det seg om tilfeldige gjenstander — hovedsakelig bortskutte pilespisser av stein og jern. Men vi hadde og kjennskap til boplasser av mer omfattende karakter. Især gav professor Johs. Böes undersøkelser fra Sumtangen ved Finsebergvatn på Hardangervidda lenger vest fra årene 1939—42 oss sikkerhet for at fangstfolk allerede i steinalderen hadde utnyttet høyfjellsjakten. Vi hadde derfor en bestemt tro på at det måtte finnes bosetningsspor fra forhistorisk tid så å si overalt i høyfjellet der det

hadde vært muligheter for fangst og fiske. Denne oppfatning ble dessuten vesentlig styrket gjennom de rike resultater som svenske kolleger i en årrekke hadde nådd fram til ved sine undersøkelser i forbindelse med vassdragsreguleringer i skog og fjelltrakter lenger øst og nordut. Fantet det spor etter fangstfolk ved svenske fjellsjøer, måtte det også være rike muligheter i de sydnorske fjelltraktene, var vår hypotese.

Selv om vi til å begynne med manglet konkret viten og sikre utgangspunkter, hadde vi likevel tilstrekkelig med teoretisk grunnlag, og vi hadde tro på den oppgaven vi hadde satt oss — nemlig å finne de spor som måtte være etter folks virksomhet i fjellet fra steinalder og fram til nyere tid. Selve arbeidsmåten var forholdsvis enkel. I den utstrekning sporene ble funnet, skulle de registreres, kartlegges, og der det var nødvendig måtte utgravinger settes igang.

Vi regnet på forhånd med at boplasser av steinalderkarakter burde kunne finnes. Videre gikk vi ut fra at utvinningssteder for jern måtte det være mer og mindre betydelige spor etter. Dessuten håpet vi også å kunne komme over hustuffer fra jernalder og fra middelalder, og vi visste at det måtte finnes større og mindre systemer av dyregraver (fallgroper) i det aktuelle terrenget.

Undersøkelsene ble stort sett organisert etter samme mønster som våre kolleger ved Riksantikvarieämbetet i Stockholm hadde funnet fram til. Arkeologene — som for størsteparten besto av yngre studenter, ble delt inn i små team som så ble spredt innover i vassdraget. Enkelte av gruppene måtte ligge langt fra fast bebyggelse, og det var tungvint både med frakt av mat og utstyr. Gruppene var utstyrt med båt, men ofte var farkostene både små og primitive, og av og til gikk strykene så sterkt at båtene måtte trekkes over land forbi de verste stedene.

I det område som ble tildelt det enkelte team, skulle alle tilgjengelige strandområder befares. Dels var oppgaven helt enkelt å gå i strandkanten å lete etter utvaskede ildsteder, sundbrent stein (kokstein) og rester etter redskaper og avfall. Dels var det nødvendig å foreta prøvestikk med spade inne på land der det fantes muligheter for leirplass. Og ikke minst var det nødvendig å se nøye på områder hvor det eksisterte utoverhengende bergvegger, eller hvor store steinblokker ruvet i landskapet og gav muligheter for ly.

Det kom snart til å vise seg at anstrengelsene brakte resultater. I

Fig. 1. Den siste hektiske virksomhet på en steinalderboplass som er i ferd med å bli oversvømmet. Tyin, Valdres.

förste rekke var det funn fra steinalderen som bød på störst interesse. Allerede sommeren 1958 ble lokalisert, og for en stor del gravet ut, 22 boplasser av steinalderkarakter (fig. 1).

Dette tall alene var til en viss grad oppsiktsvekkende. Det gav nemlig antydning om at de store höy fjellsviddene hadde vært langt mer utnyttet i steinalderen enn man tidligere hadde våget å tro. Viktigere var det imidlertid at det nye funnmateriale gjorde det mulig for oss å legge mer konkrete planer for de kommende års undersøkelser.

Vi visste således nå at de aller fleste boplassene var å finne kloss i eller nær ved os — med andre ord nær gode fiskeplasser, og samtidig ved steder der reinsdyrflokkene har hatt, og fremdeles har sine faste trekk.

Videre fikk vi visshet om at boplassene ikke alltid var strandbundne. Der terrenget gav ly hadde man av og til slått seg ned, selv om det kunne være et stykke fra vannet.

Vi kunne videre slå fast at boplassene var av sterkt varierende karakter, både når det gjaldt utvalg av redskaper og råstoff. Dels fantes flintrike boplasser. Disse syntes å vitne om sammenheng med boplasskulturen på Skagerakkysten; med andre ord hadde vi her bekreftelse på at det var kystjegere som hadde søkt inn over høyfjellstraktene på fangst. Rikdommen på flint vitnet dessuten om at forbindelsene med kysten på disse stedene hadde vært god. På en annen gruppe boplasser dominerte de stedegne bergarter. Mens flinten på disse lokalitetene manglet nesten helt, var all slags kvarts og kvartsitt derimot vanlig. Her kunne funnene tyde på at sambandet med de flintrike bygdene ved sjøen var opphørt, eller at trafikken ut til kysten i alle fall måtte ha vært sporadisk eller tilfeldig. Dette forhold brakte oss uvegerlig inn på problemet om vi hadde å gjøre med flere forskjellige jegergrupper — og om vi ved siden av kystjegere i fjellet også hadde spor etter en mer stedegen innlandsbefolkning.

Dette at funnene ofte viste en såpass liten homogenitet både når det gjaldt råstoffutvalg og redskapspreg, stilte oss overfor visse kronologiske problemer vi vanskelig kunne løse etter første års undersøkelser. Det syntes å stå klart at de fleste boplassene måtte skrive seg fra yngre steinalder. Især viste de mer flintrike lokalitetene tydelig tilknytning til den grubekeramiske kultur slik den er kjent fra flere boplasser på Skagerakkysten i mellom-neolittisk tid. Imidlertid syntes det å være liten grunn til å tro at samtlige høyfjellsboplasser kunne skrive seg fra samme tid, og helt sikkert var det at ikke alle hadde sammenheng med den grubekeramiske kultur.

Kronologisk sett hadde det nærmest vært en læresetning i norsk arkeologi at innlandets skoger og fjell først med yngre steinalder hadde fått sin befolkning — og nesten som et dogme var det innarbeidet at denne befolkning i større eller mindre grad var influert av den fremtredende bondekultur. At man overhodet skulle vente å gjøre funn fra eldre steinalder, var lite tenkbart og at man skulle ha funn fra en mer stedegen fangstbefolkning var heller ikke sannsynlig — etter det man på forhånd mente å vite. Det er derfor med denne bakgrunn forståelig at vi etter første års undersøkelser var forsiktige med å trekke for sterke konklusjoner. Men de kronologiske og kulturelle spekulasjoner som materialet tross alt innbød til, ble

ikke mindre etter at resultatene av 4 dateringer — basert på kullprøver forelå.

Disse bød på følgende tall regnet fra vår tid (1950)		
Vesle Beruosen	6200	± 140 år
Vrålsbu	6860	± 140 år
Dragarosen	4070	± 140 år
Naustnuten	3410	± 140 år

Under forutsetning av at disse tall virkelig var representative for de nevnte boplasser, skulle man etter dette ha beviser for at folk hadde fartet i de Vest-Telemarkske høyfjell i tidlig del av eldre steinalder, i yngre steinalder og på overgangen til bronsealderen. Arkeologisk sett hadde vi imidlertid lite kontrollmuligheter av disse tall, bortsett fra en av boplassene, nemlig Dragarosen. Her falt de arkeologiske dateringer godt sammen med resultatene av kullstoffanalysen. På dette sted var funnene forholdsvis rike, og her var det gropekeramiske innslag sikkert. Avslag av tynnakkete flintøkser gav også et godt holdepunkt for datering.

Derimot var som nevnt de to dateringene til eldre steinalder i første omgang meget oppsiktsvekkende. Hvis vi godtok disse, måtte vi uvegerlig foreta en nyvurdering av vesentlige sider ved norsk mesolittikum. Hadde jegerfolk streifet om på våre høyfjellsvidder allerede såpass tidlig som disse årstall gav uttrykk for, åpnet det seg unektelig nye perspektiver for studiet av våre tidligste fangstkulturer. Da hadde vi nemlig bevisene for at fangstfolk i eldre steinalder ikke ensidig var bundet til havkanten, men at de også hadde fartet over langt større områder.

De to boplasser det her dreiet seg om, var imidlertid små og meget fattige både på redskaper og avfall. Flinten var brukt opp til siste flis, noen skrapere, en stikkel, et par pilespisser, bl. a. en enegget av arkaisk type, gav lite grunnlag for kronologisk og kulturell plassering. Det eneste som kunne sies var at det ikke fantes noe i det arkeologiske materialet som direkte stred mot de C¹⁴ dateringer som var gitt.

Første års undersøkelser gav oss således ikke bare erfaringer om hvorledes selve arbeidet burde organiseres og drives, det gav også rent vitenskapelig sett et arbeidsprogram av mer konkret karakter

enn vi hadde turt å håpe på. I de områdene som nå etter hvert kom i sökelyset, ble oppgaven selvsagt den samme — nemlig ved hjelp av små team å registrere og å kartlegge det som måtte finnes, og deretter grave ut det som var gravingsverdig.

Men nå visste vi mer om hva vi skulle lete etter, og hvor vi skulle vente å gjøre funnene, og vi kunne gi flere teorier av arkeologisk art som måtte avkreftes eller bekreftes.

Vi visste nå at boplasser fra steinalderen måtte være å finne ved de aller fleste fjellvann. Vi visste at mesteparten lå nær vannkanten, men vi hadde også visshet for at det fantes lokaliteter også et godt stykke inne på land. Vi var klar over at i hellere og ved store stein kunne vi vente å gjøre funn. Vi visste dessuten at boplassene helst var små — de oversteg sjelden 100 m². Vi kunne vente at mesteparten av boplassene var fra neolittikum, men vi måtte også ha klart for oss at såvel eldre som yngre perioder kunne være representert i høyfjellsfunnene. Vi kjente til at ikke bare flint var benyttet som råstoff, men at mange boplasser i hovedsaken var preget av rikdom på kvarts — kvartsitt og bergkrystall. Derimot hadde vi nesten ikke funnet skiferredskaper, heller ikke boplasser med organisk materiale, og vi hadde ikke kommet over noen helleristninger.

Når det gjaldt andre fortidsminner, som dels ikke i seg selv var daterbare, eller som skrev seg fra jernalder, middelalder eller nyere tid, hadde vi også første året kartlagt endel. Dette var i første rekke dyregraver (fallgroper), skytterskjul (bogastille), hustomter, kullmileplasser og ruiner av steinboder. Imidlertid var dette materialet stort sett av en slik karakter at vi ventet med å studere det nærmere til vi kunne skaffe tilveie et rikere sammenlikningsstoff fra andre områder. Især var det tre hovedforhold vi ønsket å få stoff til å belyse nærmere når det gjaldt fortidsminner yngre enn steinalderen. Det ene var muligheten av å komme på spor etter jernalderens ekspansjon i fjellet. Det andre var å prøve å finne materialet som kunne kaste lys over den virksomhet som måtte ha funnet sted i middelalderen. Det tredje var å bringe litt mer klarhet i problemene omkring dyregraver og andre fangstinnretninger.

Således var oppgavene stort sett gitt og problemstillingene forholdsvis godt definert for de sesonger som skulle følge.

I de fire korte sommer-sesonger som siden har gått, er arbeidet blitt drevet på en rekke steder. Således er Songavassdraget i Vest-Telemark

ferdiggransket. Gyrimosvatn i Hemsedal er blitt gjenstand for undersøkelser. Også der er arbeidet avsluttet. Videre har det i tre somrer funnet sted utgravinger ved Mösvatn i Rauland ikke langt fra Rjukan. Et større prosjekt er påbegynt over mot Vestlandet — i Røldal-Suldalsvassdraget. Videre har registreringer og utgravinger funnet sted ved Tyin i Valdres, i utkanten av Jotunheimen. Der er arbeidet foreløpig avsluttet. Avsluttet er også omfattende undersøkelser i Uste-Finsevassdraget i Hallingdal — nær Bergensbanen og et mindre område i Uvdal, Hallingdal, er også gransket.

Alle disse områder ligger innenfor, eller like inn mot grensen til nakne høyfjellsvidder. Høyden over havet varierer i disse trakter mellom ca. 800 og ca. 1200 m. Bare sjelden har vår virksomhet vært drevet i områder med fast gårdsbebyggelse, eller i strøk om nå er skogkledd.

En unntagelse fra dette er noen ganske små dalfører mellom Setesdal og Telemark. Disse er skogkledd og ligger ikke i direkte kontakt med de store åpne høyfjellsvidder.

Rekognoseringer og prøvegravinger ved vassdrag i Åmot og Trysil nær svenskegrensen i Hedmark, er også foretatt, men heller ikke her er det åpne reinsdyrfjell. I disse strøk er det de store skoger som preger landskapsbildet.

I løpet av de senere sesonger er brakt til veie et materiale som er ganske omfattende. Endel av de problemer som ble reist etter første sesongs virksomhet, er blitt belyst samtidig som andre oppgaver også har meldt seg.

Ser vi først på funnene fra steinalderen, så har vi nå registrert mellom 200 og 300 lokaliteter. Vi kan slå fast at det ved så å si alle fjellvann hvor vi har arbeidet, er gjort funn av steinalderkarakter. Når man tenker på at vi tross alt har arbeidet i avgrensede områder, og når vi så tar i betraktning at det i de samme strøk finnes tusenvis av andre vann hvor vi ikke har kunnet foreta granskinger, men hvor vi med stor visshet må regne med at det også finnes boplasser, synes vi å ha lov til å trekke den slutning at de sydnorske høyfjellsområder har vært intenst utnyttet av fangstfolk under steinalderen.

Når det gjelder hvilke tidsrom av steinalderen høyfjellet har vært brukt som jaktmarker, gav første års undersøkelser, som vi har sett, visse opplysninger samtidig som de reiste vidtgående kronologiske problemer. Især var spørsmålet om vi kunne få bekreftelse på at man

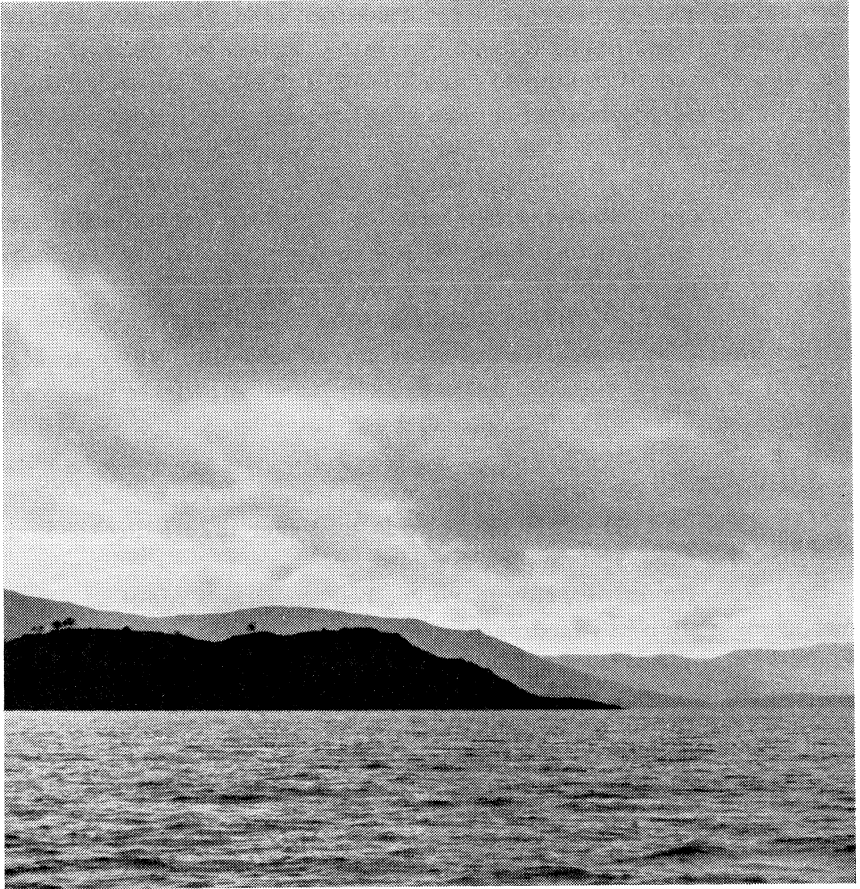

Fig. 2. Digernes i Ustevann ved Bergensbanen. På den lave odden til høyre er gravet ut en boplass fra eldre steinalder.

også i eldre steinalder hadde hatt fangstfolk i innlandet, av største interesse.

Når det gjelder dette forhold, synes vi nå å stå på trygg grunn. Såvel ved Gyrinosvatn i Hemsedal, som ved Finsevatn og Ustevatn i Hallingdal har vi gjort funn som etter forholdene i høyfjellet tildels er rike (fig. 2).

Dette er funn som synes å være rent mesolittiske, og mesteparten av funnene kan knyttes til Fosnakulturen. Ledetypen i materialet er

således de små pilespissene av enegget type, og dessuten finnes godt representert den lille flekkepilen med tange.

Kronologisk sett er det selvsagt vanskelig å foreta en mer nøyaktig plassering av disse mesolittiske boplassene på rent arkeologisk grunnlag.

Imidlertid foreligger også i dette tilfelle endel C^{14} dateringer:

Gyrinos III	(Fosnakarakter)	7860 ± 120 år og 8200 ± 200 år
Gyrinos IV	(Fosnakarakter)	5700 ± 120 år
Finseöya	(Fosnakarakter)	7600 ± 150 år
Digernes i Ustevatn	(Nöstvetkarakter)	7410 ± 130 år

Sammenholdes disse tall med de tilsvarende dateringer som var brakt til veie etter første års undersøkelser, danner det seg et ganske overbevisende kronologisk mønster. Tar vi dessuten i betraktning at vi nå har forholdsvis gode og rike funn, som også rent arkeologisk bekrefter at de boplasser det her dreier seg om virkelig skriver seg fra mesolittiske jegere i høyfjellet, skulle man ha liten grunn til å tvile på de gitte dateringer.

Dermed skulle vi for første gang ha beviser for at de eldre steinalders fangstfolk på den skandinaviske halvøy ikke utelukkende har vært bundet til kysten og sjøen — men at de også har utnyttet innlandets fangstmarker. Et av de hovedproblemer vi ble stilt overfor i 1958 synes således å ha fått sin løsning.

Et forhold som det i denne sammenhengen kan være grunn til å framheve, er at disse eldste boplassene — bortsett fra Digernes i Ustevatn — alle er uhyre fattige på flint. Det er således fjellets egne råstoffer, kvarts-kvartsitt, som er blitt utnyttet. Den slutning vi tør trekke av dette er at veien til kystens flintressurser ikke har vært trafikert i avgjørende utstrekning. Med andre ord er neppe disse eldste boplassene vitnemål om kystfolk som i en kort sommertid har søkt innover i fjellene for å drive sesongjakt. Hvorvidt vi på den annen side er kommet på spor etter en mer lokal folkegruppe som hovedsaklig har hatt tilhold i innlandets skogsdaler og høyfjell, får kommende undersøkelser eventuelt gi mer sikre opplysninger om. Dette problem som meldte seg allerede første året, får fremdeles stå uløst,

selv om vi regner en lokal innlandsbefolkning som en sannsynlig mulighet.

Selv om de mesolittiske boplassene kanskje byr på spesiell interesse, er det likevel de yngre funn av steinalderkarakter som dominerer. Også på dette felt er vår viten fra første årets undersøkelser både blitt bekreftet og utvidet. Likevel er det enda meget som er uklart og usikkert.

Det vi mener å kunne slå fast med sikkerhet uten videre er at det i yngre steinalder må ha eksistert jegergrupper i de sydnorske høyfjell med rot i forskjellige kulturmiljøer. Noen av disse grupper kan vi forholdsvis tydelig skille ut, da de lar seg parallellføre med steinalderkulturer som tidligere er kjent i Norge. Andre kan vi muligens bare skimte konturene av, og dessuten finnes funn fra fjellene som ikke uten videre lar seg identifisere med det man ellers har kjennskap til fra vår steinalder.

En slik gruppe danner en mindre samling boplasser der materialet så å si utelukkende består av bergkrystall og noe kvarts. Til tross for at det kan være store mengder med råmateriale og avslag på disse plassene, er det påfallende lite med distinkte redskaper av konvensjonelle former. Et særpreget trekk er mikroteknikken; bearbejdede små, slanke fliser av glassklar bergkrystall kan kanskje ha vært anvendt som skjærpe for redskaper av bein og horn. Enkelte av disse boplasser ligger i nærheten av leirplasser med godt og variert utstyr av flint — men forskjellen fra disse er så stor at vi ikke uten videre kan slutte oss til verken kulturell eller kronologisk slektskap. Der vi kan gi noen datering av bergkrystall-kvartslokalitetene, blir dette imidlertid til yngre steinalder — sannsynligvis faller de tidlig innen dette tidsrom. Denne datering hviler i første rekke på funn av fliser fra slipte flintøkser.

De arbeidsteorier vi kan sette opp for disse boplasser, må i sakens natur bli løse. Enten kan de være spor etter en lokal jegergruppe med rot i eldre steinalder. Eller også kan de være rester etter fangstfolk som i tidlig del av yngre steinalder har vandret inn i landet og senere mistet kontakten med kystens flintmarker. Et tredje moment kan også nevnes, nemlig at det kan dreie seg om verkstedplasser der man har bearbejdet bergkrystallen, tildels i store mengder. En ting er i alle fall sikker, slike boplasser finnes ikke ute ved våre kyster.

Lettere å identifisere er gruppen av flintrike boplasser, her er vi

som nevnt ikke lenger i tvil om at de skriver seg fra folk i nær tilknytning til Öst-Norges kystströk. Heller ikke er vi lenger i større tvil om den kulturelle identifikasjon.

Allerede første året, da disse flintrike boplasser dukket opp, kunne vi datere dem til første halvpart av yngre steinalder, og slektskapet med Skagerakkystens grubekeramiske kulturkompleks syntes å være merkbar. Dette inntrykk har senere festet seg. Her finnes ingen arv fra Fosna, her er ingen isolerende tendenser, og her dreier det seg ikke om folk som har lidd av mangel på flint. På disse lokaliteter mangler således nesten helt de lokale bergartene, og til ledeformene hörer de slanke, ofte velformete flekkepilene, med eller uten tange eller tannete egger.

Et godt dateringsgrunnlag gir dessuten de tallrike avslag av slipte flintøkser som finnes på disse boplasser, avslag som i flere tilfeller må skrive seg fra tidlig del av yngre steinalder (tynn-nakkete öksar).

På en av disse boplassene ble avdekket en ganske velformet rektangulær hustuft — av liknende karakter som er kjent på boplasser ved kysten i öst. Selv skikken å bo i mer permanente hytter har disse flintfolkene i en viss utstrekning tatt med seg til fjells.

Det er nevnt at her mangler Fosna-elementer, og det er streket under at man kun i liten utstrekning har anvendt fjellets egne bergarter som råstoff på disse boplassene. Vi mener det er en viss grunn til å trekke slutninger av kronologisk og kulturell art også av dette forhold — ikke bare bakover i tid, men også nedover. Det er nemlig ikke bare kvarts, kvartsitt og bergkrystall som man ikke har benyttet seg av i større utstrekning på disse lokalitetene — men her savnes også praktisk talt bestandig skifer og redskaper av skifer.

Den konklusjon som vi foreløpig tör trekke av dette forhold er at den flintrikere boplassgruppen enten er eldre enn skiferkulturen, eller at jegerne med opphav i de östnorske kystbygder der god flint fantes, har hatt liten eller ingen kontakt med eventuelt samtidige, konkurrerende skiferbrukende jegere i høyfjellet.

Stort sett synes første synsmåte å være den mest sannsynlige.

Etter første års undersøkelser hadde vi ikke kommet på sporet etter boplasser med noe større skiferutstyr. Senere er de imidlertid dukket opp til dels i betydelig mengde.

Et forhold som illustrerer motsetningene mellom gruppene — kronologisk, sannsynligvis etnisk, er at «skiferboplassene» enkelte

ganger ligger i nærmeste nærhet av de flintrike lokalitetene. Til tross for det nære naboskap, kan man ikke finne noen nevneverdige likheter. Hos «skifer-jegerne» har man ikke i mer enn beskjedne grad benyttet seg av flint — kvarts, kvartsitt har man utnyttet, og skifer er blitt tildannet ved saging, knakking og sliping. Til tross for at flint mange ganger kunne plukkes opp på lokaliteter i nabolaget, har man bare i ringe utstrekning utnyttet denne mulighet.

Skiferboplasser er etter hånden lokalisert ved de fleste vassdrag der vi har arbeidet. Rikest er disse boplasser imidlertid ved strendene av Tyin (1078 m. o. h.) i Valdres — ved inngangen til Jotunheimens voldsomme fjellområde. Over en strekning på ca. 3 km er det i strandkanten her lokalisert en hel rekke boplasser. Disse ligger mange ganger så tett at det er vanskelig å fastslå hvor den ene lokalitet slutter og en annen tar til. Enkelte steder er stranden over flere hundre meters lengde således et nesten sammenhengende boplassområde (fig. 3).

Dessverre er mesteparten av strendene utvasket, og bare et par steder har det latt seg gjøre å foreta mer systematiske utgravinger. Imidlertid er disse lokaliteter etter norske forhold — ikke minst når det gjelder innlandet, forholdsvis funnrike. Langs de utvaskete strender kan man virkelig «høste» redskaper og avfall i betydelige mengder. Enten det dreier seg om de oppsamlede strandfunn, eller når man betrakter materialet fra de utgravde lokaliteter, blir inntrykket stort sett ens.

For det første synes vi her å mangle mer sikre mesolittiske elementer. Her finnes således intet som peker mot at de gamle Fosna-jegerne har vært på ferde. For det andre utgjør flinten en ytterst forsvinnende mengde både når det gjelder redskaper og avfall.

Det tredje helt iøynefallende forhold, er den forholdsvis store mengde av skiferredskaper i hel- og halvferdig stand som er funnet. Mesteparten er spisser av varierende størrelse og utforming.

Som et fjerde hovedmoment i Tyinmaterialet, er den betydelige mengden av tilslått kvarts — kvarsitt av til dels ypperlig kvalitet som er blitt benyttet.

Når det gjelder forholdet mellom flinten og skiferen på disse boplassene, kommer kontrasten klart til uttrykk ved en enkel sammenlikning av pilespissmaterialet. Således er det funnet over 70 hele og fragmentariske skiferpiler, mens det bare er bevart 7 av flint. Dette

Fig. 3. Tyin ved inngangen til Jotunheimen. Langs stranden til høyre på bildet er lokalisert en rekke boplasser fra «skifer-jegerne».

tall alene er nok til å vise hvor stor forskjellen har vært på dette område.

Med hensyn til dateringen av disse skiferboplassene i fjellet, må vi foreløpig nøye oss med å anta at de eldste kan gå tilbake til mellom-neolittisk tid. Hvor langt ned i tiden skiferbruken går — her og andre steder i Sør-Norge i det hele, vet vi foreløpig for lite om. Derimot ser det ut som skikken å lage seg redskaper av skifer stort sett var gått av mote i slutten av den tiden da stein ble brukt som redskapsmateriale i høyfjellet.

Til det som i øyeblikket ser ut til å være slutfasen for steinalderjegerne i sørnorske høyfjell, hører således en liten gruppe boplasser

der så vel valget av råstoff som utformningen av redskapene og til dels også beliggenheten av lokalitetene skiller seg ut fra det som er kjent fra tidligere perioder.

På disse yngste boplassene finnes nesten ikke flint, og her er heller ikke skiferen blitt brukt som råmateriale. Det er påny kvarts — kvartsitt som er blitt anvendt. Særpreget for disse boplassene er pile-spissene. Disse skiller seg helt ut fra alle de eldre typer og representerer noe helt nytt både i formpreg og tildanningsteknikk. De er små og flate. De er bladformete, hjerteformete eller har trekantet fasong. De er ofte omhyggelig tildannet, og er retusjert over det hele.

Det kan være grunn til spesielt å streke under ett særpreget forhold ved disse funnene fra denne yngste fasen — nemlig beliggenheten av boplassene. Mens de eldre jegergruppene helst har slått seg ned på åpen mark — ofte på forblåste steder — har disse yngre fangstfolkene gjerne bodd under en utoverhengende bergvegg eller bygd seg et ly inntil en kjempestor steinblokk. De har utnyttet «hellerne» som slike steder kalles på norsk. Disse boplassene er aldri store — av og til bare noen ganske få kvadratmeter. Her kan det ofte knapt ha dreiet seg om mer enn et par jegere som har hatt tilhold (fig. 4).

Også når det gjelder dateringen av disse funnene finnes flere usikre faktorer. At skiferen mangler og at det ikke finnes sikre dateringer til kronologisk sett «ren» steinalder, skulle tyde på at de skriver seg fra tidlig metalltid. Med andre ord at vi her har å gjøre med bronsealderens jegere og fiskere. Eller kanskje kan vi komme helt ned i jernalderen med noen av disse funn? To dateringer fra samme boplass, basert på kullanalyser, har således gitt tallene 200 ± 100 år f. Kr. og 30 ± 100 f. Kr. Er disse dateringer representative for funnene som sådanne, har vi beviser for at steinalderjegere har levet i våre høyfjell helt til langt inn i jernalderen. Ser vi dette i sammenheng med de øvrige — tidlige — dateringer, blir det et tidsrom på ca. 6000 år hvor det har levet jegere i de sørnorske høyfjell. Dette er et langt tidsrom — og derfor er det knapt noen grunn til å undre seg over at de arkeologiske problemene kan synes brokete.

Enten det gjelder fangstfolkene med arv fra istidens kulturforhold, eller det dreier seg om «flint-folkene», «skiferfolkene» eller «kvartsittfolkene», har de likevel hatt det samme grunnlag for sitt liv i

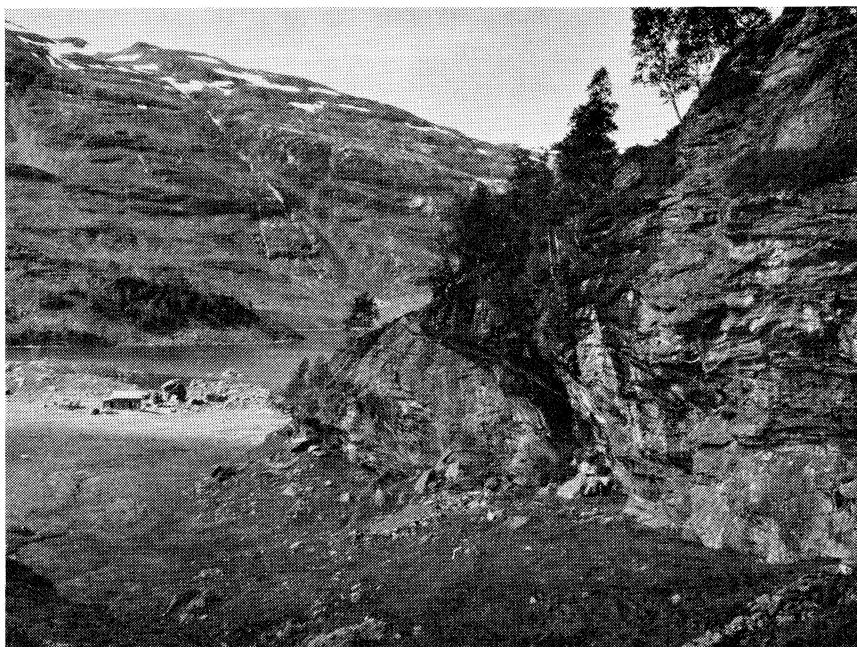

Fig. 4. Ullshelleren i Røldal, Hordaland. Helleren har vært bebodd bl. a. ved steinalderens slutningstid og i bronsealder. På fjellveggen helt til høyre er lokalisert helleristninger av svært ung karakter.

fjellet. De har sökt hit inn for å fiske og fange. I de tusenvis av elver og vann har det vært godt om fisk, og på viddene og i fjellskogene har reinen trukket og elgen hatt sitt hjem. Boplassene er plassert nær elveos og ofte på steder der reinflokkene fremdeles har sine faste trekk.

Enten det dreier seg om boplasser fra det ene eller andre folket, er de gjennomgående små i utstrekning. Av og til er lokalitetene så trange og funnene så få at de helst må tolkes som spor etter et par jegere som en kort tid har holdt til på stedet mens de har ventet på villtet, eller på godt vær.

Andre ganger er lokalitetene slike at de sikkert må ha rommet en familiegruppe. Her er redskaper blitt laget og fangstutstyr blitt reparert. På slike steder — ikke minst på de fleste av de virkelig gamle lokalitetene, finnes ikke bare funn av jegerens utstyr — i første

rekke pilespisser — men her er ofte også mye av de saker som man regner med til kvinnenens redskaper — især kan antallet på små og store skrapere være forholdsvis stort. Selv i fjellet har det vært bruk for ting til skinnarbeid av alle slag.

Et redskap som vi praktisk talt aldri har kommet over på steinalderens boplasser i fjellet, er øksen. På kystboplassene finnes små og store økser ofte i betydelige mengder. I viddetraktene derimot er det nesten bare funnet små avfallstykker av dette redskap, som man skulle tro var uunnværlig også for folk i fjellet. Hva som enn kan ligge bak dette forhold, vet vi ikke — men heller ikke jegerne fra de eldre senpaleolittiske kulturer i Europa kjente øksen. Dette var også folk som levde av fiske og reinfangst på åpne vidder. Også deres redskaper var pilen og buen, kniven og skraperen. En parallellitet i ertverv og utstyr mellom de gamle tundrafolk og høyfjellets reinjegere finnes det således i alle fall hvordan man enn vil tolke det.

Det er nevnt at vår oppgave også omfatter gransking av jernalderens kulturminner i fjellet. I jakten på spor etter steinalderens fangstfolk er heller ikke dette oppdrag forsømt. Et betydelig antall dyregraver (fallgroper vesentlig for rein) er lokalisert og målt opp. Hundrevis av kullmileplasser er notert. Tallrike steinboder og andre hustufter er funnet og kartlagt. Dessuten har man enkelte steder kommet over betydelige utvinningsplasser av myrmalm.

Imidlertid er vi ikke kommet så langt med studiet av dette materialet at jeg våger å forsøke å sette opp noen status. Visse kjensgjerninger kan likevel ganske kort fortjenes å bli nevnt.

Således er det av og til på de gamle boplasser fra steinalderen funnet pilespisser av jern fra folkevandringstid og vikingetid. De samme steder har pekt seg ut som leirplasser i disse periodene som i tidligere faser, og de samme fiskeplasser og reinsvidder er blitt utnyttet som før. Noe mer enn vitnemål om streiftog inn i fjellheimen er imidlertid ikke disse spredte funn av jernpiler, og de føyer lite til det vi har visst fra før.

Imidlertid er en lokalitet ved Mogen i nordenden av Mösvatn ca. 1000 m. o. h. i Telemark, av ganske oppsiktsvekkende art. Denne er undersøkt av mag. art. Irmelin Martens. Her er således avdekket et rektangulært hus, med utbuede langvegger, stolpebåret tak og rester

etter trekonstruksjon i ene gavlveggen. Utenfor husets inngang lå restene av en mektig beinhaug.

I huset — som var ödelagt av brann — ble funnet ganske betydelige mengder av redskaper og fangstutstyr av jern. Ikke minst var de tallrike store og tunge pilespissene velsmidde og vakre saker. Her ble ellers funnet keramikk av varierte former, stykke av et glassbeger, et par pinsetter og noen glassperler o. l. Enkelte funn kom også for dagen utenfor husveggene.

De tallrike funn, som alle viser høy kvalitet, og selve husets bygge-måte vitner om at her i sen folkevandringstid har eksistert en fastboende befolkning med gode forbindelser utad. De har ikke levd isolert inne i fjellene, og deres økonomi har vært god. En analyse av prøver fra knokkelmengdene har vist at reinsdyret har vært hovedsaken for kostholdet. Dette er jo ikke mer enn man skulle vente. Men jakten på reinsdyr alene kan knapt forklare den forholdsvis gode velstand som de tallrike funnene vitner om. Disse funnene domineres nemlig av de usedvanlig mange velsmidde jernsaker. Det er sannsynligvis utvinningen av jern og «eksport» av jerngjenstander som har dannet bakgrunnen for velstanden og årsaken til at folk har slått seg ned fast her inne i høyfjellet.

Spor etter myrmalm finnes da også i rike mengder i det aller nærmeste nabolaget. Dessuten ligger det store slagghauger tallrike steder rundt det store vannet. Et par av disse er gravet ut. Foruten slagg og rester av selve blesteranlegget, er også i direkte forbindelse med utvinningsplassene avdekket små hustuffer — der folkene har holdt til under virksomheten. Disse par steder som er undersøkt, er imidlertid yngre enn anlegget fra folkevandringstiden. Antakelig er de fra middelalderen. Dette foranderer likevel ikke det inntrykk de eldre funn gir av jernet som den virkelige bakgrunn for bosetning og velstand. Tvert om utdypes bildet ved at også middelalderen kommer med.

Ser vi på dette forhold lokalt her ved Mösvatn, kan det nevnes at man i dette område har registrert ödegarder med en rekke, til dels store rektangulære hustuffer med lengder som kan gå over 30 m. Undersökelsene av disse ödeanleggene er bare ved sin begynnelse, men så pass synes vi å kunne slå fast at man her i høyfjellet også i middelalderen har hatt en permanent bebyggelse. Videre at denne bebyggelsen har vært basert på utvinning av jern i en viss utstrek-

ning. Detaljene i selve huskonstruksjonen er enda ikke avklart — men man aner en byggemåte som virker mer komplisert og sammensatt enn tilfellet stort sett er fra forhistorisk tid i Norge. Her må vi imidlertid avvente kommende års undersøkelser i våre vassdragsområder — for her finnes flere anlegg av beslektet karakter som bør graves ut. En fjellgård fra middelalder byr nemlig på like interessante problemer som en boplass fra steinalderen. Ikke minst er det av betydning å få klarlagt hvor langt til fjells ekspansjonen gikk, hvor langt innover i viddeområdene februket strakte seg, og hvor meget jernutvinningen betydde for bosetningen. Her er således ingen mangel på oppgaver hvilken «alder» det enn dreier seg om.

Litteratur:

- J. Böe: Til högfjellets forhistorie. B. M. S. Nr. 21. Bergen 1942.
A. Hagen: Vassdragsreguleringer og höyfjellsarkeologi. U. O. Årbok (Oslo 1959).
A. Hagen og I. Martens: Arkeologiske undersøkelser langs elv og vann. Norske Oldfunn X, Oslo 1961.
I. Martens: Steinalderjakt i fjellet. Viking XXV. Oslo 1962.
A. Hagen: Mesolittiske jegergrupper i norske höyfjell. U. O. Årbok 1960—61. Oslo 1963.

FLATTORV

AV

NILS-ARVID BRINGÉUS

När Carl August Ehrensvärd på sin femdagarsresa i Skåne 1795 nådde Östra Ljungby, varseblev han den markanta övergång mellan skogsbygd och slättbygd, som här ännu är så påtaglig. På sitt eget lakoniska sätt ger han en träffande etnologisk karakteristik av slättbygdsbyn: »I byn syntes korsverkshus och kändes torvrök.»¹ Den torv, som inte blott gav slättbon god värme om vintern utan även hårt arbete om sommaren, kunde antingen skäras i block med torvspade direkt ur torvmossarna eller grävas upp, tillsättas med vatten och ältas till »klappetorv». Det fanns emellertid ett tredje slags brännorv, som här skall behandlas, den s. k. flattorven, markens eget skyddande torvtäcke, som skars upp, torkades och nyttjades som bränsle.

Äldre sagesmän kunde vid min undersökning sommaren 1962 ännu berätta om bruket av flattorv på Falsterbonäset och deras uppgifter kan kompletteras med tidigare uppteckningar.² All mark, som kallades ljung och inte var inhägnad, tillhörde Skanör-Falsterbo. Ljungen var indelad i tio skiften. Varje år hade de s. k. nummerägarna som kompensation för skyldigheten att underhålla vägar, ljungdiken etc., rätt att bruka ett skifte för flattorvstäkt. Efter tio år, då ljung och pors växt upp på nytt, fick de skära torv på samma stycke igen. I början av juni skulle man »gå tårstikke au», d. v. s. fördela det skifte, som under sommaren skulle brukas. Bevarade protokoll över torvdelningen³ visar, att denna förrättning skedde efter vederbörlig kungörelse och leddes av den s. k. rotemästaren, vilken icke var någon kommunal befattningshavare men likväl enligt gammal sedvänja ända till 1913 tillsattes å allmän rådstuga.⁴ På utsatt dag in-

¹ Skrifter av Carl August Ehrensvärd utg. av G. Bergh 1 (1923) s. 361. Jfr även Å. Campbell, Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet (1928) s. 39.

² LUF nr 8892 (uppt. 1942), Landsmålsarkivet nr 1319 (uppt. 1932).

³ G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

⁴ Jfr Skanörs magistrats protokoll 17/2 1913, Skanörs stadsarkiv, LLA.

fann sig rotemästaren med sin karta på Ljungen för att fördela styckena, som ursprungligen var 10 alnar breda och 300 alnar långa. Styckena numrerades i följd och lottades ut till nummerägarna. Det blev dock efter hand vanligt att följa samma ordning, som brukats ett årtionde tidigare. Styckena utmättes med en lina och avgränsades med pinnar, varefter ägarna skar sina initialer i marken. Därest nummerägarna blott hade halv eller fjärdedels part i ett stycke, torde de själva ha fått träffa överenskommelse om den inbördes fördelningen. De, som ej hade nummer, saknade all rätt till torvtäkt och fick klara sig med kokas, tång och annat till bränsle.

Då torven hade olika kvalitet, var torvtäkten delad i två skiften, så att varje nummerägare fick ett stycke i vartdera. Inte desto mindre kunde full rättvisa sällan ernås. Fick man ett sandigt stycke, hade man ej mycket torv att hämta. Skar man ej hela sitt stycke, valde man de bästa ställena.

För torvskärningen lejdes vanligen någon, som var van vid arbetet. I Skanör minns man tre gubbar, som skar torv till folk för 1 krona om dagen jämte födan. Därvid nyttjades ett särskilt s. k. »tårrjarn», varav ett par exemplar finns bevarade i Falsterbo museum, fig. 1. Själva järnet, som tillverkades av smeden på platsen, är svagt vinkelböjt i förhållande till skaftet, så att det skär av torven horisontellt, medan de två uppvikta kanterna skär av torven vertikalt, då redskapet skjutes framåt. Torvskärningen var ett mycket styvt arbete, som ofta kunde ge men för livet. För att mildra stötarna är handtaget försett med stoppning.

Två och två sattes de uppskurna torvorna på kant emot varandra för torkning. Efter några dagar staplades de i runda stackar med upp till två meters diameter och höjd. För att avleda regnvatten och markfuktighet grävdes ett dike runt torvstackarna. Sådana diken kan ännu skönjas på Ljungen. Själva torkplatsen innanför ett sådant välbevarat dike är 230 cm i diameter, medan diket är 50 cm brett och ett spadstick djupt. Fram i augusti körde man hem torven, som lades i »torvhuset». Det kunde bli mellan 20 och 30 små lass på ett nummer.

Torvens kvalitet berodde icke blott på ljungmarken utan även på torkningen. Var torven illa torkad, blev det genom fukten blanksot och när det sedan blev frost, rann det ur skorstenen. Vältorkad torv var emellertid ett gott bränsle. Sedan man satt fyr med annat material,

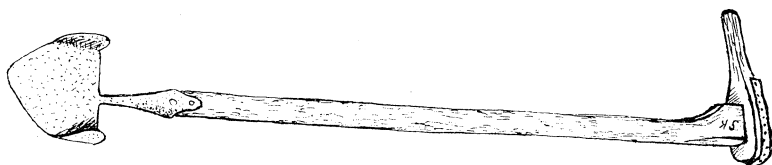

Fig. 1. Torvjärn. Falsterbo museum. Skala 1 : 15.

underhölls elden med flattorv. Torven hade förmåga att hålla elden länge men gav mycket aska och även sand. Den nyttjades såväl i utläggaren för rumsuppvärmningen som på spisen för matlagningen. Man lade därvid torven i en krets, så att elden stod rätt upp kring kokkärlet.

Ännu 1893 hade man i Falsterbo allmänt murade tegelstenshårdar med fyrhål och trefot. Endast i två eller tre hus fanns järnspisar.⁵ Efterhand som dessa blev allmänna, kunde emellertid inte flattorven längre nyttjas som bränsle. I och med att kolkaminer kom i bruk, upphörde även användningen av flattorv för rumsuppvärmningen. En anteckning å torvskiftesprotokollet omvittnar, att delning förekom 1906. Påteckningar för åren 1910 och 1912 gör det sannolikt, att flattorvsskärning förekom ännu vid denna tid åtminstone av en och annan.

Är traditionerna bäst bevarade på Falsterbonäset, har flattorvsskärningen dock icke varit inskränkt till denna särpräglade trakt. M. Hörlén har skildrat, hur man i södra delen av Ingelstads härad på det torvskifte, som uppgrävdes vid framställning av s. k. pluddertorv, först tog till vara »svärtorren», som lades att torka med gräsytan nedåt. Den användes vintertid att »fästa varmen» i järnugnen, så att glöderna kunde bevaras till följande dags morgon.⁶ Från Ö. Tommarp och Simris i Järrestads härad är redskap för skärning av »torvsvär» bevarade å Österlens museum, fig. 11—12. I mannaminne

⁵ A. O. Stenkula, Falsterbo i våra dagar (Verdandi 1893) s. 4.

⁶ M. Hörlén, Gamla seder och bruk från södra delen av Ingelstads härad (1914) s. 115, 119. Se även LUF B 19310. Hörléns uppgift bekräftas av en uppteckning från Kåseberga i Landsmålsarkivets ordsamling (under ordet »svärtorv»). Även i Norge kunde yttorven (s. k. flingertorv eller styvingstorv) tillvaratagas vid mosstorvtäkt och nyttjas i biläggargagnar. Jfr K. Østberg, Norsk bonderett 10 (Oslo 1935) s. 18. Vid förfrågan av prof. G. Hafström, Lund, har prof. A. Holmsen, Oslo, meddelat, att flattorvsskärning i egentlig mening däremot ej förekommit i Norge.

har flattorv även brukats som kakelugnsbränsle i Laholms landsförsamling.⁷ I Veinge i samma härad, varest nyodling med bränning förekom under förra seklet, nyttjades ej all avskuren grästov till askgödning utan en del även till flattorv, som såldes till bönderna på slätten kring kyrkbyn.⁸

I Danmark är inte mindre än ett trettiotal olika benämningar för flattorv kända. Bland de vanligaste märks »lyngtørv», »hedetørv» och »fladtørv». Någon specialundersökning om bruket av flattorv i Danmark föreligger ej, men jag har tagit del av det material, som insamlats genom dr Kristen Møllers frågelista »Tørvegravning» från 1943.⁹ Värdefulla uppgifter lämnas även i arbeten av H. Matthiessen och A. F. Schmidt.¹⁰ Härav framgår att det är företrädesvis i västra hälften samt norra delen av Jylland som flattorv nyttjats. Utom på fastlandet och Limfjordöarna har flattorvstakten spelat en framträdande roll på Läsö i Kattegatt och på Fanö och Römö utanför Danmarks sydvästkust. A. F. Schmidt anför även uppgifter om bruket på Bornholm.¹¹ Därjämte har flattorvstakt förekommit på den lilla själländska halvön Reersö i Stora Bält.¹²

Till den jylländska utbredningen ansluter sig även uppgifter om sporadisk användning av flattorv i Schleswig-Holstein.¹³ I anslutning till det danska materialet må nämnas att grönsvären kunde användas till bränsle även på Färöarna i äldre tid, där torvjord saknades. I

⁷ S. T. Kjellberg, Torvtäckt i Västsverige (Göteborgs museum. Årstryck 1932) s. 81.

⁸ LUF 5389. Om brännodling se N.-A. Bringéus, Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning (1963).

⁹ Danske Folkemaal 14 (1943) s. 49 f. Svar å denna frågelista finns även hos Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser.

¹⁰ M. Matthiessen, Den sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie (Khvn 1939) s. 43—46; A. F. Schmidt, Moser og Tørv. Et Stykke Bondehistorie (Bra-band 1948) s. 41—54.

¹¹ Schmidt, Moser s. 53 f.

¹² Schmidt, Moser s. 46 not 11. Två redskap från Reersö finns i Nationalmuseets samlingar. Nr 473/1943, 474/1943.

¹³ Schmidt anför en uppgift från Hanved, väster om Flensburg. Moser s. 52. Redskap för flattorvsskärning från ön Nordstrand finns å Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum i Schleswig enligt meddelande av Dr Lühning därstädes. Jfr även K. Häberlin, Das Brennmaterial der nordfriesischen Halligen (Mitteilungen aus dem Verein der Königlichen Sammlung für Deutsche Volkskunde 4: 2 (Berlin 1913) s. 104.

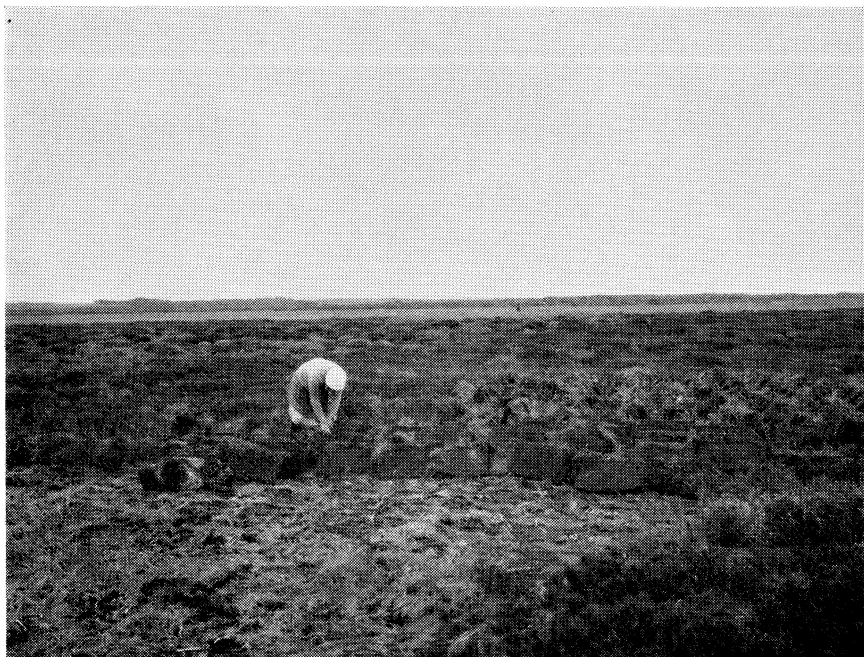

Fig. 2. Uppsättning av »hedtørv» på Brixhus' Hede, Timring.
Foto Nationalmuseet 1929.

Kolter gick den under benämningen »soppatorv».¹⁴ Något allmänt bruk av flattorv förekom däremot icke.¹⁵

Medan flattorvsskärningen på Falsterbonäset upphörde redan i början av seklet, har man i Danmark på sina håll nyttjat flattorven in i våra dagar, varigenom torvtäkten även blivit dokumenterad i bild. Fig. 2 visar, hur »hedetørv» uppsattes parvis till torkning på Brixhus hed. På Läsö fick ljungtorvorna torka i små högar, fig. 3, medan de på Römö uppstaplades i stackar på samma sätt som på Skanörs ljun, fig. 4. Då torven var hemkörd, kunde den jylländske hedebonden förvara den utomhus i stora staplar, som på långt håll var förvillande lika gårdslängorna.

¹⁴ J. Chr. Svabo, Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782 (Khvn 1959) s. 135.

¹⁵ Jfr R. Jirlow, Drag ur färöiskt arbetsliv (Rig 1931) s. 126.

Fig. 3—4. Torvstackar på Läsö respektive Römö. Foto Nationalmuseet 1949, 1947.

I det danska materialet har jag icke funnit någon motsvarighet till det på Skanörs ljung brukade torvjärnet med två vingar. Landbruksmuseet på Sorgenfri äger däremot en torvspade från sydvästra Jylland med en vinge, fig. 5. Möjligen utgör detta redskap en lokal konstruktion. Typologiskt står det nära den engelska »breast-plough» och det svenska skärejärnet, som nyttjades vid nyodling medelst bränning av yttorven, men något samband behöver för den skull icke finnas.¹⁶

Flattorstäkten i Danmark synes som regel ha utförts med en torvspade utan kanter av den typ, som avbildas å fig. 6.¹⁷ Redskapet har dock även haft annan form, varpå Landbrugsmuseets samlingar ger exempel. För att lossa torven i kanterna högg man ett par tre hugg vid sidan och ett par hugg vid ändan, vartill en stickspade kunde nyttjas. Ej sällan ristade man på detta sätt upp en hel bank åt gången, innan torven löstogs. För ristningen kunde även ett särskilt redskap användas. Landbrugsmuseet äger en »tørveridser» från Fanö — norr om Römö — å vilken en avbruten lie fungerar som kniv, och ett kohorn i spetsen likt tassen på en plog hindrar att kniven skär för djupt i jorden, fig. 7. Ett »ridsejærn» från Reersö införlivades 1943 med Nationalmuseets samlingar. Järnet är försett med fyra hål, som möjliggör att torven kan skäras olika tjock. I samband med förvärvet antecknades att »ofte anbragte man et kohorn paa enden af stagen, for at den ikke skulle gaa i jorden». Även Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum äger en rist med kohorn, förvärvad från ön Nordstrand.¹⁸

*

Det ligger förvisso nära till hands att räkna flattorstäkten på Skanörs ljung och Jyllands hedar som ett sällsynt länge kvardröjande exempel på människans anpassning till en karg natur. Förhållandena på Läsö i Kattegatt visar emellertid, att flattorstäkten här tvärtom är en följd av en kulturförändring i sen tid. Museumsinspektör Bjarne Stoklund, som ägnat Läsö ett ingående studium,

¹⁶ Om dessa redskap se Bringéus, Brännodling s. 18 ff.

¹⁷ Besvararna av frågelistan om tørvegravning hänvisar till fig. 1, det fjärde redskapet till vänster.

¹⁸ Inv. nr 1956/1168.

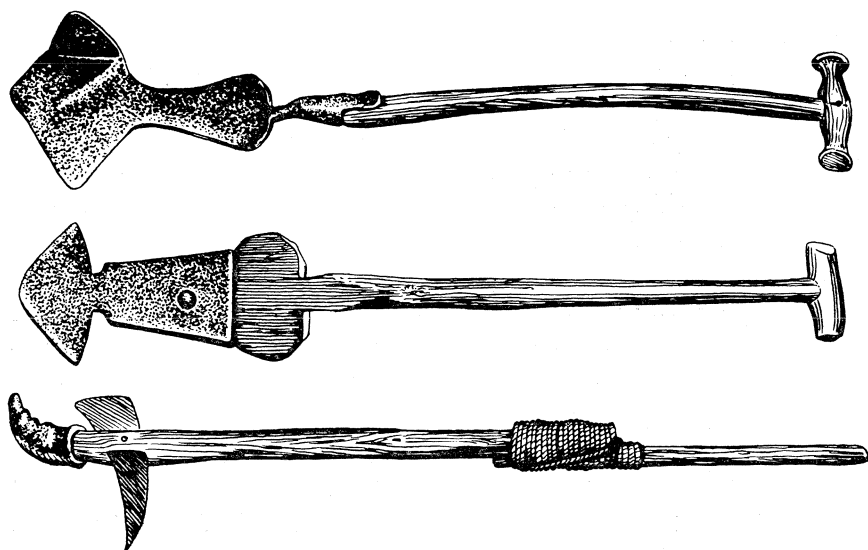

Fig. 5—7. Torvspadar och torvriv från Darum, Ulsted respektive Fanö. Landbrugsmuseet nr 4603, 4594, 4659. Skala 1 : 10.

har funnit, att de tunga tångtaken på de äldsta gårdarna bärs upp av furugrenar, som stammar från en försvunnen furuskog på ön och att man i korsvirkeshusen kan finna, att enstaka fack utfyllts med vågräta »bulplanker», vilket vittnar om en tidigare allmän skiftesverkskonstruktion. Under medeltiden var i själva verket ön täckt av stora furu- och ekskogar, men under loppet av 1600-talet förbrukades skogen fullständigt vid den omfattande saltkokningen och gav fritt spelrum för en katastrofal sandflykt, som härjade i nära ett århundrade.¹⁹ En sådan utveckling finns det motsvarigheter till även på annat håll. Redan Enrico Dalgas påvisade, att det funnits skog mångenstädes på Jyllands dåvarande hedar ännu under historisk tid. På liknande sätt har det förhållit sig med de fattiga hedslätterna i Slesvig.²⁰

Med all sannolikhet har även flattorvsskärningen i Skåne och Halland tillgripits som ersättning för ett tidigare tillgängligt bättre bränsle. Ännu i mannaminne har befolkningen i Skanör-Falsterbo

¹⁹ B. Stoklund, Læsøgården på Frilandsmuseet. Khvn 1962.

²⁰ L.-G. Romell, Heden (Natur i Halland, 1952) s. 334.

ungefär en sjömil från stranden på östersjösidan hämtat stora mängder av ved, ek och fur, som ansetts tillhöra en »evighetsskog», som växte för många hundra år sedan, då här ännu var land.²¹ Historiska källor tyder även på tidigare skogsförekomst. År 1221 erhöll Falsterbo fyr av konung Valdemar tillåtelse till fritt hygge i skogarna däromkring, och 1319 gav hertig Kristoffer Stralsunds borgare, som samtidigt fick sina privilegier å marknaden vid Skanör och Falsterbo förnyade, rätt att hämta ved i de kungliga skogarna, en tillåtelse som följande år bekräftades.²² Man får räkna med att skogarna efter hand nedhuggits eller avbränts och att torvtäkten tillgripits, först när all tillgång på ved uttömts.

När invånarna i Skanör vid en syn 1781 påstod, att Ljungen »från urminnes tider» varit nyttjad till samfälld torvskörd, var detta alltså en sanning med modifikation. Det tidigaste tecken jag kunnat finna på flattorvsskärning i Skåne, lämnar en stadga tillkommen under fjortonhundratalets andra hälft, vilken skulle kungöras på höstmarknaden i Malmö. Det heter däri bl. a.: »Jtem enghen skaal skaere töörff pa wor bys marck wdhen rigge töörff wnder III marck byen swo offthae han thet györ.»²³ Med »rigge töörff» eller »rygge töörff» avses takryggningstörv, vilken i äldre tid var karakteristisk för den sydvästskaånska slättbygden.²⁴ Då man även kan bortse från moss-törv, är stadgan med all sannolikhet riktad just mot flattorvstakten. Är denna uppfattning riktig, kan bruket i sydvästskaåne föras tillbaka åtminstone till senmedeltiden.²⁵ I Lunds stifts landebok från omkring 1570 upptages bland prästgårdsängarna i Gylle socken i Skytts härad norr om Trelleborg en äng, som räntade två lass och hade »höö opskorrid tiill torff».²⁶ Märten Sjöbeck anmärker med

²¹ Stenkula, Falsterbo s. 7.

²² E. Schalling, P. M. ang. äganderätten till den inom staden Skanör med Falsterbo jurisdiktion belägna mark (Bilaga till Kungl. Maj:ts proposition nr 235, i Bihang till riksdagens protokoll 1921. 1 saml. 201 häft. 1921) s. 19. Jfr dock H. Richter, Studier över den yttre strandzonens dynamik och morfologi inom södra östersjöområdet flack-kust (Svensk geografisk årsbok 1936) s. 24 ff.

²³ Samling af Sveriges gamla lagar 9 (1859) s. 492. Om dateringen av stadgan se s. CXXIX.

²⁴ Campbell, Skånska bygder s. 203 f.

²⁵ Schmidt diskuterar i ovan a. a. s. 18 möjligheten av att Ljungtorv åsyftas i en latinsk text om viborgbiskopen Gunners levnad (från omkring 1250—60) men hävdar, att textens »mercia» avser ljung och icke Ljungtorv.

²⁶ Lunds stifts landebok utg. av K. G. Ljunggren och B. Ejder 1 (1950) s. 328.

rätta, att med hö avses här grässvål.²⁷ För torvtäkt till hägnader eller takrygging kan prästgården näppeligen ha behövt en hel äng, varför det ej är otroligt, att flattorv avses även i detta fall.²⁸ Flattorvtäkten på Falsterbonäset synes tidigast kunna beläggas genom det s. k. jordrevningsprotokollet 1670—71, som upplyser, att Lilla Hammars by hade rätt till torvskörd på Ljungen.²⁹

Då uppgifterna om flattorvsskärning i Skåne och Halland på 1700-talet flödar rikare, behöver detta inte enbart bero på källmaterialet utan kan sammanhånga med att torvmossarna mångenstädes började bli utskurna och att man därför tvingades tillgripa flattorven.³⁰ J. L. Gillberg upptager i sin beskrivning över Malmöhus län 1765 tillgång till »lappetorv» för Skanör-Falsterbo, Rängs och Kämpinge byar i Rängs socken samt Stora och Lilla Hammars byar i Stora Hammars socken.³¹ Flattorven skars av nämnda byar på Ljungen, som då nyttjades gemensamt med städerna. Vid denna tid omtalas flattorvtäkt dessutom i Skåre läge (Maglarp) och Vellinge, Skytts härad, i Flyinge, Torna härad, i Lomma, Bara härad och i Barsebäck och V. Karaby, Harjagers härad.³² Flattorv togs även i Kristianstads län under 1700-talet, i Ingelstads och Järrestads härad, möjligen även på annat håll.

När Linné midsommardagen 1749 for från Skanör mot Kämpinge, såg han ljung över den milslånga betesmarken, »som var dels utmärglad av flygsand, som kastade sig över gräset och det förkvävde, dels ock därav att folket här hugger helt tätt sin tunna, runda och platta torv, vilken de vända upp och ned, torka i solen och föra hem till bränsle».³³ I de anmärkningar Carl Hallenborg gjorde, då Linnés

²⁷ M. Sjöbeck, Saltängarna vid sydöstra Öresund och deras historiska förutsättningar (Skånes natur 49, 1961) s. 78.

²⁸ Byn saknade tillgång till bränsle. J. L. Gillberg, Historisk, oekonomisk och geographisk beskrifning öfver Malmöhus län uti hertigdömet Skåne ... (1765) s. 30.

²⁹ Schalling, P. M. s. 20. Jfr även s. 21.

³⁰ Carl Hallenborgs anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa (Historisk tidskrift för Skåneland 4) s. 297; Campbell, Skånska bygder s. 41, 79; M. Sjöbeck, Allmänningen Kulla fälad (Kring Kärnan 3. Hälsingborgs museums publikation 1947) s. 60 f.; A. Sandklef, Hallands jordbruk 1656—1900 (Hallands historia 2, 1959) s. 154.

³¹ Gillberg, Historisk ... beskrifning s. 20, 23 ff.

³² Se nedan anförda uppgifter.

³³ Skånska resan s. 236.

resa utkom 1751, beskrives torvskärningen något närmare: »Den så kallade flattorven . . . skäres på ljungen av översta skorpan helt tunner och stötes av i små bitar med ett enkom därtill gjort järn, på samma sätt som man i trädgårdsgångar avstöter ogräset.»³⁴ Anders Tidström antecknade 1756, att flattorven på Skanörs ljung var fyrkantig, två tum tjock i ena kanten »men i motstående kant alldeles förtunnad». Fältet med den uppställda torven tycktes honom påminna om »en nedliggande trupp».³⁵ Om själva torvtäkten heter det 1759, att den utgjordes av »översta skorpan på gräsvallen på fäladen, evarest små ljungrötter och pors däruti är».³⁶ Vid en besiktning 1791 fann man, att fältet nyttjats till torvskörd »fläcktals men aldrig i en sträcka . . . Av de överallt befintliga skärningar kan närmast slutas att 2:ne torvor blivit skurna på en kvadrataln, vilka torvor, helt tunna, äro till figur ovala, av högst en halv alns längd och ett och ett halvt kvarters bredd». Denna torv skars, så att »endast rötterna av de befintliga växterna avtagas, helst torv djupare skuren, till en del av sand bestående, ej kan tjäna till bränsle».³⁷

När Linné den 7 juli i Barsebäck på nytt fick se torvskärningen, vilken då tydligen som bäst pågick, gjorde han sig även mödan att avrita de därvid brukade redskapen, fig. 8, och lämnar därtill följande kommentar:

»Torvskärningen till flat torv, som lägges över ryggåsen på halmtaken eller ock brännes på elden i stället för ved, förrättades här med tvenne tjänliga instrumenter. Det ena var en lång stång, vilket på spetsen hade ett därpå fästat kohorn; ett kvarter ifrån kohornet var en avbruten lie insatt, vilken med spets och egg vände sig framåt till ett kvarters längd; bakom denna kniv voro tvänne hjul eller trissor om 1 kvarters bredd. Medelst denna maskin skar bonden och ristade torven i rutor, då han förde stången med händer och kropp ifrån sig. A.

³⁴ Carl Hallenborgs anmärkningar s. 342. Jfr s. 344. Här hänvisas till pag. 124, vilket bör vara pag. 224. Jfr även s. 331, där Hallenborg använder termen »torvjärn».

³⁵ S 32, UUB. Denna passus saknas i M. Weibulls utgåva. I en skånebeskrivning, publicerad 1755, heter det utan närmare ortsangivelse, att den torv som skars vid markytan »är fylld med gräsrötter och ej stort tjockare än en tum, men väl 1 och ett halvt kvarter på var sida i fyrkant, och kallas flat-torv». Äldre och nyare skånska handlingar för år 1755 [utg. af N. Wessman u. å.] s. 3.

³⁶ En berättelse om jordbruket i Malmöhus län år 1759. Meddelad af C. G. Weibull (Historisk tidskrift för Skåneland 2) s. 380.

³⁷ Vidimerad avskrift av protokoll över syneförrättningen. G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

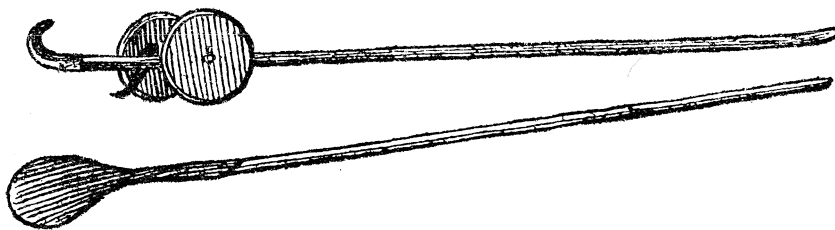

Fig. 8. Torvredskap från Barsebäck. Ur Linnés Skånska resa.

Den yttre maskinen var en rund järnskyffel, något mer än kvarters bred och på alla kanter vass som en kniv med ett krokigt och kort järnskaft, uti vilket ett långt träskaft var häftat, med vilken den utrustade torven uppskyfflades eller lossades ifrån jorden. B.»³⁸

Om de av Linné avbildade redskapen erbjuder föga likhet med torvjärnet, fig. 1, har tvenne andra i Falsterbo museum befintliga verktyg — fig. 9—10 — desto större likhet härmed. Å torvrusten återfinnes t. o. m. en sådan karakteristisk detalj som kohornet. En rist i Kulturhistoriska museet i Lund, har utom kohornet i spetsen även en avbruten lie som ristjärn. En annan rist i samma museum (båda omärkta) saknar liksom den av Linné avritade tvärhandtag.

Till skillnad från torvjärnet, fig. 1, nyttjades redskapen, fig. 9—10, för att skära ryggningsstov till halmtaken och tångvallarna.³⁹ Dylig torv skars icke i ljungrunden utan på god gräsmark. Risten å fig. 9 motsvarar flattorvjärnets vertikala kanter, och upptagningsjärnet, fig. 10, behöver därför inga. Det senare är i de bevarade exemplaren i Falsterbo museum trekantigt, medan Linné avbildar ett ovalt järn. Också redskapen fig. 9—10 har gått under benämningen torvjärn. I äldre bouppteckningar finner man någon gång de förtydligande benämningarna »hustorvjärn» och »ryggetorvjärn». Att skilja dem från flattorvjärnen enbart på grund av benämningen är dock icke möjligt.

Kunde man genom redskapen i Falsterbo museum ha anledning förmoda att Linné i Barsebäck icke observerat, att olika verktyg an-

³⁸ Skånska resan s. 294 f.

³⁹ Se härom C. Hommerberg, Tångvallarna (Skånes natur 1947). Från Västergötland har P. Thamm avbildat ett par nästan likartade redskap som de i Barsebäck, ävenledes avsedda för taktorvsskärning. Kongl. svenska landtbruks-academiens annaler 1817: 2 tab. 2.

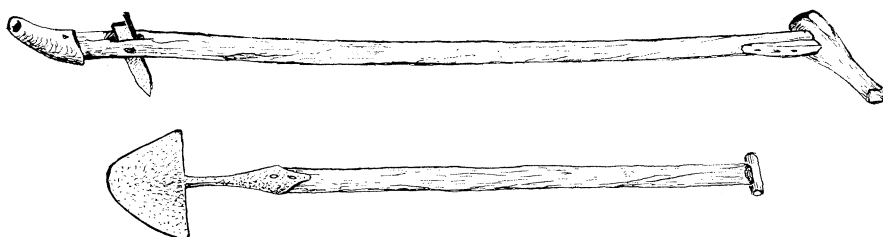

Fig. 9—10. Redskap för uppristning respektive upptagning av torv för takryggning och tånggården. Falsterbo museum. Skala 1 : 15.

vänts för flattorv respektive hustorv, visar det danska materialet, att en sådan misstanke är ogrundad. Här har, som vi sett, såväl risten med kohornet som torvjärnet utan uppvikta kanter använts för flattorvsskärning in i våra dagar. Men vi behöver inte ens gå över Sundet. I Ingelstads härad nyttjades »risteplit» och »svärtorrajärn» av samma utseende för uppskärningen av »svärtorren».⁴⁰ I Österlens museum finns t. o. m. en rist med hjul av den typ som Linné avbildar. Redskapet, som inköpts från Ö. Tommarp, är av ytterst stabil konstruktion. Runt en i risten fast förankrad järnaxel löper de 32 mm tjocka, massiva trähjulen, vilka till skydd mot förnötning i naven är försedda med rörformiga järnkoningar, fig. 11. Ett torvjärn i samma museum, fig. 12, har även en utformning, som ganska nära överensstämmer med det av Linné avbildade.

Flattorvjärnet, fig. 1, förenar två redskap i ett. Det är naturligt, att en sådan konstruktion tillkommit i en trakt, där flattorvstakten hade stor omfattning. Arbetet med detta järn måste dock ha varit mera ansträngande, trots att torven blev smalare, än då de båda självständiga verktygen användes. Det torde icke heller ha varit användbart på vilken marktyp som helst. Det är oklart, om järnet hade denna form vid tiden för Linnés resa. Härpå kan Hallenborgs ovan anförda anmärkning tyda. Men då Linné själv beskriver torven som rund och den 1791 kallas oval, pekar detta närmast på ett järn utan kanter.

De skånska torvredskapens likhet med de danska tyder på att de haft samma form åtminstone ett århundrade innan de avbildades av Linné i Barsebäck. Märkligt nog återfinnes risten såväl med som

⁴⁰ Hörlén, Gamla seder s. 115 samt avbildning å s. 116.

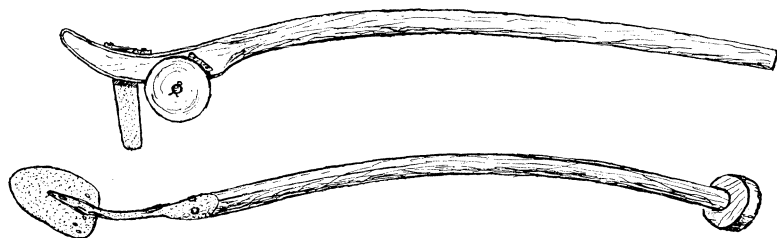

Fig. 11—12. Redskap för upptagning av »torvsvär» från Ö. Tommarp. Österlens museum nr 2771, 4091: A. Jfr även 2146 från Simris. Skala 1 : 15.

utan hjul (av metall) i ett av den engelska lantbrukslitteraturens klassiska verk från 1600-talets mitt: Walther Blith's *The English Improver Improved or the Survey of Husbandry Surveyed*, vilken utkom i London 1652, fig. 13—14. Verktyg av denna typ i förening med olika slags spadar rekommenderas av Blith som dikningsredskap. Sannolikt är de nyskapelser, ehuru de givetvis kan ha förebilder i äldre folkliga jordbruksredskap. Om risten i Skåne och Danmark kvarlevat vid flattorvstäkt, efter att tidigare ha haft en allmänare användning i jordbruket kan icke avgöras på grundval av det föreliggande materialet. S. Erixon räknar dock med att risten som jordbruksredskap tidigare funnits i Danmark och framhåller, att en växelverkan i tekniskt hänseende ibland tycks ha förekommit mellan torvbrytningen och jordbruksarbetet.⁴¹

*

Flattorvens användning vid 1700-talets mitt var densamma som traditionsuppteckningarna redovisar. Anders Tidström antecknade i Lomma 1756, att flattorven »bruka de nu om sommaren i köks-spisar icke så mycket till att koka med som fast mer att konservera eld, ty hon mörar rätt länge».⁴² Abraham Hülphers iakttog tre år senare i V. Karaby, hur »bränntorv hemfördes 2:ne slag, det ena var

⁴¹ S. Erixon, *Lantbruket under historisk tid med särskild hänsyn till bonde-traditionen* (Nordisk kultur 13, 1956) s. 103 f.; *Atlas över svensk folkkultur* 1 (1957) s. 19.

⁴² S 32, UUB. Denna passus har utelämnats i M. Weibulls utgåva.

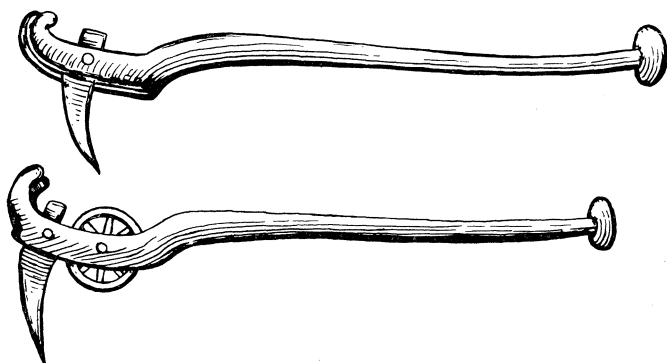

Fig. 13—14. Ristar för dikesupptagning.
Efter W. Blith, *The English Improver Improved*.

stumptorv, som var fyrkantigt skurna och brukades i kakelugnar och rum, det andra, flattorv, brukades i kök och brygghus; denna var skuren på längden». Hülphers fäster sig som så många andra uppsvenska resenärer vid den obehagliga lukten av den brända torven.⁴³ I det avseendet har dock flattorven knappast varit värre än mosstorven. Tidström ansåg fastmer, att flattorven osade minst.⁴⁴

Till bakugnsbränsle synes flattorven icke ha nyttjats. Härför användes merendels halm på skånska slätten.⁴⁵ Då Linné just ifrån Skanör nämner halm som bränsle, kan man förmoda, att det var för bakningen. Traditionen härom har jag dock ej påträffat i Skanör-Falsterbo, varför halmen kan ha upphört att nyttjas i samband med brandstodsöreningarnas inrättande.⁴⁶ Däremot uppgives att pil-

⁴³ Skåne genom två sekler. Reseskildringar från gamla tider samlade och utgivna av H. Schiller (1934) s. 85. Ibid. s. 42. Se även Skånska resan s. 239.

⁴⁴ S 32, UUB.

⁴⁵ Om halm som *bakugnsbränsle* se G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 2: 2 (1948) s. 207; L. W. Rothof, Hushålls-magasin 1 (1762) s. 167; M. B. Swederus, Linné och växtodlingen (Uppsala universitets årsskrift 1907: 2) s. 93; J. Fischerström, Nya svenska ekonomiska dictionnaren 3 (1781) s. 213; Malmöhus län vid 1800-talets början. Två femårsberättelser. Meddelade af C. G. Weibull (Historisk tidskrift för Skåneland 3) s. 300; Ljunits och Herrestads hushållningskommittés rapport, Malmöhus läns hushållningssällskaps handlingar 1837, LLA.

⁴⁶ Jfr Lyngby sockens hushållningsberednings rapport, Malmöhus läns hushållningssällskaps handlingar 1837, LLA.

grenar användes som bakeris, och detta bekräftas av ett »skrå» från Falsterbo 1812: »Var och en samlar gren[ar] under egna pilar och ej under andras trån», »den som bryter gren[ar] eller bark av annan mans trån anmäles». Liknande föreskrifter finns intagna i ett reglemente från 1840.⁴⁷ Ännu i en beskrivning 1893 omtalas att befolkningen skaffade sig bakebränne av de många pilträd, som växte dels på gatorna dels utmed gärdesgårdarna kring åkrarna. Till varje hus hörde vissa träd, som endast husägaren hade rättighet att kvista.⁴⁸ N. H. Lovén, som hänvisar till Linnés uppgift att man jämväl nyttjade torkad kreatursspilling som bränsle, tillfogar, att den användes till ugnbränsle.⁴⁹ Den s. k. kokasen ansågs ge en bättre bakugnsvärme än både ljung och långhalm, vilket föranledde en något chockerad resekåsör för hundra år sedan till kommentaren: »Nu förstod jag, varför man alltid skär bort skorpan på brödet i Skanör.»⁵⁰ Här nyttjades kokasen jämväl i spisar och utläggare av dem, som icke var nummerägare och alltså saknade tillgång till flattorv.⁵¹ Detta bränsle har använts i skogfattiga trakter världen över sedan urminnes tid, i vårt land jämväl på Tjörn och på Öland.⁵² C. A. Agardh uppgiver 1816, att man vid Skanör nyttjade tång till bränsle, vilket tycks ha förekommit bland de fattigare långt fram.⁵³ Detta förefaller

⁴⁷ Båda i G 3, Skanörs stadsarkiv, LLA. Sven Nilsson fann vid sitt besök i Falsterbo 1819, att »denna by liknar fullkomligt en pilskog, över vilken endast det gamla templet höjde sig». Skåne genom två sekler s. 151. I Kämpinge nyttjades redan vid 1700-talets mitt pil till kokning, bryggning, bakning och mäلتning. E. G. Lidbeck, Anmärkningar vid skånska flyg-sands-tracterne, och deras hjälpande genom plantering (Kongl. Vetenskaps akademiens handlingar för år 1759) s. 139.

⁴⁸ Stenkula, Falsterbo s. 7.

⁴⁹ N. H. Lovén, Skytts härad. En akademisk avhandling från slutet av 1700-talet. Från latin till svenska översatt och utgiven genom Skytts härads hembygdsförening (1960) s. 31 f., 45.

⁵⁰ E. Bögh, Skanör och Falsterbo (Svea folk-kalender för 1864) s. 168.

⁵¹ Jfr LUF 8895 samt B. Stoklund, »Klappinger», »kassen» og »fåretorv» (Budstikken 1954—55) s. 49.

⁵² Pehr Kalms Västgöta och Bohuslänska resa. Förrättad år 1742 (1960) s. 192; Tre Tjörn-beskrivningar av år 1765 (Bohusläns Hembygdsförbunds årsskrift 1960) s. 37, 44, 49; J. Fischerström, Nya svenska ekonomiska dictionnairen 3 s. 213; A. E. Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning 2 (1843) s. 273; C. Linnæi Öländska och gothländska resa . . . åhr 1741 (1745) s. 97; Th. Engström, Öland, dess historia, land och folk (1903) s. 113 f.

⁵³ C. A. Agardh, Beskrifning på de tångarter som finnas vid stränderna af

ha varit ännu vanligare i Trelleborgstrakten, där Abraham Hülphers noterade bruket sommaren 1759.⁵⁴

*

De ekonomer, som under 1700-talet iakttog flattorvsskärningen i Skåne försummade inte att ond göra sig häröver. Carl Hårleman antecknade 1749 vid Flyinge, att man »med grämelse måste se häromkring liggande vidsträckta gräsbärande ängar till torvtäkt och bränsle ömkligen avslås».⁵⁵ Följande år klagade han på en resa mellan Näs i Onsjö härad och Lund över att »torven nu allmänneligen till bränsle tillgripes, vilket var lika grymt som svedjande annorstädes. Skulle någon vilja påstå torvs brännande ej böra så hårt anses och att en sådan förment skada genom återväxt efter vissa år kan bli ersatt, anhåller jag det ett dylikt inkast ej må för giltigt anses, innan jag hunnit inkomma med utslaget av de särskilda rön över de särskilda slags torv jag under resan haft tillfälle att anställa, och i förmåga varav jag redan törs försäkra, att fast oräkneliga tider fordras till även så stor torvs återsättande, som den man utav jorden nu uppskärer . . .»⁵⁶ I Barsebäck fick Hårleman anledning att på nytt beröra bränslefrågan. Där stick- respektive klapptorv tröt »tillgripes, som nu beklagligen på flera ställen är begynt, de bästa och härligaste ängar, som till sådant nyttjande jämmerligen avflås och så för närvarande som tillkommande tider göras odugliga, landet till obotlig skada och avsaknad».⁵⁷

Linné gjorde beräkningar över hur mycket grästorv, som åtgick till gårdesgårdar och takryggning, för att visa vådan härav och sum-

---

Götheborgs och Bohus län, samt om sättet och värdet af deras användning i landthushållningen (Götheborgs och Bohus läns Kongl. hushållnings-sällskaps handlingar 1. 1816) s. 87 f.

⁵⁴ Skåne genom två sekler s. 41; J. Fischerström, Nya svenska ekonomiska dictionnairen 3 (1781) s. 213; O. Pehrsson, Några anteckningar öfver åkerbruket i Tommarps socken (1856) s. 17; LUF 11688. Vellinge byordning 3/4 1766 (i LLA) stadgar: »Ej heller skall husfolk och utom bys äga frihet att hämta tång på vår strand för midsommardagen vid 1 dalers plikt för vart lass, likmätigt tingsfridlysningen av den 2 sept. 1758.»

⁵⁵ [C. Hårleman], Dagbok öfver en . . . resa år 1749 (1749) s. 27.

⁵⁶ [C. Hårleman], Dag-bok öfver en . . . resa år 1750 (1751) s. 98.

⁵⁷ A. a. s. 124.

merar: »Ty kunna vi icke utan ängslan åskåda denna torvskärningen uti ett så härligt land . . . Genom flitig torvskärning kan ett det fetaste och härligaste land bliva bragt till det allra uslaste. Svedjande och torvskärning äro för jorden de svåraste pester; dock är torvskärningen merendels värre.»⁵⁸ Att Linné särskilt framhäver skadan av denna torvtäkt, sammanhänger med att den skedde på betesmarken, ja ofta på de allra bästa ställena. I Skanör antecknade han: »Igenom denna torven, som är oumgängelig till gärdsgårdar, flås betesmarken, som förut är mycket mager och sandblandad, så att hon icke kan mera bättras.»⁵⁹ Flattorvstäkten på Ljungen, där betet var magert, fann han ej fullt så vådlig, ehuru den medförde, att »här varken kan bliva örter eller svartmylla».⁶⁰ Att flattorvstäkten på grund av att den var till skada för betet kunde direkt förbjudas genom lokalt ingripande, ger byordningen för Vellinge by 1766 exempel på: »Lappatorv, som otroligen försvagar mulbetet, skall vara förbjudet vid 3 dalers vite och torvens förlust, vilken bör tillfalla den mestbjudande.»⁶¹

En annan och allvarligare risk med flattorvsskärningen berör Linné på resan mellan Barsebäck och Landskrona: »Flygsand eller en fin vit sand samlade sig på marken, där som torven var skuren, så att där man en gång tagit torv till gärdsgårdar eller eldning, fick man icke mera grön torv eller gräs på ett halvt sekulum.»⁶² I annat sammanhang hävdar Linné, att sanden blottades genom torvskärningen, vilken således direkt bidrog till sandflykten.⁶³ Liknande synpunkter återfinner man i P. A. Gadds stora lantbruksencyklopedi 1773. Genom skärningen av »lappatorv» i Skåne blottades flygsanden. »Den utvidgar sig sedan och gör det ena stycket efter det andra på marken onyttigt och ofruktsamt.»⁶⁴

⁵⁸ Skånska resan s. 290.

⁵⁹ Skånska resan s. 224. Se även s. 264.

⁶⁰ Skånska resan s. 236.

⁶¹ Byordningar, Skytts häradsrätts arkiv, LLA. I den för Barsebäcks gods och dess underlydande utfärdade byordningen 1755 förbjöds att vid torvtäkt föra hem den överst avskurna grästorven. L. G. Sjöstedt, Barsebäcks fiskeläge (1951) s. 331.

⁶² Skånska resan s. 295. Jfr även Campbell, Skånska bygder s. 45 f.

⁶³ Skånska resan s. 335.

⁶⁴ P. A. Gadd, Försök til en systematisk inledning i swenska landt-skötselen 1 (1773) s. 347 f.

En fråga av stort intresse är, huruvida det förmenade sambandet mellan flattorvståkt och flygsand var sakligt begrundat. Detta anser Herman Richter i sin studie över den yttre strandzonens dynamik och morfologi inom södra östersjöområdet flack-kust: »Den stora förödelsen bröt först fram, när städernas [Skanör-Falsterbo] invånare i sin fattigdom tvingades att använda buskar och örter som bränsle, och därefter för samma ändamål skuru upp den översta s. k. flattorven eller lavade den till gärdesgårdar som skydd för åkerlappar och betesmarker mot den överhandtagande sanden eller använde den till taktäckning och annat.»⁶⁵ Vad säger det äldre källmaterial, som står till buds?

Redan i sina kommentarer till Linnés skånska resa hävdade Hallenborg, att flattorvsskärningen ej var så farlig som den utmålades. Efter några års förlopp växte det gräs, där man tagit torven. Sandflykten sparade ej heller den gräsvall, där torv ej tagits. »Men är flygsand därunder, som av torvskärning kunde upplösas och bringas till flykt, så fås säkerligen ingen torv förut å det stället.»⁶⁶ Även Tidström uppger — tydligen efter lommaböndernas utsago — att gräset efter torvskärning återkom efter ett par år.⁶⁷

Annorlunda bedömdes däremot den s. k. porshuggningen, varom Hallenborg skriver: »På södra sidan av denna halvö [Falsterbonäset] ligga ock en hoper sandbackar, som för 40 år sedan varit allt övervuxna med pors såväl som hela denna ljunmark, men sedan porsen av snålt folk 1708 och 1709 i starka vintern borthöggs till bränsle, bröt sanden sig lös utur backarna och överhöljde Kämpinge och Stora Hammars samt en del av Rängs och Stävie byar, som därav alldeles förstördes och råkade nästan i allmänt ödemål.»⁶⁸ Tidström bekräftar uppgiften. Vid Räng antecknar han, att till sandflykten bidrog här, att elakt folk rev upp »de arma gräsrötterna till bränsle, som annars finge mer rota sig och underkuva sanden.»⁶⁹ I en ämbets-

⁶⁵ Richter, Studier s. 25. Denna uppfattning hävdas även i M. Sjöbeck, Saltängarna s. 85.

⁶⁶ Carl Hallenborgs anmärkningar s. 359, 361.

⁶⁷ S 32, UUB. Uppgiften är utelämnad i M. Weibulls utgåva.

⁶⁸ A. a. s. 341. Om denna sandflykt, som uppträdde redan 1702, jfr G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 2: 3 (1951) s. 97 f.

⁶⁹ Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756 ... utg. af M. Weibull (1891) s. 41.

skrivelse till landshövdingeämbetet 1758 angående flygsanden å Skanörs halvö yrkade professor Erik Gustaf Lidbeck — sedan 1753 tillika plantagedirektör i Skåne — på stränga åtgärder mot befolkningens bruk att förse sig med »ljung, pors, marvide, kråkebärsris», som växte på Skanörs ljung. Visserligen hade man satt ett vite av 10 daler smt för den, som tog dessa växter med rötterna, men det var fråga om förseelserna beivrades. Lidbeck, som ägde stor lokal-känedom, yrkade däremot icke på förbud mot flattorvsskärningen.⁷⁰

De åtgärder mot porshuggning, som Lidbeck önskade, blev förverkligade först så småningom i samband med ständernas debatt rörande sandflyktsproblemen.⁷¹ I skrivelse till kammarkollegiet och statskontoret den 14 november 1766 föreskrev Kungl. Maj:t, att invånarna i Skanör alltfört fick betjäna sig av torvskörd på den del av Skanörs utmark, som nyttjades därtill, men att å andra delen av utmarken, som var bevuxen med pors, vilken hindrade den där befintliga flygsandens utvidgning, porshuggning vid 20 daler smts vite vore förbjuden. Bakgrunden till föreskriften var, att »flera års erfarenhet bestyrka, att flygsanden icke kan härröra av den på flera ställen övliga torvskörden utan av ljung- och porshuggning samt skogars svedjande med mera».⁷²

Med det 1766 lämnade tillståndet till flattorvstäkt kunde man förmoda, att frågan både var utredd och avgjord. Så blev dock ej fallet. I en skrivelse av den 13 maj 1779 förbjöds flattorvstakten i Skåne utan tidigare förvarning direkt av Kungl. Maj:t:

»Som vi vid ett måls förehavande oss i nåder erinrat, huruledes både uti det Eder anförtrodde som Kristianstads län den skadlige osed sig överallt inrotat, att till bränsle skära så kallad flat torv, varigenom jorden till all slags växtlighet göres onyttig, så have vi funnit, att förbud däremot kan vara ett kraftigt verkande medel att hos allmogen väcka den nödvändiga hushållsomtanken att

⁷⁰ H. Lindal, *Ljungen genom tiderna* (1947) s. 50 f. Se även E. G. Lidbeck, *Anmärkingar vid skånska flyg-sands-tracterne* s. 134 f., 138 f.; *Dens. i Den svenska Mercurius* 6 s. 461; *Dens., Berättelse om en i senare tider tilkommen ö på Falsterbo* ref ... (Kongl. Vetenskaps academiens nya handlingar ... för år 1795) s. 194.

⁷¹ Se även Sammansatta kollegier till Kungl. Maj:t ang. åtgärder mot flygsanden i Skanör 15/1 1765 Vol. 237 a, RA jämte inneliggande handlingar. Rådets resolution följde den 16/4 1765.

⁷² Vidimerad avskrift i G 4, Skanörs stadsarkiv, LLA. Jfr även referat i E. Shalling, *P. M.* s. 20 f.

med mera åhåga och drift än hittills skett vårda skogen och öka densamma igenom nya planteringar. Det är fördenskull härmed till Eder vår nådiga befallning, att I så väl medelst tjänliga uppmuntringar förmån allmogen uti det Eder anförtrodde län till slika planteringars verkställande, som ock igenom skogs- och jägeribetjäningar därå hava en allvarsam uppsikt, att flat torv vid ansenligt vite, som bör tillfalla angivaren, ej må skäras.»⁷³

Genom allmän kungörelse av den 21 juni 1779 offentliggjordes det kungliga förbudet i Malmöhus län:

»Ehuru väl tid efter annan kungörelser blivt utfärdade med förbud emot lapp- eller flat-torvsskärande till bränsle, varigenom jorden till all slags växtlighet onyttiggöres, så har dock förfarenheten visat, att sådant icke kunnat hämma överträdelser i denna delen, varför, samt till underdånigst följe av Kungl. Maj:ts ankomna nådiga skrivelse under den 13 sistl. maj, härigenom till vederbörlig allmän efter rättelse stadgas: att den, som hädanefter beträdes med flat-torvs skärande, bliver förfallen till tre rdr 16 sk. vite, utom det den skurna torven anses såsom förbruten och bör tillika med vitet angivaren tillfalla, varöver såväl krono- som jägeribetjäningen antydes allvarsam hand hålla.»⁷⁴ Motsvarande kungörelse i Kristianstads län med ett vite av 6 rdr specie utfärdades den 26 juni 1779.⁷⁵

Förbuden måste ha inneburit ett mycket kännbart ingripande i den skånska slättbygdens hushållning. I vad mån överträdelser förekommit och beivrats, kan endast en genomgång av domböckerna i de mest berörda delarna ge besked om. De innefattade emellertid icke Skanör-Falsterbo, som alltjämt bibehölls vid rätten till torvtäkt enligt kungliga brevet av den 14 november 1766.⁷⁶ Genom ett nytt kungabrev av den 29 januari 1790 upphävdes emellertid detta, och torvtäkten blev åter förbjuden. Anledningen var att man satte den fortsatta sandflykten på Falsterbonäset i samband med flattorvstäkten.⁷⁷

I den uppkomna brydsamma situationen såg sig borgerskapet i Skanör-Falsterbo på nytt förorsakat att på allt sätt återskaffa rätten till torvtäkten.

Den ansökan, som gjordes till Kungl. Maj:t om rätt att få skära s. k. lapptorv å Skanörs ljun, blev efter yttrande av landshövdingen⁷⁸ och kammarkollegiet

⁷³ Kungl. Maj:ts brev 1779, LLA.

⁷⁴ Malmöhus läns tryckta länskungörelser.

⁷⁵ Kristianstads läns landskanslis registratur, LLA.

⁷⁶ Se ovan s. 42 f.

⁷⁷ Brevet är i utdrag återgivet i Lindal, Ljungen genom tiderna s. 40 f.

⁷⁸ Dat. 25/2 1791. I avskrift i G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

återförvisad till landshövdingen, som anmodades att förrätta närmare besiktning på platsen tillsammans med lantmätare och två eller flera possessionater i orten. Därvid skulle torvtäkten beskrivas, utmärkas å karta, jordens beskaffenhet undersökas och den årliga torvtäktsarealen uppgivas etc.⁷⁹ Den 8 augusti skedde besiktningen, varvid ett område om 586 tunnland och 20 kappland, beläget mellan angränsande byars ägor, och den s. k. Ammerännan avstyckades till torvtäkt. Huvuddelen av området var bevuxet med ljung och något vide samt pors. Besiktningsmännen tillstyrkte bifall till den gjorda ansökningen »helst det nu är utrönt, att inga skadliga följder därav kunna befaras och städernas invånare utan en sådan förmån alldeles icke kunna äga bestånd, då annat bränsle här på orten ej är att tillgå och de ställen, där brännorv kan fås, äro till tre mil härifrån avlägsna, så att invånarna därav ej kunna sig betjäna». Även om man ansåg, att endast 4—5 år behöfde förlida, innan ett avflått stycke på nytt kunde torvslås, föreslog besiktningsmännen, att markområdet indelades i tio lika lotter om c:a 58 tunnland vardera med rätt att nyttja en lott per år. Att bekläda de avskurna ställena med tång ansågs onödigt, då ingen flygsand förmärktes därå. Besiktningsmännen ansåg, att fördelningen borde ske efter viss av Konungens befallningshavande fastställd proportion.⁸⁰

Kungl. Maj:t ansåg sig ännu icke kunna bifalla ansökningen utan beordrade ny besiktning på platsen.⁸¹ Denna verkställdes av landshövdingen i närvaro av magistraten och en stor del av borgarna och invånarna i Skanör och Falsterbo den 17 april 1792. Jordmänen provades därvid genom grävning och medelst jordborr. Synemännen ansåg dock ingen fara för flygsand föreligga å den till torvskörd föreslagna marken. Deras skäl kunde till yttermera visso stödjas av »en mångårig erfarenhet, genom vilken tillförlitligen är utrönt, att å intet enda ställe, där torv blivit skuren, någon flygsand sig visat». Synemännen tillstyrkte på nytt, att ansökan måtte beviljas.⁸² I en relation rörande lantbruket i länet av den 28 juni 1792 underströk landshövding Thott ytterligare vikten av att det sökta tillståndet meddelades.⁸³

Den 4 juli 1792 beviljade Kungl. Maj:t den gjorda framställningen i överensstämmelse med besiktningsmännens förslag dock med tillägg av vissa föreskrifter, som kammarkollegiet i nytt yttrande ansett önskvärda såsom försiktighetsmått mot sandflykten.⁸⁴ Bl. a. skulle

⁷⁹ Kungl. Maj:t till landshövdingen i Malmöhus län 20/6 1791. Avskrift i G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

⁸⁰ Vidimerad avskrift i G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA. Jfr även E. Torslow, Gårdetalet i Skanör och Falsterbo (1922) s. 15 ff.

⁸¹ Kungl. Maj:ts reskript till kammarkollegiet 10/1 1792, av kollegiet kommunicerat med landshövdingen i Malmöhus län 31/1 1792.

⁸² Vidimerad avskrift av skrivelse 17/4 1792 i G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

⁸³ Landshövdingarna till Kungl. Maj:t ang. tillståndet i länen 1792, RA.

⁸⁴ Inrikes-civilexpeditionens registratur, RA.

årlig besiktning ske av det fält, där torv skurits. Ett besiktning-instrument från 1793 styrker ytterligare, att »torvtäkt icke kan för-rättas å de ställen flygsand finnes, att å platsen, varest torv i år är skuren, ingen flygsand visar sig utan blott matjord i ytan . . .»⁸⁵

I sin femårsberättelse 1805 kunde landshövdingen med tillfreds-ställelse meddela, att en del av Skanörs Ljung med Kungl. Maj:ts tillåtelse nu nyttjades »till en för stadens invånare högst oundgänglig torvskörd».⁸⁶ De 170 år, som förflutit sedan tillståndet gavs, har bekräftat, att torvtäkten utan fara för sandflykt kunde ske på Ljungen.

Den av gammalt praktiserade tioåriga cirkulationen som de in-ledningsvis refererade uppteckningarna omnämner, har vi funnit gå tillbaka på centrala föreskrifter från 1792. Enligt dessa skulle upp-delningen invånarna emellan ske efter en fastställd proportion och besiktningsmännen hade som vi sett föreslagit, att landshövdinge-ämbetet skulle fastställa densamma. F. borgmästaren i Skanör-Falsterbo, E. Torslow, som särskilt studerat det s. k. gårdetalet i städerna, har icke kunnat påträffa någon förordning rörande proportions-frågan utan anser, att den lösts internt och att fördelningen skett efter proportionen inom det gårdsägande borgerskapet, varjämte lotter jämväl tilldelades vissa stadens tjänstemän samt fattighuset och »hyra»-huset. De lägenheter, som senare tillkom, åsattes icke nummer och erhöll icke rätt till torvskörd, då de saknade vägunder-hålls- och stängselskyldighet.⁸⁷

Flattorvsskärningen återspeglar nära de försämrade levnadsbe-tingelser, som Falsterbonäsets invånare fick under nyare tid. Deras ansträngningar att bli behållna vid den förmån Ljungtorven gav dem och som kom i fara genom förment samband med sandflykten var i själva verket en kamp för fortsatt existens. Detta framgår med all tydlighet av ett uttalande av landshövding Thott 1792: »Skanörs och Falsterbo städer, redan till handel och övriga näringar mycket för-fallna, skola ofelbart gå alldeles under, om de ej i nåder bibehållas vid den underdånigst sökta förmån att å vissa ställen på Skanörs Ljung skära torv till bränslen.»⁸⁸ Tydligare än så kan ej heller be-tydelsen av det oansenliga redskap, som här behandlats, under-

⁸⁵ Besiktningsprotokoll 5/10 1793 i G 12, Skanörs stadsarkiv, LLA.

⁸⁶ Historisk tidskrift för Skåneland 3 s. 303 f.

⁸⁷ Torslow, Gårdetalet s. 17, 21.

⁸⁸ Landshövdingarna till Kungl. Maj:t ang. tillståndet i länen 1792, RA.

strykas. Det innebär, att de båda syskonstäderna har torvjärnet att tacka för sin fortvaro under den tidrymd, som ligger emellan sillens försvinnande och de första sommargästernas ankomst.

Även om tillgången på flattorv ingenstädes synes ha varit så nödvändig som på Falsterbonäset, hade den även i andra delar av landskapet stor betydelse inte blott som bränsle utan även för taktäckning och hägnader.⁸⁹ I en resolution på allmogens besvär 1752 hade Kungl. Maj:t lämnat tillstånd att rygga halmtaken med torv, men med inskränkningen att detta dock icke fick ske i de orter, där torvskärning var skadlig.⁹⁰ År 1786 sökte allmogen i Malmöhus och Kristianstads län förgäves generellt tillstånd till torvtäkt för takrygging och gärdesgårdar.⁹¹ År 1802 påvisade emellertid generalguvernör Toll, att man i landskronatrakten på två mils avstånd varken hade tillgång till sten, träd eller ris för gärdesgårdar utan var helt hänvisad till flattorven. Erfarenheten hade visat, att på de ställen sådan tagits i äldre tid, marken åter blivit torvklädd, och att fara för sandflykt ej förelåg. Kungl. Maj:t gav därför landshövdingen rätt att efter vederbörlig syneförrättning och vunnen övertygelse om nödvändigheten av flattorv till stängselämnens bevilja tillstånd och meddela föreskrifter.⁹² Detta tillkännagavs genom allmän länskungörelse i Malmöhus län den 15 juni 1802.

Vid samma tid anhöll Ingelstads, Järrestads och Luggude härader genom sina fullmäktige om tillstånd till flattorvsskärning för taktäckning och bränsle. Med åberopande av den tidigare under året givna resolutionen såg sig Kungl. Maj:t föranlåten att lämna sitt bifall. Genom det kungliga brevet härom den 25 november 1802 erhöll landshövdingarna i Malmöhus och Kristianstads län rätt att på samma sätt, som föreskrivits beträffande flattorvstakten för gårdsle, bevilja tillstånd efter föregången prövning på platsen.⁹³

*

---

⁸⁹ Jfr Campbell, Skånska bygder passim; Anders Tidströms resa s. 35; Carl Hallenborgs anmärkningar s. 320, 359.

⁹⁰ Referat i Kungl. Maj:ts brev till kammarkollegiet. Inrikes-civilexpeditionens registratur 25/11 1802, RA.

⁹¹ Kungl. Maj:ts resolution 27/9 1786. Tryckt i Malmöhus läns allmänna kungörelser.

⁹² Kungl. Maj:ts brev 23/3 1802. Malmöhus läns landskanslis arkiv, LLA.

⁹³ Kungl. Maj:t till kammarkollegiet 25/11 1802. Inrikes-civilexpeditionens

Förbudet mot flattorvsskärning 1779 gällde blott Skåne. Härom erinrar P. Osbeck, då han i sin beskrivning över Laholms prosteri framhåller, att »flattorv har kommit till fullkomligt bruk, som skäres allenast på jordens yta och gör med tiden mer skada än skogens minskning och förvandlar våra ljunghedar till flygande sandrevlar, som redan har begynt. Konungen har d. 13 maj 1779 förbjudit flattorvs skärande i Skåne. Önskeligt vore att detta förbud måtte sträcka sig till vår ort.»⁹⁴ Flattorvstakten i södra Halland fick under 1700-talet icke ringa betydelse. I sina anmärkningar över denna landsdel 1761 skriver Johan Fischerström: »Grästorv skäres av bönderna på vissa ställen, den de offra åt Vulcanus. När de hava skurit bort ett tämmeligt stycke, köra de upp detsamma och så säd där. De tro sig på detta sättet hämta dubbel nytta av ett stycke jord.»⁹⁵ Torvtakten synes av denna uppgift att döma ha kombinerats med ett slags extensivt jordbruk.⁹⁶ Från Dagsås omtalar A. G. Barchaeus 1773, att bönderna »fördärva sina ängar genom bränn-torvsskärning på dem att föra den in till staden för en saltpenning eller utlagpenning. De söka nb upp de ställen på ängarna, där sådan jord finnes. De fara icke till torvmossen, som ligger på utmark, efter han är något långt bort kanske 1/4 mil».⁹⁷ I en rapport rörande lantbrukets tillstånd i Halland 1811 heter det, att betesgång och ljunghäring »jämte flattorvsskärning förhärja beständigt de framskjutande plantorna».⁹⁸

Så småningom blev flattorvsskärningen, som Osbeck önskade, förbjuden även i Halland.⁹⁹ Redan 1809 anhöll emellertid riksdagsfullmäktigen Per Persson, att invånarna i Höks och Tönnersjö härader måtte få tillstånd att åtminstone till husbehov få skära flattorv på sina utägor.¹ Efter tillstyrkan av landshövdingeämbetet och av kam-

---

registratur, RA; Kammarkollegiet till landshövdingarna i Malmöhus och Kristianstads län 18/12 1802. Kammarkollegiets registratur i kammarkollegiets arkiv.

⁹⁴ P. Osbeck, Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri (1922) s. 40 f.

⁹⁵ Kongl. Vetenskaps-academiens handlingar för år 1761 vol. 22 s. 241.

⁹⁶ Jfr Bringéus, Brännodling s. 14 f.

⁹⁷ A. G. Barchaeus, Underrättelse angående landthushållningen i Halland (1924) s. 67 f.

⁹⁸ Hallands läns kongl. hushållnings-sällskaps handlingar 1 (1820) s. 40.

⁹⁹ I Bihang til samteliga riks-ståndens protocoll . . . 2 (1815) s. 443, heter det att rätten till flattorvstakt i Halland »vid vite blivit allmogem därstädes betagen».

¹ Per Perssons enskilda riksdagsbesvär (ankom 15/8 1809), bilagda kammar-

markkollegiet beviljade Kungl. Maj:t detta den 10 juni 1811, såtillvida som tillstånd i varje särskilt fall fick sökas på sätt som föreskrivits den 25 november 1802 rörande flattorstäkt i Skåne.² Beslutet meddelades länets invånare genom allmän kungörelse den 4 september 1811.³ Redan vid riksdagen 1815 ingav emellertid fyra riksdagsmän av bondeståndet från Hallands län ett memorial, vari de framhöll, att förbud mot flattorstäkt icke i något hänseende ansågs befrämja invånarnas fördel och bästa. Fastmer var Hallands läns allmoge i anseende till brist på skog och varjehanda eldbränsle i behov att å egna ägor skära torv av tuvor och ljungevuxen mark.⁴ Ärendet kunde icke författningsenligt upptagas till riksdagens prövning.⁵ Då det i stället förebragtes Kungl. Maj:t,⁶ remitterades det av kammarkollegiet till landshövdingen, vilken i sin tur inhämtade de fyra kronofogdarnas utlåtanden.⁷ Dessa visar, att flattorstäkten i Halland vid denna tid icke blott avsåg att skaffa bränsle utan även att skaffa torv till gödselblandning och askgödning vid nyodling. Även om den sistnämnda metoden, s. k. paring and burning, bedömdes positivt, överväger de negativa synpunkterna i kronofogdarnas utlåtanden,⁸ varför landshövdingen yrkade avslag å den gjorda ansökningen.⁹ Så blev även Kungl. Maj:ts beslut.¹⁰

kollegiets skrivelse 3/5 1811 i kammarkollegiets skrivelser till Kungl. Maj:t vol. 565, RA.

² Kungl. Maj:t till kammarkollegiet 10/6 1811. Kammarexpeditionens registratur 1811, RA.

³ Hallands landskansli B. I: 35, LLA. En tidigare motsvarighet utgjorde förbudet mot ljungränning i Halland, vilket bönderna likaledes lyckades få upphävt. Malmström, Hallands skogar under de senaste 300 åren (Meddelande från statens skogsförsöksanstalt 31, 1938—39) s. 209.

⁴ Bondeståndets protokoll 4/4 1815 litt. A. S. n:o 4. R 2065, RA.

⁵ Bihang til samteliga riks-ståndens protokoll ... 2 (1815) s. 443 f. Jfr även 3 (1815) s. 362 f.

⁶ Den nya skrivelsen i ärendet, vilken inkom till Kungl. Maj:t 3/6 1815, är bifogad kammarkollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t 19/12 1815, RA.

⁷ Landshövdingen till kronofogdarna 26/6 1815. Hallands landskansli B. I: 39, LLA.

⁸ Laholms fögderi 19/7 1815 (E. III. ka: 23), Halmstads fögderi 24/11 1815 (E. III. kb: 28), Varbergs fögderi 21/11 1815 (E. III. kc: 30), Fjäre fögderi 15/10 1815 (E. III. kd: 29), LLA.

⁹ Landshövdingen till kammarkollegiet 30/11 1815, Hallands landskansli B. I: 39, LLA. Se vidare kammarkollegiet till Kungl. Maj:t 19/12 1815, RA.

¹⁰ Allmän kungörelse 9/5 1816, Hallands landskansli B. I: 40, LLA.

I landshövdingens femårsberättelse 1822 heter det, att torvmossarna mångenstädes var hårt medtagna, »och i södra Halland nyttjas så kallad flattorv till bränsle, vilket bruk Eders Kungl. befallningshavande sökt avskaffa». Även i fortsättningen höll landshövdingeämbetet ett vaksamt öga över flattorvsskärningen. År 1833 hade det kommit till dess kännedom, att en och annan hemmansägare i länet företagit sig att skära flattorv utan att inhämta det tillstånd, som föreskrevs genom kungörelsen den 4 september 1811. Detta resulterade i en ny länskungörelse den 8 oktober 1833 med ett utsatt vite å 16 rdr 32 skilling banco för den, som skar flattorv utan att ha landshövdingeämbetets tillåtelse.¹¹ De, som redan förbrutit sig eller framdeles komme att göra det, skulle åtalas. Till följd härav instämdes 16 hemmansägare i Vare by, Träslövs socken, för att ha nyttjat flattorvsskörd dock icke i avsikt att skaffa bränsle utan aska för nyodling.¹² Följande år finner man, för att nämna ytterligare ett exempel, att fem bönder i Trönninge by i Lindbergs socken anhöll om rättighet till flattorvsskärning på sin utmark vid havsstranden.¹³

Ännu vid mitten av 1800-talet var flattorvsskärningen allmän i södra Halland. År 1847 heter det i en topografisk beskrivning, att »brist på bränntorv visar sig kännbar i södra Halland, där ängstorv måste tillgripas och såsom bränsle begagnas till oersättlig skada för ängsmarken».¹⁴ P. von Möller fann sig även föranlåten att i sin halländska ordbok 1858 införa ordet »fla(g)torf» = gröntorv, torv, som skäres av grönsvären eller av jordytan till skillnad från gravtorv, som uppgräves».¹⁵ De danska ordmotsvarigheter, som von Möller redovisar, ger samtidigt en antydning om företeelsens etnologiska sammanhang, vilket jag här sökt belysa.

¹¹ Hallands landskansli B. I: 57, LLA.

¹² Himle härads dombok 1835 nr 243, 525 samt 1836 nr 104, LLA.

¹³ Himle härads vintertings dombok 1836 nr 585, LLA.

¹⁴ Topografiska och statistiska uppgifter om Halmstads län (1847) s. 36. Jfr även landshövdingens femårsberättelse 1742—47 s. 16.

¹⁵ P. Möller, Ordbok öfver halländska landskaps-målet (1858) s. 41. Jfr även J. E. Rietz, Svenskt dialekt-lexikon (1867) s. 145, 746.

FÖRKORTNINGAR

LLA = Landsarkivet, Lund
LUF = Folkslivsarkivet, Lund

RA = Riksarkivet, Stockholm
UUB = Upsala universitetsbibliotek

STÄNDERNA OCH MAKTEN ÖVER
ÄMBETSTILLSÄTTNINGARNA
UNDER 1600-TALET

AV

GÖRAN RYSTAD

Et väsentligt men hittills knappast tillräckligt beaktat inslag i de politiska och sociala striderna under 1600-talet utgör frågan om ämbetstillsättningarna och makten över dessa.¹ Efter hand som förvaltningsapparaten utvecklades blev byråkratins växande betydelse allt mera uppenbar. Samtidigt fortgick byråkratiseringen av den svenska adeln i ökad takt. Det är helt naturligt att frågan om inflytandet över tjänste- och ämbetstillsättningarna blev vital för alla berörda parter. Den kom att ingå som ett viktigt led i motsättningarna mellan kungamakt och rådsaristokrati, men berörde naturligtvis i hög grad också lågbyråkratin och alla såväl adliga som ofrälse intresserade i ämbetskarriären. I det växlande spel om makten över ämbetstillsättningarna, som man kan iakttaga under 1600-talet, utgör försöken att mobilisera ständermakten ett inslag, som är förtjänt att närmare uppmärksammas.

I samband med behandlingen av regeringsformen på riksdagen 1634 kom en viss ständeropposition mot den dominerande rådsaristokratin till synes. Bekant är ju t. ex. adelns invändningar mot att regeringsformen betecknades som en evärdlig stadga och dess hävdande, att under förmyndartiden »summa majestas» vore hos ständerna, varför felande kollegium eller förmyndare skulle stå till svars inför dessa.² Av speciell betydelse i detta sammanhang är emellertid adelns påminnelser vid punkterna fyra och fem i regeringsformen.³

---

¹ Författaren avser att inom kort publicera en undersökning härav.

² RAP 1634, 8/7. Jfr C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndarstyrelse s. 26 f., E. Hjärne, Från Vasatiden till Frihetstiden s. 50 f. och N. Ahnlund, Ståndsriksdagens utdaning 1592—1672, Sveriges Riksdag I: 3 s. 200.

³ I det ursprungliga förslaget punkterna 3 och 4. Förslaget tryckt i Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling I: 1 s. 254 ff.

Efter en viss oenighet inom rådet hade man före riksdagen beslutat att välja innehavare av de vakanta drots- och riksskattmästareämbetena och endast notificera ständerna om valet.⁴ Detta torde vara en av anledningarna till att adeln sedan direkt slår ned på paragraferna om ämbetena i förslaget till regeringsform. Den 8 juli föredrog lantmarskalken förslaget på Riddarhuset. Vid den tredje punkten (motsvarande § 4 i den slutliga RF),⁵ resolverades enligt protokollet: »Av inföddom svenskom mannom, och att detta val sker som förr haver varit brukeligt och uti sal. konung Carls tid är hållit och belevat. 1. Efter som Söderköpings beslut anno 1595 uti den 5. punkten utviser. 2. Sveriges Rikes Råds svar på Konungen i Påländ uti den 4. punkten står. 3. Konung Carls uti den 3. punkten 1602, att när höge ämbetsmän skola väljas och tagas, att det må ske med Riksens ständers ja och samtycke.⁶ I stort sett likalydande återfinnes samma yrkande i adelns skriftliga påminnelser till regeringsformen.⁷

Innebörden av adelns framstöt var givetvis en strävan att begränsa regeringens makt över ämbetsutnämningarna, bl. a. genom att i dessa frågor hävda ständernas inflytande.

Adelns framförda krav gällde endast tillsättningarna av de högsta ämbetena. Detta framgår klart av protokollets kommentarer till regeringsformens § 61, som berör, hur man skall förfara »i konungens frånvaro eller krankhet» då lag och stadgar måste ändras eller utfärdas eller andra viktiga beslut fattas, ämbeten,

⁴ A. B. Carlsson, Riksdrots- och riksskattmästarevalet 1634, HT 1911 s. 1 ff., Ahnlund s. 201. Hjärne s. 62 f.

⁵ RF 1634; 4 § har följande lydelse: Efter riket är vitt, ärenden flere och viktigere, än att konungen förmå ensam dem utreda, ty tarv han råd, ämbetsmän och hövdingar, som honom bistå, vilke han väljer och tager efter Sveriges lag, riksens tarv och godtyckio sino». Sveriges regeringsformer 1634—1809 (utg. av E. Hildebrand) s. 7.

⁶ RAP 1634 8/7.

⁷ RAP 1634 bil. C. Texten delvis starkt korrumpierad genom felaktig interpunktion. I den skriftliga inlagan talas f. ö. om »Sveriges Rikes ständers svar på Konungen i Påländs beskyllningar» i stället för »Sveriges Rikes råds svar». Stavenow citerar den skriftliga inlagan ytterst godtyckligt. Citatet består i själva verket av ett kompilat av protokollet och inlagan med godtyckliga, ej markerade utslutningar och omflyttningar. L. Stavenow, Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till svenska riksrådets historia, s. 9.

t. ex. »hövdingar, överstar, slottshövitsmän» etc., förordnas m. m. Sådana beslut skulle enligt paragrafen äga giltighet tills konungen återkom respektive tillfrisknade, varefter denne kunde ratificera eller upphäva vad som beslutats.⁸ Vid diskussionen av denna punkt på Riddarhuset fastslås, att när någon ny lag eller stadga skulle göras, detta skulle ske med ständernas samtycke. Annorlunda ser man på ämbetstillsättningarna, som berörs i paragrafen: »att av- eller tillsätta ämbetsmän stånde till regeringens disposition, som de det bäst finna och var kan vara kvalificerat till».⁹ Beslutet återfinnes i det närmaste ordagrant i adelns skriftliga påminnelser.¹⁰ Några dagar efter det att adelns påminnelser till regeringsformen inlämnats, lades dessa till grund för en diskussion mellan representeranter för regeringen och Riddarhuset. Från regeringshall argumenterade man efter två linjer. Man sökte för det första påvisa det ur praktisk synpunkt orimliga i adelns krav. Om till- och avsättningar skulle bero av ständerna skulle detta leda till att dessa alltid måste vara samlade. Det skulle heller inte gå att få någon att anta ett ämbete, t. ex. som ståthållare, eftersom vederbörande inte kunde veta om han senare godtogs av ständerna. Men kanske ännu starkare tryckte man på att man här var inne på ett område, som föll utanför ständernas kompetens: »... det är ett regale att av- och tillsätta ämbeten och antaga tjänare, och där en Konung den makten icke hade, vad vore då Konungens eminens.» Inför denna argumentering gav lantmarskalken med sig: »Är det ett regale, så varda de sig väl annorlunda förklarandes.»¹¹

Den taktik som användes vid adelns framstöt 1634 i fråga om ständerinflytande över ämbetstillsättningarna möter vi ju mycket

⁸ RF 1634 § 61. Sveriges regeringsformer 1634—1809 (utg. av E. Hildebrand) s. 38.

⁹ RAP 1634 9/7.

¹⁰ Ibid. bil. C. Samma sak framgår även av kommentarerna till regeringsformens § 30, vari bl. a. stadgas om tidsbegränsning för innehav av landshövdingedömen, vilket adeln inte ville godtaga. Argumenten utföres närmare i de skriftliga påminnelserna, medan det i protokollet heter: »Står till Konungen att disponera, efter han haver makt att förordna och tillsätta vem han vill». RAP 1634 12/7. Ibid. bil. C.

¹¹ RAP 1634 12/7.

ofta. Man är noga med att betona, att det inte gäller att införa något nytt, utan att vidmakthålla eller återuppliva något med stöd i lag eller praxis. En återkommande metod är ju att återropa ett lagrum som sedan genom en ofta starkt pressad tolkning förklaras vara tillämpligt. I det här aktuella fallet återoppar man inte lagen utan talar om vad som »förr haver varit brukligt». Men man återoppar också tre bestämda prejudikat. Det är givetvis av största intresse att se hur dessa förhåller sig till de 1634 framförda kraven.

I sin första proposition vid Söderköpings riksdag, överlämnad den 10 oktober, begär hertig Karl rätt att med råds råde »skicka, ordinera och laga alla ämbeter, högre och nidrige, över hela riket». De ofrälse ståndens svar är i regel tillmötesgående,¹² men adeln ställer sig avvisande. Dess svar föreligger i fyra redaktioner, av vilka dock endast två tar upp frågan om ämbetena. Större uppmärksamhet ägnas frågan i rådets och ständernas gemensamma svar, överlämnat den 17 oktober. Ifrågavarande avsnitt ingår sedan oförändrat i riksdagsbeslutet, där det utgör just den 1634 återopade 5 §.

Hertigen tillerkännes i detta svar, och alltså i riksdagsbeslutet 5 §, rätt att i konungens frånvaro tillsätta tjänster »med riksens råds och flere de förnämste ständers, som det kan vederkomma, råd och samtycke». Viktiga inskränkningar göres emellertid. När det gäller »riksens förnämlige ämbeter» skulle ingen vara fullkomligt insatt, förrän invånarna i vederbörande landsända eller eljest »de som det vederkomme» fått göra sitt inflytande gällande. Man griper tillbaka till landslagens stadgande om presentationsförfarande vid tillsättandet av lagmans- och häradshövdingeämbeten och utsträcker detta att också omfatta andra ämbeten. Därvid har man säkert särskilt haft de betydelsefulla ståthållartjänsterna i tankarna.¹³ Det räcker emellertid inte med att hertigen bindes inom ett tremannaförslag. I själva verket får han endast interimsvi-

¹² Undantag utgör det svar som avges av Stockholms utskickade. Inställningen till hertigens proposition är här starkt negativ och punkten om ämbetena förklaras i likhet med ett par andra vara »för hög» för att man skulle kunna besvara den. Den hänsköts i stället till kungen, hertigen och rådet. SRA I: 3 s. 594. Jfr N. Edén, Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602, HT 1901 s. 186 f.

¹³ Jfr N. Ahnlund, Ståndsriksdagens utdaning 1592—1672, Sveriges Riksdag I: 3 s. 41 och S. U. Palme, Söderköpings riksdag 1595, s. 68, Edén s. 188 f.

förordna någon av de på förslaget upptagna på tjänsten. Förslaget skall tillställas konungen, som utser vem av de föreslagna han vill.¹⁴

Det står klart att svaret på hertig Karls proposition och därmed motsvarande avsnitt av riksdagsbeslutet avspeglar ett mot hertigens aspirationer riktat rådsaristokratiskt motdrag. Som synes möter vi dels kravet på rådets och »flere de förnämste ständers» medverkan vid ämbetstillsättningar, dels presentationsförfarandet. Åberopandet av de förnämsta ständerna är obestämt till sitt innehåll,¹⁵ men avser naturligtvis att skapa ytterligare motvikt mot hertigen.

Den andra punkt som åberopades på Riddarhuset 1634 som stöd för ett ständerinflytande vid högre ämbetstillsättningar gällde svaret till Sigismunds legater 1596. Denna skrivelse avgavs av hertig Karl och rådet gemensamt. Man har understrukt, att den i vissa avseenden starkt präglas av rådsaristokratins intressen.¹⁶ Men det bör då framhållas, att det här gäller frågor, där i den aktuella situationen hertigen för sina strävanden också kunnat utnyttja samma argument. Bl. a. gäller detta just frågan om ämbetstillsättningar. I skrivelsen upptas frågan om konungens makt över ämbetstillsättningar, då han befinner sig i riket. Därvid fastslås, att konungen ingalunda har makt att ensam utdela ämbeten. Exempelvis vid tillsättning av riksråd skall rådet upprätta ett förslag på tre personer, inom vilket konungen har att utse en. Som stöd åberopas direkt landslagens stadgande om tillsättning av domare.¹⁷ Skrivelsen är utformad som ett försvar för Söderköpings beslut, men när det gäller ämbetsutnämningarna blir det alltså rådsinflytandet, som skjuts i förgrunden.

Det tredje vid 1634 års riksdag åberopade prejudikatet gäller rekonstruktionen av riksrådet och inrättandet av hovrådsämbetena vid 1602 års riksdag. Bakgrunden till rådets rekonstruktion vid detta tillfälle har diskuterats.¹⁸ Det torde emellertid stå klart, att hertig

¹⁴ SRA I: 3 s. 599. A. A. v. Stiernman, Alla riksdagars mötens besluth I s. 439.

¹⁵ Om innebörden jfr Palme s. 78.

¹⁶ Ex. Stavenow s. 7 f. Skrivelsen behandlas närmare av S. J. Boethius, Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594—1596, HT 1886 s. 101 ff.

¹⁷ Tryckt i N. Chesnecopherus »Fulkommelige skäl och rättmätige Orsaker ... hvarföre samtelige Sveriges Rikes Ständer hafve ... afsagdt Konung Sigismundum» (1607). Jfr Stavenow s. 7 not 1.

¹⁸ G. O. Berg, Riksdagen i Stockholm 1602. N. Edén, Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602 (HT 1901) s. 204 ff., Den svenska central-

Karls anlitande av ständerna här sker i enlighet med hans markanta strävan att skaffa ett legitimt fundament för sina åtgärder. Han vänder sig sålunda till ständerna med begäran, att dessa skulle nominera de adelsmän, som skulle ingå i det nya rådet. Ständerna avböjde emellertid och anhöll att Karl själv skulle utvälja riksråden, en begäran som denne tillmötesgick.¹⁹ I riksdagsbeslutet namnges inte endast de nya riksråden, utan också sex stycken av Karl utsedda hovråd. Ständernas roll får en intressant belysning av den efterföljande formuleringen i riksdagsbeslutet: »med vilka synnerligen och samtligen vi alldeles väl till freds äre, och vele dem därföre godkänna».²⁰ Ständerna godkänner och konfirmerar alltså Karls val.

Det vill emellertid synas som om ständerna år 1602 också direkt medverkat som förslagsställare, nämligen när det gällde tillsättandet av ett par av de höga riksämbetena, amiralen och marsken. Enligt en odaterad handling tillhörande 1602 års riksdagsacta vände sig hertig Karl till adeln och begärde förslag till innehavare av riksmarsk- och riksamiralsämbetena. Adeln svarade med att namnge tre personer, Axel Ryning, Göran Claesson²¹ och Anders Lindersson,²² och be hertigen välja två av dem. Omständigheterna kring tillkomsten av detta förslag är något oklara. I sitt den 11 juni avgivna svar på ständernas framställning med anhållan att hertigen själv måtte utse riksråden, anger hertig Karl Axel Ryning som riksamiral och Anders Lindersson som marsk. Detta skulle ju direkt tala för att det odaterade förslaget i tiden hör hemma före den 11 juni, något som dock av andra skäl är osannolikt.²³ Det som här

---

regeringens utveckling 1602—1634 s. 3 ff., S. U. Palme, Sverige och Danmark 1596—1611 s. 365 ff., Å. Hermansson, Karl IX och ständerna. Tronfrågan och författningsutvecklingen i Sverige 1598—1611 s. 127 ff.

¹⁹ Stiernman I s. 527. Jfr Berg s. 25 ff., Ahnlund s. 75 ff., Edén s. 205 ff.

²⁰ Stiernman I s. 536.

²¹ Stiernsköld.

²² Av Forstena-ätten.

²³ Varken Axel Ryning eller Anders Lindersson finns f. ö. med bland de uppräknade i riksdagsbeslutet. Ryning har dock blivit såväl riksråd som riksamiral. Till marsk utsåg emellertid Karl efter riksdagen Magnus Brahe. Dessa förhållanden kan tyda på att de båda riksämbetenas innehavare inte definitivt utsetts förrän vid en sen tidpunkt, måhända efter riksdagsbeslutets tillkomst. Jfr Edén s. 208.

är väsentligt är emellertid det faktum, att hertig Karl vände sig till adeln med begäran om förslag, och att adeln verkligen också avgav ett sådant.

Denna ständermaktens expansion står helt naturligt i direkt samband med att rådsaristokratin tillfälligt satts ur spel som maktfaktor. I 1602 års riksdagsbeslut understrykes också, att mycken »ville och oreda» tidigare vållats av att riksråden inte nöjt sig med att råda utan också velat regera. Ständerna har därför nu beslutat, heter det, att rådets makt inte skall sträcka sig längre än lagen säger.

Hur förhåller sig då dessa åberopade prejudikat till det krav, som framfördes på Riddarhuset vid 1634 års riksdag? Som framgått åberopas direkt ständerna i Söderköpings riksdagsbeslut. Det sker emellertid i form av uttrycket »flere de förnämste ständer», vilket givetvis inte var identiskt med de fyra ständens riksdagsrepresentanter, riksdagen, och inte heller förekommer direkt i samband med de högsta ämbetena. Emellertid lämpar sig naturligtvis formuleringen som utgångspunkt ändå. Det viktiga låg i inskränkningen i konungens respektive den tillförordnade regeringens fria förfogande över ämbetena. Åberopandet av hertigens och rådets svar till Sigismunds legater 1596 kan vid första anblicken synas mera överraskande. Ingenting häri kan synas omedelbart passa som stöd för ett krav på ständerinflytande över ämbetstillsättningar. Men skrivelsen är ett försvar för Söderköpings riksdagsbeslut, och det väsentliga är den uttryckliga förklaringen om inskränkning i konungens fria utnämningssrätt. Om kungen inte ensam kunde utdela ämbeten, även om han befann sig i riket, kunde detta ju inte vara tillåtet för en tillförordnad regering. Och i sitt sammanhang framstår exemplet rörande rådsval endast som en konkretisering av bestämmelsen om uppgörande av förslag av »dem det vederkommer» i Söderköpings riksdagsbeslut 5 §. Och sedan fastslås ju även att kungen är bunden vid det lokala förslaget t. ex. vid domartillsättningarna. Därför kan skrivelsen indirekt åberopas som ett stöd för anspråk på ständerinflytande vid tillsättning av de högsta ämbetena, eftersom däri riksdagsbeslutets ställningstagande upprepas och i viss mån konkretiseras. Händelserna vid 1602 års riksdag slutligen lämpade sig onekligen väl som utgångspunkt för hävdande av ständeranspråk på medinflytande över tillsättningen av de högsta ämbetena. Det står klart, att det inflytande, som vid de ovan behandlade till-

fällena tillerkännes ständerna, liksom i det hela ständermaktens relativa expansion under dessa år, sammanhänger med att man från olika håll vill utnyttja det stöd ständerna kunde utgöra. De senare representerar en väsentlig faktor i maktspelet, men en faktor, som egentligen inte aktiviserar av egen kraft.

Man kan givetvis då ställa frågan vilka intressen som ligger bakom framstötten 1634, vartåt den syftar. Frågan har ställts och bl. a. besvarats så, att vi bakom aktionen har att finna en opposition inom rådet med i första hand riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm som ledande namn.²⁴ Att riksamiralen på detta sätt skulle engagerat sig vid 1634 års riksdag motsäges emellertid av att han i rådet vid ett tillfälle direkt motsatte sig ständernas deltagande i valet.²⁵

Att man bakom adelns framstöt vid 1634 års riksdag ansett sig kunna finna Gyllenhielm sammanhänger med att denne i ett senare sammanhang argumenterar efter samma linje med samma motive-ringar. Gyllenhielm företrädde en mot den oxenstiernska släktkretsen starkt oppositionell grupp med anknytning till den pfalziska familjen. Han befann sig på ungefär samma linje i detta avseende som Johan Skytte. Då Axel Oxenstiernas son Johan Oxenstierna i augusti 1639 inkallades i rådet reagerade Gyllenhielm kraftigt. Hans opposition mot Oxenstiernornas maktställning skapade hos honom tanken på en författningsrevision, som inte minst tog sikte just på förfarandet vid tillsättningar av högre ämbeten. I några brev och promemorior till riksmarsken Jakob de la Gardie och dennes broder riksrådet Johan de la Gardie skisserade han sina planer.²⁶

Av speciellt intresse är en promemoria som härrör sig från januari

²⁴ A. B. Carlsson, Riksdrots- och riksskattmästarvalet 1634, HT 1911 s. 16 f.

²⁵ RP 1634, 20/5. B. Löfgren, Ståndsstridens uppkomst s. 12. Denne framkastar i stället tanken, att kritiken av regeringsformen på Riddarhuset bl. a. inspirerats av Johan Kasimir och Johan Skytte. Ibid s. 13.

²⁶ Framdragna av Helge Almquist ur de la Gardieska brevsamlingen i Dorpats universitetsbibliotek och publicerade i Personhistorisk Tidskrift 1911 s. 23 ff. De har utnyttjats framförallt av E. Granstedt, Carl Carlsson Gyllenhielm och Vasahuset (PHT 1943) och senast av Runeby, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden. Om Gyllenhielms kamp mot Oxenstiernorna och hans statsrättsliga idéer* se den senare s. 301 ff.

1640. I denna uppger Gyllenhielm, att riksrådet Nils Bielke²⁷ till honom yttrat sitt missnöje med valet av Johan Oxenstierna till riksråd, och hävdad, att »Riksråds val och insättning hörde sig på en riksdag, helst in interregno, ske, beropandes sig på gamla sedvanan i Sverige brukelig, som är till att se av det svar, som gavs de polnske ständers sändebud i Stockholm av Riksens råd på den tiden anno 1596, och sedan på herredagen i Stockholm, då konung Carls val skedde, vart ock Riksens råds val uti ständernas fria vilja ställt och sedan i beslutet författat anno 1602».²⁸

Som synes lägger här Gyllenhielm i Nils Bielkes mun exakt samma argument, som framförts av riddarhusadeln på 1634 års riksdag. I fortsättningen av skrivelsen återkommer Gyllenhielm till utnämning förfarandet och påtalar vad han kallar »gensägelser och contradictiones de modo eligendi». En »föرنäm man» hade för Gyllenhielm hävdad, att ständerna inte hade makt att välja riksråd och att Karl IX inte låtit detta ske trots bestämmelserna i Söderköpings beslut. Icke heller Gustav Adolf hade medgivit ständerna en sådan rätt. Gyllenhielm medger, att tiderna och krigsväsendet ibland hindrat att så skett, men tillägger, att konungarna ju också hade större makt att välja än »Riksens råd att välja varandra efter godtyckio sino». Gyllenhielm går så in på vad han menar vara »praxis av Söderköpings beslut uti Konung Carls tid», och citerar sedan svaret på de polska legaternas framställning 1596 och refererar förfarandet vid riksrådsvalet vid 1602 års riksdag, dvs. just de punkter som han tidigare sagt att Nils Bielke åberopat inför honom. Han konkluderar: »Varföre håller jag mig efter Herr Nils Bielkes (nu salig hos Gudi) goda mening vid Söderköpings beslut och flera goda vanlige bruk och stadgar, som icke äro emot Regeringsformen.»²⁹

Från samma tid, januari 1640, finns ytterligare ett par korta promemorior av Gyllenhielms hand innehållande förslag och yrkanden angående avhjälpande av missbruk i regeringen. Den ena har rubriken »Proposition att göra hos regeringen, riksråd eller ock hos

²⁷ Denne hade avlidit den 17/12 1639. Nils Bielke var en av dem som hertig Karl vid 1602 års riksdag utnämnd till hovråd.

²⁸ PHT 1911 s. 29 f.

²⁹ PHT 1911 s. 31.

samtliga ständerna».³⁰ Dess första punkt har följande lydelse: »Om riksråds eller andra högre och nidrigare ämbeters laglige och ordentlige val till att göra, så att avund, misstankar och andra farligheter alltid kunde så mycket möjligt förekommas och ibland alla ständer gott inbördes förtroende bliva.»³¹ Punkt två i den andra av de båda korta promemoriorna lyder: »Att en viss forma författas, hurusom härefter riksråd, ämbetsmän och hövdingar uti vår Drottning och Frökens myndige år må utväljas och insättas.»³²

Gyllenhielm ville ha en genomgång och revision av regeringsformen, och en av de centrala punkterna gällde just ämbetstillsättningarna, där 4 § inte av honom ansågs tillfyllest. Riksamiralen anslöt sig sålunda till den på Riddarhuset vid riksdagen 1634 framförda meningen, att ständerna här borde ha medinflytande. Att härav sluta, att han eller Nils Bielke står bakom adelns framstöt vid detta tillfälle, är naturligtvis inte utan vidare möjligt. Det kan ha förhållit sig så, att de såväl som andra oppositionella medlemmar av rådet stött aktionen. Å andra sidan fanns bland oppositionen på Riddarhuset ett växande lågbyråkratiskt inslag, för vilket ett allmänt begränsande av rådsaristokratiens inflytande över ämbetstillsättningarna var ett vitalt intresse. Här har alltså i alla händelser funnits rum för ett samgående mellan råds- och riddarhusoppositionen.

Gyllenhielm var ju själv medlem av förmyndarregeringen, men tillhörde ändå dem som starkast företrädde kravet på rådets delaktighet av regeringen. Bakgrunden ligger uppenbarligen inte minst i hans motsatsställning till den högaristokratiska grupp, som dominerades av oxenstiernorna och dessas anhängare, och som hade majoritet inom regeringen. Mot denna maktgrupp söker Gyllenhielm stöd hos råds-korporationen, och när inte detta räcker utan denna visar sig för svag att balansera oxenstiernafalangen, t. ex. vid invalet i rådet av Johan Oxenstierna, går Gyllenhielm vidare och söker stöd hos ständerna. Det är alltså också i hans fall fråga om att utnyttja ständerinflytandet i en maktkamp, i det rådande läget i syfte att kringskära den oxenstiernska gruppens makt.³³

³⁰ Bil. 5 *ibid.* s. 31 f.

³¹ PHT 1911 s. 32.

³² *Ibid.* bil. 7 s. 33.

³³ F. ö. utnyttjade också Axel Oxenstierna på samma sätt ständerna i makt-

Missnöjet med rådsaristokratins dominerande inflytande befästes av den följande utvecklingen under förmyndarregeringen och Kristina. Det gällde också dess inflytande på ämbetstillsättningarna, som åtminstone under drottning Kristinas tidigare regering knappast trängts tillbaka. Den ståndpunkt, som adeln intagit vid 1634 års riksdag, återkommer och utformas närmare i det aktstycke, som blivit bekant under benämningen »Mestadels ständernas och gode patrioters betänkande om regementsformen», och vars tillkomst torde vara att placera till tiden för 1647 års riksdag.³⁴ Som författare till den anonyma skriften har med övertygande skäl utpekats riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm. I aktstycket finns en tydlig udd mot rikskanslern Axel Oxenstierna och dennes maktställning och uppträdande. Just när det gäller frågan om ämbetstillsättningar överensstämmer argumenteringen nära med tankar, som Gyllenhielm i annat sammanhang framfört, och för vilka redogjorts i det föregående. Dessa avsnitt är f. ö. de intressantaste i betänkandet, som alltså utformats för att framläggas i ständernas namn. Alldeles uppenbart räknade Gyllenhielm med resonans för de tankar han framförde, och bakgrunden är uppenbarligen uppfattningen, att drottning Kristina inte i tillräckligt hög grad ville eller kunde balansera ur Gyllenhielms synpunkt den oxenstiernska gruppens inflytande, ur riddarhusadelns — inte minst lågbyråkratins — rådsaristokratins maktställning över huvud.

I sin konungaförsäkran förklarar Kristina, att ehuru hon gärna sett att ett beslut om regeringsformen kunnat fattas vid 1644 års riksdag, ser hon sig nödsakad att uppskjuta saken, eftersom såväl hon som rikets råd förhindrats genomgå den ordentligt på grund av »de många besvärigheter» man var invecklad i. Stadfästelsen av regeringsformen skulle därför uppskjutas till drottningens kröning,

---

spelet mot sina motståndare inom rådet. Jfr F. Lindberg, Axel Oxenstierna som riksdagstaktiker, (Statsvet. Tidskr. 1931) s. 258 f. och A. Hessler, Den svenska ständsriksdagen (Scandia 1935) s. 34 f.

³⁴ Tryckt i RAP 1644 (1 uppl.) s. 409 ff. Tidfästandet till 1647 års riksdag gjort av B. Lövgren, Standsstridens uppkomst. Ett bidrag till Sveriges inre politiska historia under drottning Kristina, s. 46 f. Jfr Ahnlund s. 239 f. Vidare t. ex. Odhner s. 127, Hjärne s. 61, F. Lagerroth, Frihetstidens författning s. 170, S. Lindegård, Consistorium regni och frågan om kyrklig överstyrelse s. 107 f. och senast Runeby s. 327.

»att imidlertid allt rätt överlägges och då med riksens ständers samtycke conformeras till en lag, som evärdligen skall här i riket observerat varda».³⁵ Man motsåg därför att regeringsformen skulle komma upp till behandling vid 1647 års riksdag, och det är mot denna bakgrund som tillkomsten av »Mestadels Ständernas och gode patrioters betänkande om regementsformen» skall ses. Framställningen anges innehålla vad som i fråga om regeringsformen fallit »i consideration och betänkande hos mestadels ständerna, med vilka därom haver något varit talat och handlat». Emellertid saknas i övrigt spår i källmaterialet från förhandlingar på Riddarhuset eller hos de övriga ständerna i saken, varför det inte kan avgöras, om projektet verkligen lanserats och i vilken mån det i så fall vunnit anslutning, eller om det stannat på skrivbordsstadiet. Innehållet är emellertid som redan nämnts av betydande intresse för diskussionen om ständerna och makten över ämbetsställningarna.

Framställningens tendens är att skapa största möjliga garantier mot att rådsaristokratin skaffar sig en maktställning av det slag Gyllenhielm menade Axel Oxenstierna och dennes krets hade uppnått.³⁶ Redan i första punkten av »Mestadels ständernas betänkande» heter det att regeringsformen har till uppgift att slå vakt om

³⁵ Sveriges regeringsformer 1634—1809 (utg. av E. Hildebrand) s. 206.

³⁶ Liknande tankar återkommer i en annan anonym skrift från samma tid. Den ligger bland Riksdagsacta 1647 och är försedd med titeln »Ett Consilium till H. K. M:t in A:o 1646. Någre påminnelser vid denne tillstundande Riksdagh». Den har ett mycket blandat innehåll, och behandlar utförligt bl. a. rangfrågor. Men i detta sammanhang är de två första punkterna av speciellt intresse, eftersom de visar en påfallande likhet med tendensen i »Mestadels ständernas betänkande». De har följande lydelse:

1. Regementsformen bör överses och ställas alla rätter, ordningar och stadgar så satta, att allt sättas kan uti sitt rätta skick, på det man å bägge sidor, överhet och undersåtare, kan vara så mycket bättre beredd till den konungliga kröning, till vilken Gud give sin nåd och välsignelse, och sedan approberas, ratificeras och confirmeras av H. Kongl. M:t.

2. De fem kollegier böra hava sina fullmakter och instruktioner av H. K. M:t underskreven, så fattade, att vart kollegium hade sin vissa gräns, var över det icke måtte träda eller insteg göra uti ens annans kollegium, utan vart allena bekymra sig om sitt, och H. K. M:ts så in particulari som in commune allena om alla ihop såsom Konung och alla kollegiers huvud, undantagandes vad riksråd av ämbetsplikt H. K. M:t i underdånighet hade att påminna; och måtte alla

»Konungens eller Drottningens höghet, rådets myndighet och ständernas skälige rätt och frihet». Därpå följer tillägget: »Synnerligen således, att icke en allena sig all myndighet tilldraga finge, till frånvarande kranke eller omyndige Konungens eller Drottningens fara och förfång.»³⁷

Framför allt kommer denna tendens emellertid till synes i punkt 2, som just rör val av de höga riksämbetsmännen. Där heter det inledningsvis, att man har många exempel, såväl i Sverige som i andra länder »huru av äregirighet, egen nytto, avund och illvilje, icke allena en man, utan ett släkte och ett stånd sig över det andra uppväxa och överhöva haver beflitat, varutav sedan, då någon makt eller försiktighet sig däremot haver sätta velat, mycken oro och buller kommen är».³⁸ Som positivt botemedel mot denna fara kommer så förslaget, att ständerna vid vakans på något av de höga riksämbetena skall uppgöra ett tremannaförslag, »därav Konungen och höga överheten tager sedan vem dem täckes efter Söderköpings beslut, Sveriges lag och denna regeringsformens innehåll uti 4 punkten».

Som synes är detta en närmare konkretisering av de påminnelser adeln gjort just vid regeringsformens 4 § vid 1634 års riksdag, och även nu åberopas Söderköpings beslut. Emellertid innebär det här utformade förslaget en aktivare roll för ständerna, än vad man synes ha varit inne på 1634. Trots de åberopade prejudikaten tycks man då inte ha sträckt sig längre än till tanken på ständernas jus approbandi.

I fortsättningen av betänkandets punkt 2 upptas frågan om tillvägagångssättet om konungen är omyndig. Då hade rådet att rösta om förslagen och vid lika röstetal skulle lotten avgöra. Avslutningen motsvarar inledningen av paragrafen i så måtto, att också den kan

---

kollegier efter sin art och natur vara uti den vikt och balans att det ena icke överväger eller underkuvar det andra.

Som synes är udden också här riktad mot Oxenstierna och den dominerande roll denne uppnått. Översynen av regeringsformen skulle bl. a. ha till mål, att återställa balansen och neutralisera rikskanslerns övermakt. Aktstycket närmare behandlat av Runeby s. 312 ff.

³⁷ RAP 1644 (1 uppl.) s. 410.

³⁸ Ibid.

sägas ha udden riktad mot den oxenstiernska kretsens maktställning. Därvid anföres vad som i stadslagen stadgas om begränsning av antalet bröder eller medlemmar av samma släkt i städernas råd, varpå konkluderas: »ty må uti en stad släkterna i råd icke för starke varda, mycket mera uti ett helt Konungarike är till att tagas i akt detsamma, där som städer och alle ständer äre intresserade uti».³⁹

När det gäller tillsättandet av de höga riksämbetena föreslås sålunda i betänkandet ett presentationsförfarande med ständerna som förslagsställare. Samma förfaringsätt förordas emellertid också när det gäller vissa andra befattningar, t. ex. såväl president som assessorer i det planerade generalkonsistoriet.⁴⁰ Lantmarskalk skulle vidare enligt betänkandet utses av Kungl. Maj:t inom ett av adeln uppgjort tremannaförslag.

På nytt möter vi också kravet att »kronones förnämte ämbeter, som uti landsändarne måste brukade bliva» skall utväljas och insättas »med undersåtarnas goda minne och behag» i vederbörande landsända. Här åberopas direkt Sveriges lag och Söderköpings beslut, och som synes är det den gamla tillsättningsproceduren rörande lagmans- och häradshövdingeämbetena, som ligger till grund här liksom i fråga om 1590-talets likartade framstötter.

Samma tillsättningsförfarande förordas i betänkandets sjunde punkt. I denna föreslås förordnandet av riksråd som »gubernatorer» i olika landsändar för att avhjälpa allmogens besvär. Det gällde framför allt de problem som uppkom i samband med »ovanlige gärder och skjutsfärder», och såväl allmogen som ståthållarna skulle inför dessa förordnade riksråd kunna framlägga besvären och få dem behandlade. Dessa ämbeten anknyts i betänkandet till lagmansämbetena, och innehavarna anges skola såväl väljas som avlägga ed på samma sätt som lagmännen. Direkt hänvisas såväl till Rättegångsordinantian som till landslagens tingmålalbak kap. 1. Det sistnämnda citeras f. ö. i det närmaste ordagrant, när det heter, att konungen »äger taga av de tre vem honom synes och Gud skjuter i hågen».⁴¹ I betänkandet har alltså på alla punkter där ämbetstillättningar beröres konsekvent valts presentationsförfarandet.

³⁹ RAP 1644 (1 uppl.) s. 411. Jfr KB Kap. IV Stadslagen (utg. av Schlyter) s. 11.

⁴⁰ Jfr Ahnlund Sveriges Riksdag 3 s. 239, och S. Lindegård, Consistorium regni s. 108.

⁴¹ Tingmålalbalken Kap. 1. KKL (utg. av Schlyter) s. 236 f.

Som framgått är överensstämmelserna mellan 1647 års betänkande och Gyllenhielms memorial från 1639—1640 iögonfallande, och i båda fallen åberopas samma grunder. Det finns dock en inte oväsentlig skillnad. I RF 1634 4 § talas om »råd, ämbetsmän och hövdingar», och de visserligen något vagt formulerade kraven från adeln implicerade ständernas medverkan vid alla högre ämbetstillättningar, inte endast de högre riksämbetena utan även t. ex. riksråd och ståthållare. Att Gyllenhielm i sina promemorior från januari 1640 är inne på samma linje kan man också sluta sig till. I promemorian om riksrådsväl citeras riksamiralen Nils Bielke, som uppges ha sagt, att riksrådsväl hörde hemma på en riksdag, i synnerhet under förmyndarregering, med åberopande av brevet till polska legaternas 1596 och riksrådsväl 1602. Gyllenhielm skriver vidare, att en förnäm man påstått, att Karl IX trots stadgandet i Söderköpings beslut aldrig hört ständerna vid riksrådsväl, lika litet som Gustav Adolf. Gyllenhielm förklarar detta vara oriktigt, och den praxis som följts efter Söderköpings beslut exemplifierar han just med skrivelsen 1596 och 1602 års val, och konkluderar: »Varföre håller jag mig vid Söderköpings beslut och flera goda vanlige bruk och stadgar».⁴²

När Gyllenhielm i en annan av sina promemorior från samma tid rörande de punkter han vill dra upp talar om att en viss »forma» skulle författas, hur man skulle välja »riksråd, ämbetsmän och hövdingar», är det alltså troligt, att han härvid tänkte sig ett genomfört ständerinflytande. Betänkandet från 1647 ser ut som ett fullföljande av dessa intentioner. Men vi kan konstatera, att Gyllenhielm i betänkandet inte kräver riksrådstillättningar med ständernas medverkan. I promemorian om riksrådsväl 1640 söker riksamiralen som nämnts visa, att Söderköpingsbeslutets stadgande om ständermedverkan vid riksrådsväl följts i praxis: »Item ock sedan anno 1602 i Stockholm, då konung Carls election till kronan skedde, är av den salige Konungen berömmeligen våldgivit ständerna att namngiva riksrådspersoner uti valet. Och äre då på ständernas samtycke med riksdags beslut och bekräftelse riksråd vordne greve Mauritz Leijonhufvud drotset, greve Magnus Brahe och andra flere till 12 personer alla tillhopa».⁴³ I betänkandet 1647 heter det sedan: »Ty

⁴² PHT 1911 s. 31. Jfr ovan s. 62 f.

⁴³ PHT 1911 s. 31.

man förnimmer, att uti Höglovlige Konung Carls tid här i Stockholm, då han regementet först antog såsom en konung, att en drotset, greve Mauritz, Lybert Covert,⁴⁴ och andra flere, som då ständerna föreställes och med deras vetskap i rådet intogos.»⁴⁵ I betänkandet användes emellertid denna hänvisning till 1602 års händelser endast för att underbygga förslaget i punkt två om ständernas presentationsrätt vid val av de höga riksämbetsmännen. Att Gyllenhielm avstått från att utsträcka förslaget till att gälla också riksrådsväl kan ha berott på att han bedömde möjligheterna att realisera ett sådant krav som små. Däremot hävdade ju Gyllenhielm med hänvisning till Sveriges lag och Söderköpings beslut den lokala presentationsrätten såväl när det gällde »kronones förnäme ämbeter i landsändarne», varmed han torde avse lagmän och ståthållare, som för de nya tjänster som »gubernatorer», som han föreslår inrättade.

Som redan nämnts har vi i det bevarade materialet inga direkta spår av att ständerna vid 1647 års riksdag sökt framföra eller realisera krav på inflytande över ämbetstillsättningarna, och inte heller under de följande riksdagarna är detta fallet. Regeringsformen tas inte upp till behandling, och f. ö. ändras läget genom den ökade spänningen mellan stånden.

Karl X Gustav underlåter att återbesätta de höga riksämbetena efter hand som de blir vakanta. Detta faktum bidrar till att problemet om ständernas inflytande vid tillsättning av de högsta ämbetena får så stor aktualitet vid riksdagen i Stockholm 1660, då frågan om styrelsen under Karl XI:s minderårighet skall avgöras.

Som bekant uppstod en ytterst häftig strid mellan råd och regering å ena sidan och å den andra riddarhusadeln i samband med utformningen av den regeringsform, enligt vilken styrelsen skulle föras under Karl XI:s omyndighet. Nära sammankopplad med denna fråga blev den maktkamp, som kom att utkämpas vid besättandet av de vakanta höga riksämbetena. I korthet var situationen den, att Karl X Gustav utfärdat fullmakt för Magnus Gabriel de la Gardie som rikskansler och Herman Fleming som riksskatt-

⁴⁴ Lubert Kawer el. Kauer.

⁴⁵ RAP 1644 (1 uppl.) s. 410.

mästare samt i sitt testamente designerat hertig Adolf Johan till riksmarsk. Om den senares uteslutande rådde enighet mellan råd och Riddarhus, varför detta inte vållade något egentligt problem. Emellertid fördes i rådet åtskillig diskussion om hur valet sedan skulle tillgå. Med stöd av rådsprotokollen från 1634 slöt rådet upp kring uppfattningen, att valrätten tillkom rådet, och att ständerna endast skulle notificeras om valet, först att rådet ämnade välja riksmarsk och sedan om utgången.⁴⁶ Den 20 oktober underrättades ständens talmän om det förestående valet. De ofrälse accepterade tillvägagångssättet, men lantmarskalken inskränkte sig till att taga saken ad referendum till adeln. Rådets val företogs på eftermiddagen och resulterade i att Lars Kagg blev riksmarsk. Rådet erkände så de la Gardie som kansler och Herman Fleming som riksskattmästare i överensstämmelse med deras fullmakter.

Det inträffade vållade våldsamt upphetsning på Riddarhuset. Där åberopade man sig på adelns riksdagsprotokoll från 1634 års riksdag, vari fastslogs ständernas medbestämmanderätt vid val av de höga riksämbetsmännen. »jus . . . approbandi, consentiendi vel dissentiendi hos Ordines», hävdade man.⁴⁷ När man underrättades om att valet skett, beslöt man att utan eftergift hävda kravet på jus approbandi, och slog in på linjen, att de av rådet valda respektive erkända innehavarna endast skulle betraktas som föreslagna. Striden mellan råd — regering och Riddarhus blev mycket häftig. Rådet åberopade sig på förfarandet vid valen 1634 och vid den uppfattning som då hävdats och godtagits enligt rådsprotokollen, medan adeln i första hand stödde sig på den på Riddarhuset vid samma tillfälle hävdade uppfattningen. Vid överläggningar mellan rådet och ett utskott från Riddarhuset framställde Schering Rosenhane saken så, att rådet i fråga om vokationer till de vakanta ämbetena nödgades »taga på Hans Kongl. Maj:ts vägnar dess rätt i akt». Det rörde sig alltså om samma linje, som råd och regering med framgång följt 1634, alltså att hävda utnämningens karaktär av regale. Synpunkten vann nu ingalunda gehör. I ett temperamentsfullt inlägg fastslog lantmarskalken Per Persson Sparre, att då adeln fått medverka till utstötandet av hertig Adolf Johan och alltså underkännandet av det kungliga testamentet,

⁴⁶ Förloppet skildras närmare av G. Wittrock, Carl X Gustafs testamente s. 238 ff. Jfr senast Runeby s. 525 f.

⁴⁷ RAP 1660 20/10.

så begärde man rätt att medverka också vid besättandet av ämbetena. Man kunde inte nöja sig med »jus improbandi» utan av detta följde också »jus approbandi». »Men efter vi äre förbigångne, vele vi heller begära att få absentera oss och var resa hem till sitt, än att bliva ett åtlöje för andre, att vi hava pousserat den sak, uti vilken vi icke äre attenderade.»⁴⁸ Adeln inkom också med en skriftlig inlaga där samma synpunkter framfördes med krav på inte endast jus improbandi utan också jus approbandi. Intressant är att i skrivelsen åberopas förutom 1634 års beslut också Söderköpings beslut 1595 och riksdagsbeslutet 1602, alltså just de båda, som tidigare figurerat i dessa sammanhang.⁴⁹ Man inskränker sig inte till att kräva medinflytande i den aktuella situationen utan utsträcker kravet att gälla också i fortsättningen av förmyndartiden. Och även i skrivelsen upprepas hotet, att om adelns krav inte tillgodosågs, så ville man lämna riksdagen.

Rådet och regeringen var inte böjda att ge vika, och eftersom adeln stod fast vid sin ståndpunkt, var läget spänt. Adeln ville endast tillerkänna rådet rätten att presentera förslag till innehavare av vakanta höga riksämbeten och förbehöll ständerna rätten att anta eller förkasta den föreslagne. Regeringen vågade dock inte helt satsa på att genomdriva sin ståndpunkt med de ofrälse ståndens hjälp, med hänsyn till att man då kunde råka i beroendeställning till dessa också i andra frågor. Av de ofrälse ställde sig dessutom prästerna på samma principiella ståndpunkt som adeln, ehuru man i det aktuella fallet lagt saken i rådets händer.

Inför adelns kompakta motstånd försökte regering och råd en kompromisslösning. Utan att formellt uppge sin principiella hållning medgav man ständerna rätt att yttra sig i fråga om riksmarskvalet. Lars Kagg skulle alltså betraktas endast som föreslagen. Detta var en tänkbar linje, eftersom rådet ju intagit ståndpunkten, att endast Adolf Johans fullmakt underkänts, och att man i fråga om riksskattmästar- och rikskanslersämbetena godtagit de av konungen givna fullmakterna. För denna lösning talade också ur rådets synpunkt, att man visste, att adeln inte hade något emot Kagg som riksmarsk varför förslaget inte rimligen skulle möta något motstånd.

---

⁴⁸ RAP 1660 20/10.

⁴⁹ RAP 1660 bil. K.

Emellertid godtog Riddarhuset inte alls den antydda kompromissen. I stället vidhöll man att alla tre ämbetena var att betrakta som vakanta, och att de nämnda, Lars Kagg, Magnus Gabriel de la Gardie och Herman Fleming, endast var föreslagna. Regeringen hade alltså endast tillerkänts jus praesentandi. Den 23 oktober röstade adeln om de tre posterna. Resultatet blev, att för Kagg och de la Gardie endast ja-röster avgåvos, medan Herman Fleming föll igenom med 165 röster mot 23. Utgången var inte oväntad. I själva verket berodde den förbittring, med vilken adeln kämpade för sitt jus approbandi, till väsentlig del på motståndet mot Herman Fleming som riksskattemästare.

Samtidigt som adeln så hos rådet anhöll om nytt förslag till riksskattemästarposten upptogs kontakt med de övriga stånden. Såväl prästeståndet som borgarna var missnöjda med det inträffade. Inte för att de i princip i det rådande läget tog avstånd från tanken på ständernas medinflytande vid val av regeringsmedlemmar,⁵⁰ utan för att adeln inte handlat i samförstånd med dem och för att de försattes i en svår situation genom att de redan frånsagt sig att ha med valet att göra och överlämnat det till råd och regering. Inför adelns föreställningar, och ännu mer genom att det blev uppenbart, att råd och regering gett efter för Riddarhusets krav, förmåddes de ofrälse emellertid att acceptera adelns linje. Men missnöjet fanns kvar, trots att nu såväl präster som borgare hävdade principen om ständernas jus approbandi et improbandi.

Den 30 oktober begärde de tre högre ståndens talmän nytt förslag till skattemästarposten. Följande dag företogs valet i rådet, varvid Gustav Bonde utsågs med klar majoritet. Men man hade nu beslutat, att den valde inte skulle intaga sin plats förrän ständerna givit sitt bifall. Adelns linje hade helt segrat. Bondes val godtogs utan svårigheter av de olika stånden.

Vid 1660 års riksdag hade adeln alltså lyckats realisera kravet på medinflytande för ständerna vid valet av de höga riksämbetsmännen, och på denna punkt alltså uppnått vad man velat nå vid 1634 års riksdag. Beträffande själva utformningen av detta inflytande kan det noteras, att man valt en annan och i den aktuella situationen naturligare form, än den som utformats i »Mestadels ständernas be-

⁵⁰ Jfr Hjärne s. 76.

tänkande om regementsformen» 1647. Det var inte fråga om att ständerna skulle uppgöra ett förslag, t. ex. tremannaförslag, inom vilket rådet skulle välja. Visserligen hade vi kvar ett presentationsförfarande, men förslaget kom från regering och råd, upptog till varje post endast ett namn, och ständerna ägde att godta eller förkasta förslaget.

Som redan nämnts är en viktig orsak till att adeln engagerade sig så hårt i frågan 1660 den starka motviljan mot den av Karl Gustav utsedde riksskattmästaren Herman Fleming. Betydelsen härav skall dock inte överdrivas. Bland Riddarhusets absolut inflytelserikaste och mest drivande krafter finner vi inom tredje klassen Clas Rålamb, överhuvud taget denna riksdags dominerande gestalt på Riddarhuset, och inom första klassen den unge Johan Gyllenstierna, som gör en kraftfull politisk debut vid detta tillfälle. Båda dessa stod t. ex. i reduktionsfrågan nära Herman Flemings linje, och deras energiska hävdande av adelns uppfattning i fråga om valen kan alltså knappast förklaras med hänsyn till Fleming. I stället skall deras ställningstagande sättas i samband med bl. a. striden om regeringsformen vid riksdagen. Ett ledmotiv för dem var att skapa en motvikt mot och i görligaste mån inskränka en högaristokratisk förmyndarregierings makt. Denna strävan formuleras vid ett tillfälle vid genomgången av regeringsformens olika paragrafer på Riddarhuset på följande karakteristiska sätt: »Här vid är till att påminna om ständernas försäkring att bli va hållne vid lag och privilegier, huruledes att regeringen icke må bli va för stor, draga all makt och myndighet ifrån rådet och ständerna till sig.»⁵¹ Utgångspunkterna var olika hos t. ex. Gyllenstierna och Rålamb, men båda förenades i en strävan att hindra, att regeringen blev ett högaristokratiskt maktinstrument. I denna strävan att via ett ökat ständerinflytande skapa ett korrektiv häremot var givetvis kravet på ständerinflytande över valet av höga riksämbetsmän av väsentlig betydelse.

Också vid 1664 års riksdag vållade besättandet av de höga riksämbetena strid. Regeringen och rådet hade om än på vissa håll med starkt missnöje måst foga sig i additamentets stadgande, att vakanta riksämbeten endast fick återbesättas »med ständernas communica-

---

⁵¹ RAP 1664 4/10.

tion och antagna betänkande». ⁵² Riksmarsken Lars Kagg avled redan 1661 varefter ämbetet stod vakant till 1664 års riksdag, då rådet valde riksamiralen Carl Gustaf Wrangel till riksmarsk, ett val som utan invändningar godtogs av ständerna.

Vid återbesättandet av den därvid ledigblivna posten som riksamiral valde rådet Gustaf Otto Stenbock. Denne var rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardies svåger och anhängare och segrade med 14 röster mot 8 för den främste motkandidaten, Herman Fleming, som bl. a. stöddes av riksskattmästaren Gustaf Bonde. ⁵³

Sedan förslaget framlagts för ständerna voterade man på Riddarhuset, varvid Stenbock emellertid endast fick majoritet inom tredje klassen, medan i första och andra övervägande nej röster avgavs. ⁵⁴ Förslaget hade därmed fallit. Emellertid visade det sig när överläggningar genom utskott upptogs med de ofrälse stånden, att dessa var böjda för att godta den av råd och regering föreslagne. Situationen var mycket obehaglig för Riddarhuset. Johan Gyllenstierna framhöll »vad fara vore, där de andre ständer skulle överstämma oss». Denna eventualitet var aktuell i ytterligare ett par frågor, och adeln fruktade följderna för sin ställning som riksdagens ledande stånd. ⁵⁵

År 1660 hade adeln lyckats att få med sig de ofrälse stånden och genomdriva sin linje. Men nu vågade man inte satsa på denna möjlighet, eftersom råd och regering här uppenbarligen helt hade de ofrälse stöds och inte ansågs skola tveka att genomdriva Stenbocks val. Adeln var alltså utsatt för tryck från två håll: dels från övriga stånd, som inte ansåg skäl föreligga att fälla Stenbock, dels från regering och råd, som gjorde upprepade framställningar för att få Riddarhuset att riva upp sitt tidigare fattade beslut och godta Stenbocks val.

Resultatet blev ett nederlag för adeln. Man frångick det ursprungliga valet och godtog Stenbock, och skälet var klart och tydligt att man inte ville riskera att bli nedröstad, något som man fruktade kunde bli prejudicerande.

⁵² 1660 års additament § 3, Sveriges regeringsformer 1634—1809 (utg. av E. Hildebrand) s. 47.

⁵³ RP (Franc) 1664, 25/5.

⁵⁴ RAP 1664 26/5. Siffrorna i första klassen 16 ja, 22 nej; i andra klassen 3 ja, 5 nej; i tredje 98 ja, 51 nej.

⁵⁵ RAP 1664 2/6. Jfr G. Rystad, Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660—1680, s. 14 ff.

Orsaken till att Stenbock föll igenom vid den första omröstningen på Riddarhuset torde främst vara att söka i hans nära släktskap med andra medlemmar av regeringen. Han var svåger såväl till rikskanslern, med vars syster han var gift, som riksdrotsen.⁵⁶

Uppenbarligen fruktade man på vissa håll en maktkoncentration av liknande slag som den oxenstiernska släktgruppen förvärvat sig under föregående förmyndarregering. Den roll som detta spelade framgår av yttranden såväl på Riddarhuset som i rådet. Sedan regeringen sökt förmå adeln att riva upp sitt beslut uppdrogs vid en diskussion på Riddarhuset åt Johan Gyllenstierna och Clas Rålamb att diskutera pro et contra de argument, som kunde komma i fråga vid avgörandet av Stenbocks lämplighet.⁵⁷ Gyllenstierna, som hade att anföra argumenten contra, andrar tre olika grunder att förkasta Stenbocks val, alla dock tillhörande samma motiv, nämligen släktskapsmotivet. Det är onekligen av intresse att finna, att hans första rättsgrund för samma ändamål tidigare åberopats i »Mestadels ständernas betänkande om regementsformen». Det gäller stadslagens förbud för nära släktingar att sitta i en stads råd.⁵⁸ Vidare åberopas additamentet § 3, där det stadgas, att endast en av varje släkt får ha säte i regeringen.⁵⁹

Förfarandet vid 1664 års riksdag skedde alltså i enlighet med additamentets bestämmelser, och ständernas jus approbandi ifrågasattes inte. Men genom att regering och råd vid detta tillfälle hade stöd hos de ofrälse, som vägrade gå över på adelns linje, blev det av adeln åsyftade inflytandet illusoriskt. I fortsättningen under förmyndartiden förekom inga stridigheter mellan ständerna å ena sidan och råd och regering å den andra i utnämningsfrågor. De enda fall som blev aktuella var besättandet av riksskattmästarämbetet 1668 och 1672. Vid båda tillfällena rådde skarpa meningsskiljaktigheter inom rådet. Men den som där segrade i valet och alltså föreslogs ständerna, accepterades av dessa utan invändningar.

⁵⁶ G. O. Stenbock betecknades som svåger till Per Brahe och argumentet användes mot hans kandidatur trots att svägerskapet i realiteten inte längre existerade. Per Brahe hade varit gift med en syster till Gustaf Otto Stenbock, men denna hade avlidit redan 1651.

⁵⁷ RAP 1664 7/6.

⁵⁸ Jfr ovan s. 68.

⁵⁹ Sveriges regeringsformer 1634—1809 (utg. av E. Hildebrand) s. 46 f.

Med Karl XI:s regeringstillträde försvinner frågan om ständerinflytande på tillsättningen av de högsta ämbetena från den politiska scenen för att inte dyka upp förrän efter det karolinska enväldets fall. Då beredes emellertid vägen för ständerinflytande vid riksrådsvägen, och det är värt att lägga märke till, att man då inte väljer vägen över ständernas jus improbandi och approbandi, som additamentet 1660 stadgat. I stället är det den väg, som antytts i bl. a. Söderköpings beslut och som förordas av Gyllenhielm i dennes betänkanden, nämligen med ständerna som förslagsställare, varpå Kungl. Maj:t har att välja inom ett framlagt tremannaförslag.

De framstötter som gjordes under 1600-talet för att åt ständerna vinna medinflytande vid tillsättning av de högre ämbetena skall givetvis också ses mot bakgrunden av den samtidigt pågående dragkampen mellan rådsaristokratin och kungamakten rörande inflytandet över ämbetstillsättningarna. Något schematiskt kan skiljelinjen där sägas gå mellan å ena sidan uppfattningen att ämbets-tillsättningar var ett kungligt prerogativ och å den andra att det rörde sig om frågor som skulle avgöras med råds råde.⁶⁰ Som framgått är emellertid inte kravet på ständerinflytande utan vidare att fatta som riktat mot kungens fria dispositionsrätt över ämbetena. En sådan innebörd kan vi spåra i Söderköpings riksdagsbeslut 1595 och i brevet till de polska legaterna 1596, de två oftast åberopade aktstyckena när det gällde att motivera kravet på ständerinflytande vid de högsta utnämningarna. Men sedan förhåller det sig ju så, att de viktigaste ständerframstötarna göres under förmyndarregeringar, och inskränkningarna skulle alltså i de aktuella lägena gälla en högaristokratisk regering. Det stöd som aktionerna får på Riddarhuset torde sammanhånga bl. a. med den pågående strukturförändringen inom adeln med ökad motsättning mellan lågadeln, vars lågbyråkratiska inslag var i stigande, med begränsade ekonomiska resurser och för sin utkomst och ställning allt mer beroende av de civila och militära karriärmöjligheterna, och å den andra högaristokratin, som helt dominerade högbyråkratin, med stora allodiala godsbesittningar och huvuddelen av de förlänade godsen. Att en sådan motsättning så småningom måste leda till en önskan från lågadelns sida att mot-

⁶⁰ Problemet behandlas i den ovan s. 55 not 1 nämnda undersökningen.

arbets råde aristokratens strävan att vinna kontroll över ämbetsställningarna är naturligt. Alltså bör möjligheterna att på Riddarhuset vinna gehör för ökat ständerinflytande i frågor som gällde ämbetsställningar varit goda. Därtill måste emellertid läggas ytterligare ett viktigt faktum; såväl 1634 som 1660 gällde det ju också tillsättning av regeringsmedlemmar. Detta bör hållas i minnet, därför att det naturligtvis ger en speciell innebörd åt motsättningarna och delvis skiljer dem från kampen om makten över tjänstställningarna i allmänhet.

Det har som framgått också förhållit sig så, att kravet på ständerinflytande tidvis haft aktivt stöd, och kanske t. o. m. drivits fram, av medlemmar av råd och regering. Detta gäller t. ex. den mäktiga Oxenstiernagruppens motståndare. När rådet inte erbjöd tillräckliga möjligheter att balansera den ledande gruppens makt, var det naturligt att söka stöd hos ständerna. Detta gällde också efter Kristinas övertagande av regeringen, i den mån hon kunde uppfattas som alltför svag för att kunna rubba kanslerns maktställning. Detta innebär sålunda inte, att aktionen hade sin udd riktad mot kungamakten.

Likartat är förhållandet efter Karl X Gustavs död. Den våldsamma kraft som adeln satte in vid riksdagen i Stockholm 1660 medförde, att man lyckades genomdriva kravet på ständernas direkta medverkan vid val av de höga riksämbetsmännen. Men vad som då skedde har inte samma karaktär som de förändringar, som infördes med frihetstidens författning. Åtminstone för en väsentlig del av riddarhusoppositionen torde det 1660 ha varit av avgörande betydelse, att man stod inför en relativt långvarig högaristokratisk förmyndarregering, och de inskränkningar i dennas rörelsefrihet som man kämpade för, var inte avsedda att gälla under en myndig konung.

BRÖDERNA SCHEFFER, GUSTAV III
OCH DEN DANSKA POLITIKEN
ÅREN 1770—1772

AV

HELLE STIEGUNG

Det år 1734 ingångna dansk-svenska defensivavtalet ägde bestånd i trettio år. Under dessa engagerades de skandinaviska staterna temporärt var för sig i de mot Ryssland riktade franska systemen. Från början av 1750-talet fortsatte den danske utrikesministern J. H. E. Bernstorff och det svenska riksrådet C. F. Scheffer i hemlighet och med växlande intensitet redan tidigare påbörjade försök att stärka banden mellan de skandinaviska länderna och bereda marken för en dansk-svensk-fransk trippelallians. Ett i realiteten mindre viktigt resultat uppnåddes, när den planerade lieringen mellan det danska och svenska kungahuset fullföljdes genom kronprins Gustavs och prinsessan Sofia Magdalenas giftermål 1766, men i övrigt misslyckades samförståndspolitiken. En anledning härtill var den svenska utrikesledningens motstånd. Den avgörande faktorn blev dock, att Danmark av opportunistiska skäl anslöt till Katarina II:s nordiska allians genom en traktat i mars 1765. Syftet härmed var att motverka de sedan några år åter aktualiserade planerna på en svensk författningsändring. För köpenhamnsregeringen var de ryska förespeglningarna om ett utbyte av Holstein mot den danske kungens besittningar Oldenburg och Delmenhorst ett inte mindre viktigt skäl för samgåendet.¹

---

¹ Sedan Danmark i den gamla kampen med Schlesvig-Holstein 1721 tillvällat sig den schlesvigiska delen, hade förhållandet till det holstein-gottorpska huset naturligtvis ej förbättrats. När arvtagaren till hertigdömena, Karl Peter Ulrik, 1742 valdes till rysk tronföljare och hans äldre släkting och förmyndare, furstbiskopen av Lübeck Adolf Fredrik, följande år med kejsarinnan Elisabets goda minne nådde motsvarande position i Sverige, tillspetsades situationen. Inför hotet att i framtiden få två gottorpska antagonister som statsöverhuvuden i grannländerna var det för Danmark angeläget att vidtaga förebyggande åtgärder och lösa det holsteinska problemet. Efter segslitna förhandlingar erhöles garantier för att en svensk kung aldrig samtidigt skulle tillåtas regera i Holstein. Sedan Adolf Fredrik av sagt sig sina anspråk på Schlesvig utfäste han sig 1750

Någon definitiv brytning mellan de skandinaviska länderna medförde det danska systemskiftet ej till följd av att mössorna ungefär samtidigt övertog makten i Sverige och under de följande tre åren gjorde gemensam sak med Ryssland. Först efter deras fall i maj 1769 skärptes motsättningarna. Då den nya hattregimen i yttre samförstånd med hovet återknöt förbindelserna med Frankrike, och författningsproblemet åter konkretiserades, var det naturligt, att de svenska grannmakterna vidtog preventiva åtgärder. Efter att ha förnyat sitt förbund med Preussen ingick Ryssland i december sistnämnda år med Danmark en överenskommelse om ett väpnat ingripande vid en eventuell svensk konstitutionsändring. Samtidigt upprepade Katarina II löftena om ett utbyte av Holstein. Detta skulle äga rum senast 1772. I själva verket blev »Mageskiftet» först påföljande år en realitet.

Genom interna partiintriger omintetgjordes den svenska författningsreformen. Eftersom versaillesregeringen gjort denna till villkor för fortsatt stöd, tog Frankrike följaktligen avstånd från sin bundsförvant. När stockholmsriksdagen i januari 1770 avblåstes, stod Sverige därför isolerat. Hotet från den ryska alliansen var överhängande. Att bevara freden men samtidigt söka dra fördel av gynnsamma konjunkturen blev ledmotivet i den svenska utrikespolitiken under frihetstidens sista år.² Hur den utformades med avseende på Danmark skall belysas i den följande undersökningen.

---

att vid ett eventuellt arv utbyta Holstein mot Oldenburg och Delmenhorst. Motsvarande sonderingar i Petersburg misslyckades temporärt. Efter en hotande kris under arvhertigens korta tid som tsar Peter III 1762 upptogs frågan åter av dennes maka och efterträdare, Katarina II, vilken såg utbytet som ett värdefullt påtryckningsmedel mot statsledningen i Köpenhamn. Efter 1765 års löften stärkte hon två år senare dess förhoppningar genom en ny överenskommelse, enligt vilken »Mageskiftet» beräknades äga rum, när den nye arvtagaren, storfurst Paul, blivit myndig.

² Översikten av de dansk-svenska relationerna fram till 1770 liksom av det schlesvig-holsteinska problemet bygger på framställningarna i N. Tengberg: Om kejsarinnan Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance (cit. Tengberg), C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772 (cit. Malmström), E. Holm: Danmark-Norges Historie (cit. Holm), G. Carlquist: Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—1765 (cit. Carlquist) samt O. Jägerskiöld: Den svenska utrikespolitikens historia II: 2 (cit. Jägerskiöld).

Perioden 1770—1772 medförde för de båda skandinaviska länderna genomgripande förändringar. Tronskiftet i februari 1771, Gustav III:s samtidiga förhandlingar i utlandet och förberedelserna till statskuppen i augusti året därpå satte sin prägel på den svenska politiken. Den danska genomgick viktiga omdaningsprocesser i inre såväl som yttre avseenden under Struenseeregimen, som inleddes vid Bernstorffs fall i september 1770 och avslutades med palatsrevolutionen på nyåret 1772.

Tendenser till en utrikespolitisk nyorientering i Köpenhamn noterades med intresse av den svenska statsledningen. De åtgärder, som vidtogs, har emellertid föga beaktats i den vetenskapliga litteraturen. Detta förklaras av att de utnyttjade källorna — memoarer, memorial, privatbrev samt respektive länders ordinarie diplomatkorrespondenser — endast lämnar sporadiska notiser och under långa tidsavsnitt fullständigt saknar upplysningar i frågan.³

³ Epokens dansk-svenska förbindelser har förutom de i not 2 anförda arbetena av Tengberg, Malmström och Jägerskiöld i svensk forskning bl. a. behandlats i C. T. Odhner: Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering (cit. Odhner) och B. Hennings: Gustav III som kronprins (cit. Hennings). Den mest uttömmande framställningen är emellertid E. Holms Styrelsen af Danmark-Norges Udenrigspolitik under Struensee, (Dansk) Historisk Tidsskrift (DHT) 4: II, vari även den äldre danska litteraturen återopås. Att den danska och svenska diplomatkorrespondensen är av ringa intresse för det föreliggande ämnet och endast i förtydligande syfte behöver återopås, inses vid en undersökning av dess struktur.

Sedan den danska politiken efter stockholmsriksdagens slut konsekvent varit avvaktande, gavs under utrikesledningens provisorium närmast efter Bernstorffs avskedande över huvud taget inga instruktioner till legationen i Stockholm förrän i samband med förberedelserna till ständermötet därstädes på våren 1771. Även under det närmaste året blev ordergivningen fragmentarisk. Först därefter kan en ökad aktivitet förmärkas.

De danska gesandterna Juels, Rosencrones och Güldenrones relationer från den svenska huvudstaden var i motsvarande grad intetsägande. Utförligast är de i fråga om den pågående kampen mellan hovet, hattarna och mössorna samt ständsstriderna. Även i detta avseende har de emellertid närmast karaktär av andrahandsinformationer. Holm DHT 4: II s. 375. Jfr H. Stiegung: Den engelska underrättelseverksamheten rörande Sverige under 1700-talet, Hist. arkiv 12 s. 70 f.

Det svenska rådets föreskrifter för sitt sändebud i Köpenhamn, J. W. Sprengtporten, var genomgående neutralt hållna och lämnade förutom i sammanfattande instruktioner få detaljupplysningar om synen på förhållandet till Danmark. Förutom på personliga sorger och sjukdom skyllde kanslipresidenten Ekeblad den bristande utförligheten på det labila läget i ett privatbrev till Sprengtporten den 20/9 1771, Danica, Riksarkivet, Stockholm, (RA).

Genom kompletteringar med nytt material från franska och engelska arkiv kan bilden av det politiska spelet fördjupas. En möjlighet härtill ges dock i än högre grad genom upptäckten av en hemlig brevväxling mellan riksrådet Ulrik Scheffer och den svenske ministern i Köpenhamn, Johan Wilhelm Sprengtporten. Incitamentet till dess spårande finns i en depesch, som sekreteraren vid franska legationen i Stockholm, F. Barthélemy, i mars 1771 tillställde sin regering. Scheffer sades häri sedan någon tid ha stått i hemlig kontakt med greve Schack Karl Rantzau-Ascheberg, ledaren för svensksympatisörerna i Köpenhamn. Syftet med förbindelsen, som upprätthölls via den svenske ministern därstädes, påstods vara att förbereda en brytning mellan de danska och ryska hoven.⁴ Sökandet efter originalkorrespondensen har med vissa undantag givit negativt resultat. Bland Sprengtportens efterlämnade papper i Riksarkivet finns emellertid ett trettiotal koncept till en fortlöpande separat brevväxling med Scheffer från årsskiftet 1770 till våren 1772.⁵ Genom det bevarade materialet kan man i nästan samtliga fall även erhålla data för den svenske senatorns skrivelser, vars innehåll delvis också avslöjas genom adressatens referat.

Den ifrågavarande korrespondensen gör det möjligt att närmare granska Scheffers utrikespolitiska målsättning under Gustav III:s första regeringstid. Beträffande detta problem har man tidigare varit hänvisad till en summarisk översikt i G. d'Albedhylls minneskrift över riksrådet. Häri sägs, att Scheffers primära strävan varit att upprätthålla fredliga förbindelser med utländska stater men samtidigt göra Sverige oberoende av dessa. Om hans land till även tyrs måste anlita yttre hjälp för att gardera sig mot anfall eller för

---

Sprengtportens depescher saknade i än högre grad upplysningar av intresse i den aktuella frågan och bestod mestadels av i klarskrift avfattade berättelser om yttre tilldragelser. En nöjaktig bild av deras genomgående utformning erhålles i det urval, som publicerats i A. Ahnfeldt: *Från Europas Hof I*: 104 ff. Jfr Holm DHT 4: II s. 412, not.

⁴ Barthélemy till den fungerande franske utrikesministern Vrillière ^{22/3} 1771, C. P. Suède 259, Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris, (AE).

⁵ J. W. Sprengtportens samling, RA. Förutom den sammanhängande sviten av koncept, som avslutas vid tiden för Ulrik Scheffers licentiering från rådsämbetet i april 1772, finns i samlingen ett manuskript av den ^{17/6} 1770 och några från tiden efter Gustav III:s revolution 1772. De bevarade originalskrivelserna hänför sig till våren sistnämnda år. Se nedan s. 106 ff.

att kunna utnyttja lägliga tillfällen till ökat inflytande och anseende, borde det förena sig med en makt, som utan att styrkemässigt vara överlägsen hade intresse av att motarbeta en gemensam fiende, d. v. s. Ryssland. »Denna hjälp hade Grefve Scheffer beräknat från Dannemark; och det med så mycket större skäl, under den varande Struenseiska Perioden, som Struensee, sjelf en Utlänning och fri för Nationala fördomar, såg sakerna i deras rätta synpunkt, med en klar och omfattande blick, och däruti understöddes af sin vän, General Ranzau.» Att man ej lyckades vinna Danmark anges ha berott på, att Struensees störtande åter uppväckte det gamla dansk-svenska misstroendet. Gustav III skall dessutom sjelf ha underblåst detta »af öfverdåd eller af misstag». Denna uppfattning påstås vara byggd på Scheffers genom dokument bestyrkta uttalanden.⁶

Huvuduppgiften blir att belysa försöken till ett nytt närmande mellan de skandinaviska staterna. De är inte minst intressanta, därför att de utgör en fortsättning på Carl Fredrik Scheffers och Bernstorffs tidigare strävanden av samma art. Särskilt påtaglig är likheten med dessa under 1750-talets förra hälft, när den svenske köpenhamnsministern O. Fleming innehade Sprengtportens senare roll som förbindelseman. Liksom den försiktige kanslipresidenten Claes Ekeblad vid den aktuella tiden blev förbigången av sin råds-kollega Ulrik Scheffer, hade hans företrädare, A. J. von Höpken, också blivit det av C. F. Scheffer.⁷ Det är sannolikt, att den sistnämnde varit den främste ivraren, då det gällde att återuppta försoningspolitiken. De första konkreta exemplen på att man sökte utnyttja de gynnsamma konjunkturerna efter Bernstorffs fall är nämligen de sonderingar, som den äldre av bröderna Scheffer gjorde i samband med sitt och kronprins Gustavs köpenhamnsbesök i slutet av 1770. Eftersom de kan betraktas som inledning till den följande sekreta diplomatin, förtjänar de en separat belysning. Gustav III:s personliga inställning till den danska frågan skall också bli föremål för en sådan.

⁶ G. d'Albedhyll: Några Drag till en Minnes-Skrift öfver framledne Hans Excellence Herr Riks-Rådet och Canzli-Presidenten m. m. Grefve Ulric Scheffer, Skrifter af blandadt, dock mest politiskt och historiskt innehåll II: 332 ff. Jfr Biografiskt Lexikon XIV: 43 f.

⁷ Utformningen av C. F. Scheffers och Bernstorffs tidigare politik behandlas i Carlquist s. 46 ff. Jfr ovan s. 81.

I

Den svenska regeringens hållning gentemot Danmark efter ständermötets slut 1770 kom till uttryck i dess instruktion för J. W. Sprengtporten den 13 mars samma år. Med utgångspunkt från riksdagstestamentet anfördes häri, att det västra grannlandet till följd av tidigare demonstrationer och sitt beroende av Ryssland ej kunde betraktas som en vänligt sinnad makt. Oaktat detta borde ministern dock söka »hålla dörren öppen till ett närmare förtroende bägge hofven imellan, därest det Kongl. danska genom tidernas omskiftan skulle återkomma till sina wärkeliga intressen och söka en uppriktig förening med Sverige».¹

Det finns inga notiser om att köpenhamnsministern aktivt efterkommit ordern innan han i slutet av juni for till hemlandet för en tids rekreation.² Den politiska avspänningen torde ej heller ha givit anledning till omedelbara åtgärder.³ Under Sprengtportens frånvaro

¹ Kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten ¹²/₃ 1770, Danica, RA. Det enda kompletterande belägget på att den svenska regeringen före Bernstorffs fall aktivt hängav sig åt tanken på en dansk systemförändring finns i den franske stockholmsministern Modènes några månader senare avfattade Mémoire sur la Suède 1770, C. P. Suède 258, AE. Då de ännu diffusa förhoppningarna häri sades grunda sig på de löften att ej motarbeta en svensk konstitutionsändring, som den danske utrikesministern avgivit i två brev till C. F. Scheffer 1764, blir anknytningen till den senares föregående politik evident. Detta kan också styrka förmodan, att greve Scheffer varit den drivande kraften, när det gällde att åstadkomma en ackomodation. Jfr ovan s. 85. De återopade skrivelserna har ej återfunnits men torde ungefärligt kunna dateras till våren eller sommaren sistnämnda år. De då förda underhandlingarna har berörts i Tengberg s. 27, Carlquist s. 306 ff. Mémoire sur la Suède 1770 har närmare behandlats i H. Stiegung: Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752—1774 (cit. Stiegung) s. 130 ff.

² Sprengtportens diplomatiska verksamhet övertogs av hans sekreterare, J. A. von Scheven, som i sin depech den ²⁴/₆, Danica, RA, annonserade, att hans förman avrest två dagar tidigare. Några närmare förhållningsorder gavs ej till den vikarierande legationsföreståndaren. En bidragande orsak härtill torde ha varit, att Sprengtporten på en förfrågan av Ulrik Scheffer betecknade honom som mössympatisör — »il touche un peu du Bonnet». J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ¹⁷/₆ 1770, koncept, Sprengtportensaml., RA.

³ Genom spionage hade den danske stockholmsministern G. Juel redan vid månadskiftet januari—februari fått kännedom om riktlinjerna för den kommande svenska utrikespolitiken, vilken han beskrev i sin depech den ²/₂ 1770, T. K. U. A. Sv B 165, Rigsarkivet, Köpenhamn (DRA). Sedan denna anlänt till den danska huvudstaden den ¹⁵/₂, uttryckte Bernstorff i fortsättningen sin tillfreds-

skedde emellertid den betydelsefulla förändringen i den danska statsledningen.

Sedan någon tid hade Kristian VII:s tilltagande missnöje med Bernstorff underblåsts av en mot utrikesministern fientlig junta, som leddes av greve Rantzau och i övrigt bestod av den genom sin intima förbindelse med drottning Karoline Matilde allt inflytelserikare läkaren Johan Friedrich Struensee, dennes anhängare Enevold Brandt och Fr. K. Warnstedt, samt general P. E. Gähler. I förbindelse med dessa stod även den landsförvisade fältmarskalken St. Germain. Komplotten resulterade i att greve Bernstorff avskedades den 15 september. Med hänsyn till de ledande konspiratörernas tidigare avståndstagande från den ryssvänliga politiken var det tänkbart, att denna ej skulle upprätthållas.⁴

Vissa indicier tyder på att man i svenska regeringskretsar omedelbart förband den danska omvälvningen med ett kommande systemskifte.⁵ Några sangviniska förhoppningar hängav man sig emellertid ej åt och visade ingen påtaglig brådska att utnyttja situationen. Trots att Sprengtporten omgående fick order att återvända till Köpenhamn, inträffade han ej där förrän den 2 november.⁶ Det finns inga bevis för att han under mellantiden diskuterat den nya situationen med kanslipresidenten. Däremot kan det fastställas, att ministern stod i muntlig såväl som skriftlig förbindelse med både Ulrik och Carl Fredrik Scheffer. Av den förre fick han vid ett sammanträffande på Gripsholm vissa förhållningsorder. Även om dessa ej exakt kan specificeras, kan det konstateras, att en generell försiktighet anbefallts, tills kursen i den danska utrikespolitiken definitivt kunde skönjas. I övrigt torde de problem, som kom att

---

ställelse över att situationen ej längre ingav farhågor. Jfr Stiegung, Hist. arkiv 12 s. 23. Några direktiv om ingripande i de svenska angelägenheterna gavs ej under det närmaste året.

⁴ Holm IV: 1 s. 262 ff. Jfr Malmström VI: 195.

⁵ Att Bernstorffs fall i Stockholm betraktades som ett förebud till den emotsedda utrikespolitiska nyorienteringen, anförde den engelske legationssekreteraren där, Charles Tullman, i sin desesch den 28/9 1770, SP 95/117, Public Record Office, London (PRO). Riktigheten av påståendet bestyrks av kanslipresidentens skrivelse till ministern i Paris, G. Ph. Creutz, samma dag, Gallica, RA, där möjligheterna till ett danskt systemskifte dock ännu betecknades som hypotetiska.

⁶ Kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten 25/9 1770; J. W. Sprengtporten till kanslipresidenten 4/11 1770, Danica, RA.

dryftas i de bägge herrarnas följande korrespondens, berörts.⁷ Man kan förmoda, att även Carl Fredrik Scheffer avhandlat politiska frågor med diplomaten. I det bevarade materialet berörs emellertid bara de yttre föranstaltningarna i samband med kronprins Gustavs och Scheffers förestående besök i den danska huvudstaden.⁸

II

I januari 1770 hörsammade ständerna kronprinsens begäran om att få företa en utrikesresa med Paris som huvudmål. Snart uppkom tanken på att under denna låta fursten och hans designerade följeslagare, C. F. Scheffer, avlägga ett besök i den danska huvudstaden.⁹ Man kan förmoda, att planen från början innehållit ett politiskt moment, även om ett sådant först antyddes i den instruktion, som Ulrik Scheffer avfattade, omedelbart innan resenärerna i början av november lämnade Stockholm. Häri inskräptes också vikten av en försiktig hållning. Till följd av Kristian VII:s beroende av sina favoriter och Rysslands ännu dominerande inflytande på den danska politiken måste kronprinsen beakta faran för indiskretioner. Han borde därför inskränka sig till att knyta personliga kontakter och härvid understryka Sveriges och Danmarks gemensamma intressen.¹⁰ De åtgärder, som de svenska resenärerna i anslutning härtill

⁷ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 27/12 1770, koncept, Sprengtportensaml., RA. Jfr nedan s. 93 ff.

⁸ C. F. Scheffer till J. W. Sprengtporten 16/10 1770; J. W. Sprengtporten till C. F. Scheffer 19/10 1770, koncept, Sprengtportensaml., RA. Jfr kronprins Gustav till C. F. Scheffer 9/10 1770, F. 419; C. F. Scheffer till kronprins Gustav 10/10 1770, F. 514, Uppsala Universitetsbibliotek (UUB).

⁹ Den första uppgiften om det tillämnade besöket i Köpenhamn finns i kansli-presidentens apostill till G. Ph. Creutz den 27/2 1770, Gallica, RA. Här anfördes projektet vara dikterat uteslutande av konventionell hänsyn. Att C. F. Scheffer en månad senare förebådat den kommande visiten i ett brev till förutvarande stockholmsministern, J. O. Schack-Rathlou, framgår av den senares svarsskrivelse den 14/4 1770, C. F. Scheffers saml. VI, RA. Några politiska aspekter anføres varken här eller i Juels rapporter i ämnet av den 16/3, 10/4, 27/4 1770, T. K. U. A. Sv B 165, DRA.

Resplanen och dess syften behandlas utförligare i Stiegung s. 116 ff.

¹⁰ Reseinstruktionen, som är daterad den 9/6 1770 och finns i F. 433, UUB, har tidigare behandlats i Hennings s. 381 f. och Stiegung s. 127 f. — Att kronprins Gustav var otålig att komma till Köpenhamn för att påverka sin svåger, Kristian VII, anförde Barthélemy i sin depesch den 29/10 1770, C. P. Suède 258, AE.

vidtog under vistelsen vid det danska hovet mellan den 22 november och 6 december, tilldrar sig närmast intresset.

Tidigare har huvudsakligen den yttre ramen för besöket belysts i den vetenskapliga litteraturen. Däri konstateras, att svenskarna trots det varierande programmet var missnöjda med den kungliga familjens och det nya hovets nonchalans, vilken bidrog till att befästa kronprins Gustavs negativa inställning till Danmark.¹¹ Det politiska resultatet av köpenhamnsvistelsen har till följd av det konkreta materialets sprödhet däremot föga uppmärksammats. Närmast har man tagit fasta på att Gustav senare för sin farbror, furstbiskopen av Lübeck, beklagat sig över att han i den danska huvudstaden ej fått tillfälle att tala politik.¹² Att detta uttalande varit ostensibelt och avsett att avleda uppmärksamheten har ej beaktats. Det finns åtskilliga uppgifter om att de dansk-svenska relationerna varit föremål för hemliga diskussioner.

Trots att Struensee i den ännu svåröverblickade situationen framstod som en av förgrundsfigurerna i den danska politiken och menades ha en välvillig inställning till Sverige, tycks resenärerna ej ha varit angelägna om en närmare konfrontation med honom. I väsentlig grad verkar detta ha berott på att kronprins Gustav hyste en personlig motvilja gentemot uppkomlingen, vars snara fall han förutspådde.¹³

¹¹ Förutom i C. F. Scheffers relationer till kanslipresidenten, d'Albedhyll II: 136 ff., och kronprins Gustavs nedan anförda brev till modern och Ekeblad finns den utförligaste beskrivningen av det officiella programmet i den i Ahnfeldt I: 168 ff. publicerade översättningen av det anonyma memorialet »Séjour des deux princes suédois à Copenhague en 1770», Ny Kongl. Saml. 715 c. 2, Det Konglige Bibliotek, Köpenhamn, (DKB). På den senare skrivelsen bygger framställningarna i J. Kragh-Høst: Geheimkabinettsminister Grev Johann Friedrich Struensee og hans Ministerium I: 166 ff., Holm DHT 4: II s. 373 ff., Holm IV: 2 s. 191 ff. I Hennings s. 382 ff. har däremot i huvudsak det svenska materialet använts.

¹² Tengberg s. 91, Holm DHT 4: II s. 375, 387. Jfr Malmström VI: 199. Kronprinsens informationer vidarebefordrades omgående till Petersburg, där de togs som kriterium på den danska statsledningens gynnsamma disposition gentemot Ryssland.

¹³ Kronprins Gustav till C. Ekeblad, ^{29/11}, apostill, ^{5/12} 1770, F. 418, UUB. Jfr Odhner I: 17, not 1, Hennings s. 383. I sin svarspromemoria av den ^{14/12} 1770, F. 421, UUB, uttryckte kanslipresidenten sin tillfredsställelse över Struensees

Att Kristian VII inför sin svåger kommenterat det aktuella politiska läget, kan ej bevisas. Om man får tro den franske köpenhamnsministern, markis de Blosset, skall emellertid kungen omedelbart före avfärden ha förklarat för Scheffer, att han önskade leva i samförstånd med Sverige, och att de bägge skandinaviska ländernas framtida lycka var baserad på deras inbördes enighet.¹⁴ Det är självklart, att eventuella fraser av denna art ej kan ha varit ägnade att inge några konkreta förhoppningar. Sådana kunde svenskarna däremot basera på uttalanden av greve Rantzau, som ännu tillmättes större inflytande än Struensee i konseljen och betraktades som den ryssvänliga politikens främste motståndare.¹⁵

Redan efter några dagars vistelse i den danska huvudstaden var kronprins Gustav övertygad om att Rantzau obetingat sympatiserade med det franska systemet och önskade en fullständig brytning med Petersburg. Till följd av att den danska regeringen ännu ej hunnit nybildas, vågade han visserligen ej närmare ange den framtida utvecklingen. Vid en avskedskonferens skall greven dock ha sagt sig vilja förmå sin monark att ej blanda sig i Sveriges inre politik, för vilken hovets program ansågs böra vara normgivande i en tid av ständiga partiväxlingar.¹⁶ Vissa indicier tyder emellertid på att den danske politikern i sin strävan att behaga den svenske tronföljaren dessutom i hemlighet skall ha utlovat pekuniärt stöd för dennes planer på en konstitutionsändring.¹⁷

---

gynnsamma inställning till Sverige och tillade skämtsamt, att hans aktning för läkarvetenskapen fördubblats, sedan den visat sig ha möjligheter att även bota politisk skröplighet. Gustavs aversion mot Struensee framkommer också i hans brev till Lovisa Ulrika den 25/11 och 24/12 1770, Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling, utg. av H. Schüeck, (cit. Brevväxling) I: 223, 237.

¹⁴ Blosset till franske utrikesministern Choiseul 11/12 1770, C. P. Danemark 155, AE. Skrivelsen gör det nödvändigt att modifiera den i Hennings s. 383 anförda uppfattningen, att man ej berört politiska spørsmål vid samtalen med Kristian VII.

¹⁵ Rantzaus aktuella maktposition berörs t. ex. i den med Struensee lierade överste S. O. Falkenskiolds memoarer, Mémoires de M. de Falckenskiold s. 113, Holm DHT 4: II s. 345 ff.

¹⁶ Kronprins Gustav till kanslipresidenten, apostilles particulières, 29/11, 1/12, 5/12 1770, F. 418, UUB; till Lovisa Ulrika 9/12, 28/12 1770, Brevväxling I: 231 ff., 239. Jfr Hennings s. 383.

¹⁷ J. M. Sprengtporten till J. W. Sprengtporten 11/2 1772, Sprengtportensaml., RA. Jfr nedan s. 111.

Enligt den engelske köpenhamnsministern Robert Gunning skall Carl Fredrik Scheffer även haft upprepade konferenser med markis de Blosset, som ansågs ha medverkat i konspirationen mot Bernstorff.¹⁸ Varken i fråga om hans förmenta roll i samband med septemberhändelserna eller beträffande hans förehavanden under furstebesöket finns några faktiska upplysningar i den franske diplomatens depescher. Av dessa framgår det endast antydningssvis, att han diskuterat politik med svenskarna. Man kan emellertid förmoda, att han avrått de senare från att hänge sig åt överdrivna framtidsförhoppningar. Själv gav nämligen Blosset uttryck för en skeptisk inställning till Rantzau, vars förebådande av ett systemskifte tillskrevs hans »tête un peu vive».¹⁹

Gunning meddelade också, att Scheffer avsiktligt förlängt besöket i den danska huvudstaden för att kunna slutföra förhandlingar med general Gähler. Denne var i det aktuella läget chef för generalkrigsdirektoriet och intog vid sidan av Rantzau den mest dominerande ställningen i konseljen. Liksom den sistnämnde påstods generalen ej ha vågat ge några bindande löften till den svenske greven, vars målsättning sades vara att förnya det tidigare dansk-svenska förbundet samt att återkalla den för stockholmsregeringen misshaglige Gregers Juel.²⁰ Uppgifterna får tillmätas en viss sanningshalt. De

¹⁸ Gunning till den engelske statssekreteraren Rochford $1/12$ 1770, SP 75/123, PRO. Jfr kronprins Gustav till kanslipresidenten $29/11$ 1770, apostille, F 418, UUB.

¹⁹ Blosset till Choiseul $4/12$, $11/12$ 1770, C. P. Danemark 155, AE. Det franska depeschmaterialets bristande utförlighet, när det gäller den förres påstådda intriger, har t. ex. uppmärksamats i Holm IV:1, Henvisningar og Oplysninger s. 16. Att den franska regeringen intog en passivt avvaktande hållning till utvecklingen i Danmark framgår av Choiseuls order till Blosset den $18/11$ 1770, C. P. Danemark 155, AE.

²⁰ Gunning till Rochford $1/12$, $4/12$ 1770, SP 75/123, PRO. Att den engelske diplomaten i en nu förlorad skrivelse till sin kollega i Stockholm, Goodricke, av den $26/11$ anförde, att Gähler verkade för att »turn his Royal Highness' visit to account», framgår av adressatens svarsbrev den $7/12$ 1770, Eg. MS 2699, British Museum, London, (BM). Gählers politiska inflytande behandlas t. ex. i Holm IV:2 s. 6 ff., 11 f., 16 ff.

Utän närmare förtydligande angav Gunning, att den i Holm DHT 4: II s. 352 ff. omtalade arresteringen av den från Petersburg hemvändande kuriren H. W. Warnstedt var ett resultat av Scheffers intriger. Syftet påstods vara att hindra den danske kungen från att få eventuella förmånliga upplysningar om Katarina II:s inställning till regimförändringen i Köpenhamn.

aktuella frågorna tilldrog sig nämligen det främsta intresset i den följande hemliga korrespondensen mellan Ulrik Scheffer och Sprengtporten.²¹

Gustav och Scheffer hade fått bevis på att premisserna för ett närmande mellan Danmark och Sverige var gynnsamma. Några påtagliga resultat av sina sonderingar hade de dock ej uppnått. De danska politikernas avvaktande hållning berodde på den planerade regeringsombildningen, som tydligen avsiktligt fördröjts under furstebesöket.²² Fyra dagar efter dettas slut upplöstes geheimekonseljen, som ersattes av den auktoritära kabinetsregeringen. Ehuru Struensee som »maitre des requêtes» i praktiken blev dess oinskränkte ledare, behöll såväl Rantzau som Gähler tillsynes ännu sina inflytelserika positioner. Som ny chef för utrikesministeriet tillsattes vid jultiden f. d. sändebudet i Petersburg och Neapel, greve A. S. von der Osten.

För Sveriges vidkommande var den nya danska statsledningens sammansättning ej odelat gynnsam. Rantzau fortsatte visserligen konsekvent att arbeta för en anslutning till Sverige och Frankrike och ville under negligering av den holsteinska frågan åstadkomma en brytning med Ryssland. Struensee önskade däremot i kompromissens anda hålla sig väl med sistnämnda makt. Beträffande det östra grannlandet ansåg han det därför lämpligt att uppfylla förbindelsen om ett väpnat ingripande vid en eventuell konstitutionsändring. I övrigt borde man avstå från inblandning i de svenska angelägenheterna. Om han sålunda förordade en medelväg mellan Rantzaus och Bernstorffs politik, visade Osten å andra sidan omedelbart sin benägenhet att fullfölja den senare. För utrikesministern var »Mageskiftet» det centrala problemet. Följaktligen ansåg han det lämpligt att hörsamma petersburgshovets önskemål om fortsatt dansk infiltration i Sverige. Den maktkamp, som snart blev det naturliga resultatet av de ledande kabinetsmedlemmarnas divergerande uppfattningar, gjorde, att den danska utrikespolitiken förblev vacklande.²³ Under sådana omständigheter försvårades de

²¹ Jfr nedan s. 95 ff.

²² Förhållningens samband med den svenske kronprinsens besök påpekas i statsrådet A. G. Moltkes memoarer, DHT 4: II s. 286. Jfr Holm DHT 4: II s. 374.

²³ Regeringsombildningen liksom de ledande kabinetsmedlemmarnas åsikter om utrikespolitiken behandlas i Holm IV: 2 s. 24 ff., 180 ff. Ostens ställning

svenska försöken att på diplomatisk väg söka påverka utvecklingen i önskvärd riktning.

III

Vid tiden för den danska regeringsombildningen beordrade Ekeblad baron Sprengtporten att skärpa vaksamheten och dra största möjliga fördel av den akuta kris, som samtidigt kunde förmärkas i förhållandet mellan Danmark och Ryssland med anledning av Bernstorffs fall.²⁴ I sina svar menade den svenske envoyén, att den ryssvänlige Ostens val till utrikesminister visserligen var en ogynnsam faktor, när det gällde ett framtida systembyte. Förutsättningarna för ett sådant var dock goda, såvida de övriga kabinettsmedlemmarna kunde bevara sitt inflytande. Själv lovade skribenten att uppmärksamt bevaka alla skiftningar i den danska politiken.²⁵

Hur Sprengtporten under sin följande verksamhet efterkom instruktionerna har tidigare ej närmare utretts. Detta förklaras av att framställningarna i ämnet huvudsakligen baserats på hans allmänt formulerade och föga innehållsrika rapporter till sin regering. I den följande undersökningen skall den bild, som den ordinarie brevväxlingen ger av den svenska diplomatin i Köpenhamn, fördjupas med hjälp av kompletterande utländskt depeschmaterial men främst genom uppgifterna i den enskilda korrespondensen mellan ministern och Ulrik Scheffer.²⁶

Vissa indicier på att det svenska sändebudet haft hemliga konferenser med Rantzau har förut ej kunnat styrkas. De nyfunna källorna visar, att Sprengtporten särskilt under våren 1771 fortsatt de av C. F. Scheffer och kronprins Gustav inledda förbindelserna med den danske politikern. Till honom knöt man ständigt förhoppningar, trots att hans inflytande successivt undergrävdes av

---

under hans första tid i kabinettet utreds i detalj i Holm DHT 4: II s. 347, 364 ff., 378 ff.

²⁴ Kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten 18/12 1770, Danica, RA. Jfr Holm DHT 4:II s. 373, 376.

²⁵ J. W. Sprengtporten till kanslipresidenten 27/12 1770, 4/1 1771, Danica, RA. Utan några kommentarer upplyste ministern C. F. Scheffer om den danska regeringsombildningen i två koncept daterade 11/12 och 23/12 1770, Sprengtportensaml., RA.

²⁶ Jfr ovan s. 84 ff.

Struensee.²⁷ När Sprengtporten inom kort blev medveten om att den senare var den dominerande gestalten, har han bevisligen tagit personlig kontakt med honom. Detta ger stöd för den tidigare opreciserade uppfattningen, att svensken hört till Struensees umgängeskrets.²⁸ Själv intygade Sprengtporten, att han fortsatt förbindelsen med Blosset, och att denne stött de svenska strävandena.²⁹ Dessa har generellt gått ut på att stimulera de ledande politikernas samarbetsvilja. Närmast har den konkreta målsättningen varit att åstadkomma en gynnsam förändring beträffande den danska diplomatrepresentationen i Stockholm.

Den danska statsledningen hade efter Bernstorffs fall ej givit några konkreta direktiv angående förhållandet till Sverige. Sådana framtvingades emellertid i samband med Adolf Fredriks död den 12 februari 1771 och de med anledning av tronskiftet inledda riksdagsförberedelserna i den svenska huvudstaden. Utan att beakta hans invändningar gav Kristian VII fem dagar senare utrikesministern order om att avstå från den av Ryssland önskade inblandningen i det förestående intrigspelet. Tills vidare skulle stockholmslegationen manas att inta en avvaktande hållning. Detta får ses som ett resultat av Struensees och Rantzaus inflytande och ett uppfyllande av den senares löften till den nye svenske monarken och C. F. Scheffer. Vid den ifrågavarande tidpunkten hade dock kabinettets försäkringar om fortsatta sympatier för det ryska systemet fått ett positivt

---

²⁷ Att Rantzau med föga framgång sökt engagera Sprengtporten för sina syften anförs i den år 1788 tryckta *Authentische und Höchstmerkwürdige Aufklärung über die Geschichte der Grafen Struensee und Brandt* s. 146. Som författare har alternativt angivits H. P. Sturz, lantgreve Carl av Hessen-Kassel samt S. O. Falkenskiöld. I den senares memoarer s. 113 f. berättas, att Rantzau och Sprengtporten vid hemliga konferenser diskuterat anfallsplanerna mot Ryssland. Bristen på upplysningar härom i den svenske ministerns depescher har uppmärksamrats i Holm DHT 4: II s. 400 f.

²⁸ J. A. C. Hellstenius: *Försök till Framställning af Konung Gustaf den Tredjes Danska Politik* s. 5, not 2. Holm DHT 4: II s. 412. Se nedan s. 98.

²⁹ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ^{27/12} 1770, koncept, *Sprengtportensaml.*, RA. I sina depescher lämnade Blosset inga uppgifter om sitt samröre med den svenske kollegan. Den franska diplomatin intog liksom tidigare en passivt avvaktande hållning till de dansk-svenska relationerna.

gensvar vid hovet i Petersburg och vederlagt ryktena om en omedelbar brytning med Katarina II.³⁰

Efter samtal med Rantzau kunde Sprengtporten redan i slutet av januari meddela Ulrik Scheffer, att köpenhamnsregeringen var nödsakad att bibehålla de vänskapliga relationerna till Ryssland för att möjliggöra ett återupptagande av de avbrutna förhandlingarna rörande det holsteinska problemet.³¹ En månad senare vidarebefordrades den danske grevens försäkringar, att man önskade visa en tillmötesgående hållning gentemot Gustav III. Med anspelning på den anförda kabinetsordern sades den sistnämnde ej behöva frukta någon dansk inblandning i riksdagsangelägenheterna.³²

Försäkringarna härom upprepades kontinuerligt under våren. Härvid stödde sig Sprengtporten på Rantzaus uttalanden, men i mitten av april återopade han också den strävan att ej motarbeta den nya regimen i Sverige, som ådagalagts av Struensee. Denne betraktades från nämnda tid som den verkliga ledaren av den danska politiken, och ansågs arbeta för »une amitié stable et solide entre les deux royaumes». Trots att Osten opponerade häremot, påstods hans maktställning ännu vara så svag, att man ej behövde oro sig för honom. Den svenske envoyéns tillförsikt var så stor, att han t. o. m.

³⁰ Holm DHT 4: II s. 382 ff., 391 ff. Jfr ovan s. 90.

Under avvaktan på de nedan s. 100 omtalade instruktionerna manades legationssekreteraren i Stockholm, Rosencrone, att passivt bevaka riksdagsförberedelserna. Även om han generellt måste avvisa den ryske och engelske ministerns upprepade begäran om pekuniärt stöd, fick han i april tillåtelse att bidra med 10 000 écus (riksdaler). Med denna summa, som erlades i början av juni, uppfylldes Bernstorffs löften att ansluta till mössornas operationsplan från april 1770. Osten till Rosencrone ^{17/2}, ^{26/3}, ^{2/4}, ^{10/4}, ^{4/6} 1771, Dpt f. u. A. Sv I, DRA. Jfr Holm DHT 4: II s. 390 ff. Mössplanen berörs i Tengberg s. XVIII ff. Se även Stiegung s. 142, not 43.

³¹ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ^{31/1} 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA. Varken i sitt koncept den ^{28/2} eller i senare skrivelser kunde ministern ge de av Scheffer den ^{4/2} begärda informationerna om de holsteinska förhandlingarna. Att det var dessa som band Danmark vid Ryssland, meddelade han Ekeblad i sin depesch den ^{7/3} 1771, Danica, RA. Jfr Holm DHT 4: II s. 412, not. Syftet härmed var att lugna den oro, som kanslipresidenten efter de från Petersburg ingångna meddelandena om ett danskt-ryskt närmande givit uttryck för i sin skrivelse den ^{26/2} 1771, Danica, RA. I Holm IV: 2 s. 191 f., 208 omtalas inställandet av de holsteinska förhandlingarna.

³² J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ^{28/2} 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

menade sig vara oförhindrad att delta i stockholmsriksdagen, om hans tjänster till äventyrs kunde behövas där.³³ Denna förtäckta begäran om permission avslogs definitivt av den från Frankrike hemvändande Gustav III, för vilken ministern i mitten av maj gjorde les honneurs i Karlskrona. Redan den ²³/₄ hade emellertid Ulrik Scheffer på privat väg beordrat Sprengtporten att stanna kvar i Köpenhamn. Av den senares svar framgår, att han då erinrats om nödvändigheten att fullfölja uppgiften att »rassurer le ministère danois sur la stabilité de notre système et . . . lui donner une idée plus favorable de la prochaine diette . . .».³⁴ Möjligen har diplomaten även varnats för överdriven optimism, eftersom han strax före det svenska ständermötets början den 13 juni hoppades, att Scheffer ej tog illa upp, om han fortfor att satsa på Rantzau och Struensee. Deras benägenhet att uppfylla tidigare utfästelser hade f. ö. just bevisats genom de tillfredsställande instruktioner, som givits till det nyutnämnda danska sändebudet i Stockholm.³⁵ Härmed aktualiseras problemet rörande Sprengtportens roll i samband med lösningen av den viktiga beskickningsfrågan.

I april föregående år hade Gregers Juel lämnat Stockholm och anförtrött legationens skötsel åt sin sekreterare Marcus Gerhard Rosencrone. Hans återresa hade efter höstens omvälvningar i hemlandet ständigt uppskjutits. Den 13 januari 1771 berättade Sprengtporten emellertid, att ministern ej skulle återvända. Några veckor senare nödgades han dock grusa sin regerings nyvaknade förhoppningar genom att konstatera, att uppgiften varit falsk.³⁶ Det sista meddelandet avspeglade en temporär seger för greve Osten, som insisterat på att Juel omedelbart skulle återta sin befattning.³⁷ I en

³³ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ¹⁴/₄, jfr ⁴/₅, ⁶/₆ 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA. Köpenhamnsministerns tilltagande respekt för Struensees makt markeras också i hans ordinarie depescher till kanslipresidenten den ²⁰/₆, apostill, och ¹⁸/₇ 1771, Danica, RA. Jfr Holm DHT 4: II s. 412, not.

³⁴ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ⁴/₅, ³⁰/₅ 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

³⁵ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ⁶/₆ 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

³⁶ J. W. Sprengtporten till kanslipresidenten ¹³/₁, ³¹/₁ 1771, Danica, RA. Jfr kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten ²⁵/₁ 1771, apostill, Danica, RA.

³⁷ Holm DHT 4: II s. 391 f. Gunning till den engelske statssekreteraren Sandwich ²²/₁ 1771, SP 75/124, PRO.

separat skrivelse till Ulrik Scheffer antydde Sprengtporten, att den häremot oppositionelle Rantzau tillfälligtvis måst göra eftergifter. Eftersom andra beskickningschefer skulle få behålla sina poster, menade den senare, att Juels rapell kunde bli betraktad som en utmaning mot Ryssland. Då detta vore olämpligt med hänsyn till det holsteinska problemets lösning, borde valet av en efterträdare uppskjutas.³⁸

Enligt den engelske köpenhamnsministern skall Rantzau efter det svenska tronskiftet ha skärpt sin hållning och påverkat Kristian VII att ej hörsamma sin utrikesministers fortsatta försök att få Juel avskickad till Stockholm. Aktionen betraktades som ett bevis på det danska och svenska hovets intima samarbete. Den förmodades ha ägt rum på tillskyndan av Sprengtporten, med vilken kabinettsministern påstods ha täta konferenser.³⁹ Riktigheten av dessa uppgifter bestyrks av den svenske diplomatens enskilda rapport till Ulrik Scheffer den 28 februari. Däri omtalade Sprengtporten, att han utan Ostens vetskap haft hemliga sammanträffanden med Rantzau. Som en följd av upplysningen om att Juel ej var önskvärd i den svenska huvudstaden påstods han ha förhindrat ministerns återresa dit. Att den danske kungen engagerats härför noterades med tillfredsställelse. Även om de ledande danska politikerna genom sitt tillmötesgående velat demonstrera sitt avståndstagande från kom-

³⁸ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 31/1 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

³⁹ Gunning till Halifax 19/2, 5/3, 14/3, 4/4 1771, SP 75/124, PRO. Den sistnämnda skrivelsen, som avsänts med kurir och är betecknad »private and most secret», är publicerad i Danske Magazin 5 R. VI: 196 ff. Att Gunning även informerat sin kollega i Stockholm om de aktuella intrigerna framgår av Goodrickses svar den 1/3, 22/3 och 19/4 1771, Eg. MS 2670, BM. Genom Gunning har uppgifterna via greve Ostermann vidarebefordrats till det preussiska sändebudet Behnisch, som i sin depesch den 2/4 1771 såg Juels rapell som ett resultat av Sprengtportens hemliga instruktioner. Tengbergs avskrifter, RA.

Rantzaus opposition mot Ryssland och hans seger över Osten, när han lyckades utverka Juels avsked, kommenterades också i den korrespondens, som utväxlades mellan anhängarna av det bernstorffska partiet. Se t. ex. överkammarherre D. Reventlows skrivelse till f. d. sändebudet i Sverige, J. O. Schack den 8/3, 26/3 och 5/4 1771, Th. Thaulow—J. O. Jørgensen: Udvalgte breve, Betænkninger og Optegnelser af J. O. Schack-Rathlous Arkiv 1760—1780 (cit. Thaulow) s. 343, 348 ff. Det förstnämnda brevet är där felaktigt daterat till den 8/2.

mande intriger, ansåg de det lämpligt att modifiera den väntade ryska reaktionen genom att ackreditera Rosencrone som ny beskickningschef i Stockholm. När Rantzau framförde detta förslag, skall Sprengtporten genast ha gjort invändningar under motivering, att Rosencrone av den svenska regeringen var lika illa tåld som Juel.⁴⁰

Tydligen har argumentet accepterats, eftersom Rosencrones kandidatur ej mer kom att nämnas. Tillmötesgåendet tycks ha stimulerat Sprengtporten till att helt söka eliminera den misshaglige personens inflytande genom att få honom hemkallad. I slutet av maj påstods såväl Struensee som Rantzau personligen ha lovat att arbeta härför. I syfte att undvika klagomål från Petersburg skall de ha föreslagit att replacera honom med legationsrådet Ch. V. Dreyer, vars ditillsvarande verksamhet vid det ryska hovet menades vara allmänt estimerad.⁴¹ Sedan den svenske köpenhamnsministern visat sig positiv till projektet, fastställdes detta trots motstånd från Osten preliminärt i juni månad. Till följd av att Rantzaus inflytande alltmer försvagades och Struensee under senare delen av året nödgades ge efter för utrikesministern kom Rosencrone emellertid att kvarstanna i Stockholm trots Sprengtportens fortsatta ansträngningar att få bort honom. Dreyer utsågs i december att ersätta sin avlidne chef i Petersburg.⁴² Vid sistnämnda tid underrättades Ulrik Scheffer i hemlighet, att man trots misslyckandet borde vara tacksam för att

⁴⁰ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ²⁸/₂ 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA. Det är frapperande, att köpenhamnsministern ej informerade kanslipresidenten om Juels rapport förrän i depeschen den ²¹/₃ 1771, Danica, RA. Nyheten härom berördes då i allmänna ordalag och sades endast vara inhämtad »i förtroende».

⁴¹ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer ³⁰/₅ 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA. Att Dreyers förflyttning var aktuell redan i början av april framgår av J. H. E. Bernstorffs brev till A. P. Bernstorff ²/₄ 1771, Bernstorffske Papirer, utg. af Aage Friis, (cit. B. P.) I: 705. Jfr D. Reventlow till J. O. Schack ⁵/₄ 1771, Thaulow s. 350.

⁴² B. P. I, Henvisningar och Oplysninger s. 54; Thaulow s. 516. Jfr Holm DHT 4: II s. 418 och P. Vedels arktikel om Dreyer i Dansk Biografisk Leksikon 6: 117.

Att Rosencrone som gammal anhängare av den bernstorffska regimen haft anledning frukta för att bli återkallad framgår av Goodricks brev till Gunning den ⁸/₂ 1771, Eg. MS 2670, BM. Redan före Sprengtportens demarche försäkrade emellertid den danske utrikesministern legationssekreteraren, att han ej behövde befara något avsked före den svenska riksdagens slut. Osten till Rosencrone ²⁶/₃, ²/₄ 1771, Dpt f. u. A. Sv I, DRA. Ostens tilltagande makt berörs nedan s. 101.

personskiftet ej blivit av, då Dreyer visat sig vara Ostens handgångne man.⁴³

Som efterträdare till Juel hade den danske utrikesministern föreslagit kammarherre S.-V. Raben-Levetzau, vilken dock i slutet av mars avsåde sig uppdraget.⁴⁴ I sitt svar på Scheffers lyckönskningar till de redan uppnådda framgångarna betecknade Sprengtporten detta som beklagligt med tanke på att den tilltänkte ministern var lämpad »uniquement pour la representation et rien de plus».⁴⁵ Att främja de svenska intressena genom att förordna en obetydlig diplomat var en tanke, som skulle bli bestående. Sprengtportens förhoppningar att sålunda kunna medverka till beskickningsfrågans lyckliga lösning stärktes, när Rantzau inom kort bekräftade de uppmärksammade ryktena om att assessorn vid det tyska kansliet, baron Ch. F. Güldencrone, var påtänkt som legationsföreståndare i den svenska huvudstaden. Efter att ha skaffat sig informationer om personen i fråga, visade Sprengtporten omgående sin entusiasm för valet. Det till Rantzau framförda loftalet över den unge adelsmannens förtjänster var emellertid ostensibelt. Detta framgår av de uttalanden den svenske diplomaten gjorde till Scheffer, sedan Güldencrone slutligen erhållit sina kreditivbrev den 31 maj. En vecka senare karakteriserades nämligen den nye ministern som »douce, habile et tranquil et qui ne possède aucun des talens qu'il faut pour seconder les vues d'un cour qui veut jouer un rôle à une diette». För att ytterligare stärka den svenska statsledningens tillförsikt meddelade Sprengtporten, att han fått försäkringar om att Güldencrone i överensstämmelse med tidigare löften instruerats att ej motarbeta Gustav och över huvud taget ej blanda sig i riksdagsangelägenheterna.⁴⁶

---

⁴³ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 1/12, 12/12 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

⁴⁴ J. W. Sprengtporten till kanslipresidenten 24/3, 7/4 1771, Danica, RA. Jfr Holm DHT 4: II s. 412, not. Se även f. d. statsministern F. K. Rosencrantz' skrivelse till J. O. Schack 26/3 1771, Thaulow s. 366; J. H. E. Bernstorff till A. P. Bernstorff 2/4 1771, B. P. I: 705.

⁴⁵ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 14/4 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

⁴⁶ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 4/5, 30/5, 6/6 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

De nämnda antydningarna om att Rantzau lanserat Güldenchrone styrks av uttalanden från den bernstorffska kretsen.⁴⁷ Greven kan också ha haft en viss betydelse för Kristian VII:s meningsbildning och medverkat till att ointetgöra Ostens försök att göra sin uppfattning gällande vid utformningen av de aktuella ministerinstruktionerna. Dessa torde dock närmast få tillskrivas Struensee, vars medelvägspolitik de nöjaktigt avspeglade. Stockholmsministern beordrades att följa de 1769 ingångna förbindelserna att bevara den svenska författningen. I anslutning härtill anmodades han särskilt att vara mån om ett förtroendefullt förhållande till den ryske ministern på sin nya uppehållsort. Enligt den danska statsledningens tidigare fastställda princip att i övrigt ej blanda sig i Sveriges inre angelägenheter borde Güldenchrone inta en neutral hållning. Som passiv åskådare till det politiska spelet skulle han skaffa sig tillförlitliga informationer, på vilka kommande förhållningsregler kunde byggas.⁴⁸

Sprenghusetens roll får alltså ej tillmätas den avgörande betydelsen för beskickningsfrågans lösning, men man kan inte bortse från att Rantzaus och Struensees åtgärder påverkats av köpenhamnsministerns aktivitet. Det bör uppmärksammas, att denna i övrigt är ett förut ej uppmärksammat led i det svenska hovets påvisbara strävan att genom hemliga sonderingar söka åstadkomma en fördelaktig sammansättning av den diplomatiska kåren i Stockholm inför den stundande riksdagen.⁴⁹

⁴⁷ J. O. Schack till J. H. E. Bernstorff 24/3 1771, Thaulow s. 209 f. Jfr den senares svar den 9/4 1771, Thaulow s. 210, Holm DHT 4: II s. 396, not. J. H. E. Bernstorff till A. P. Bernstorff 5/4 1771, B. P. I: 708. Se även F. de Fontenoy's artikel om Güldenchrone i Dansk Biografisk Leksikon 8: 461.

⁴⁸ Holm DHT 4: II s. 396 ff. Güldenchrones instruktioner är daterade den 24 resp. 25 maj 1771.

⁴⁹ Det svenska hovet hade på våren 1770 arbetat på att utverka den franske stockholmsministern Modènes rapell och i Paris hade Gustav III och C. F. Scheffer engagerat sig i valet av hans efterträdare, Vergennes. Stiegung s. 107 ff., 167 ff.

Genom sina förbindelser med den spanske parisambassadören, Fuëntes, hade svenskarna också med framgång utverkat, att hans kollega i Stockholm, den med hovet lierade greve Lacy, återvände till sin post under riksdagen i stället för att han, såsom avsett var, förflyttades till Petersburg. Detta framgår av Fuëntes depeesch den 25/3 1771, Estado Francia leg. 4578, Archivo General de

Till följd av den i instruktionerna anbefallda restriktiviteten kom Güldenchrone i ständermötets inledande stadium att bli betraktad med misstroende av sina ryska och engelska kolleger. Hans ständigt upprepade begäran att få möjlighet till att åstadkomma något positivt och därigenom befrias från sin pinsamma belägenhet avvisades till en början konsekvent med hänvisning till det danska kabinettets en gång fastställda utrikespolitiska kurs. Först i november erhöll ministern order att närmare samverka med Osterman och Goodricke i de då aktuella frågorna, som rörde Gustav III:s kungaförsäkran och den därmed sammanhängande ståndsstriden. För övrigt uppmanades han att bevara sin »inactivité». Några pekuniära utlägg medgavs inte. Köpenhamnskabinettet ansåg sig nämligen befriat från sådana, sedan det på sommaren efterkommit det ryska önskemålet att utrusta en östersjöeskader. Trots den ännu förhållandevis moderata hållningen kunde den triumferande Osten med visst fog påstå, att det bernstorffska systemet åter började anammas. Struensees visade tillmötesgående mot Ryssland hade framtvingsats genom de av den danske utrikesministern understödda påtryckningarna från Petersburg. Dessa bidrog också till att Rantzaus inflytande definitivt undergrävdes.⁵⁰ Att svenskarnas möjligheter att påverka utvecklingen härigenom eliminerades framgår av Sprengtportens fortsatta hemliga korrespondens.

Simancas (AG), och av Gustav III:s brev till Karl III den 1/9 samma år, Estado Suecia leg. 6701, AG, där adressaten tackades för sitt tillmötesgående.

På liknande sätt har de svenska resenärerna med hjälp av den engelske kungens syster, arvhertiginnan Augusta av Braunschweig, sökt få den för dem misshaglige Goodricke återkallad och ersatt av hans kollega i Hamburg, Woodford. Detta kan utläsas ur ett av Scheffer skrivet odaterat koncept till furstinnan, F. 417/71, UUB. I Barthélemys depesch den 31/5 1771, C. P. Suède 259, AE, anfördes, att den svenske monarken efter hemkomsten omtalat sina strävanden. Trots att Augusta, som Gustav förmodat, kände till »les voyes propres» till sin kunglige broder, vågade hon enligt sitt svarsbrev den 20/6 1771, F. 449, UUB, ej utnyttja dem till följd av Georg III:s motvilja mot att hans släktingar blandade sig i hans politik.

⁵⁰ Holm DHT 4: II s. 349, 404 ff., 420 ff. Jfr Malmström VI: 212. Det spända förhållandet mellan Struensee och Rantzau belyses i Holm IV: 2 s. 311 ff., jfr s. 190, 204.

IV

Redan i april hade köpenhamnsministern meddelat Scheffer, att målsmannen för den svenskvänliga politiken »medvetet» höll sig tillbaka för att kunna verka för vad han ansåg vara statens bästa utan att drabbas av den allt starkare kritik, som riktades mot Struensee och drottning Karoline Matilde.⁵¹ Att Rantzau trots kungens bevågenhet genom de förras intriger hotades att helt sättas ur spel, omtalade Sprengtporten i slutet av augusti. Han sade sig då på allt sätt stödja greven och hoppades, att dennes sak skulle befrämjas efter den ryssfientlige St. Germain's förestående återkomst från exilen. Härigenom väntades även förutsättningarna för de svenska förhandlingarna bli gynnsamma.⁵² Sedan fältmarskalken efter tre veckor i hemlandet ej förmått göra sin mening gällande och inte som förmodat anförtrotts krigsministerposten, nödgades den svenske diplomaten konstatera, att hans optimism varit obefogad. Samtidigt som det danska kabinettets nya aktivitet på riksdagen i Stockholm inleddes, förklarade han, att han ej längre kunde erhålla något stöd från Rantzau, vars makt nu var obefintlig. Anledningen härtill sades främst vara, att den danske politikerns indiskretion och skarpa tunga stött den komprometterade drottningen.⁵³

Under de ifrågavarande omständigheterna blev Sprengtportens privata brev till Scheffer föga innehållsrika. Närmast kan de karakteriseras som kommentarer till de upplysningar om hovskandaler och demonstrationer mot struenseeregimen, som gavs i de ordinarie depescherna. Även dessa kom att ställas till den svenske greven, sedan han efter Ekeblads död i oktober 1771 övertagit befattningen som kanslipresident. Att den separata förbindelsen upprätthölls, torde ha berott på att de inom den utbytta meddelandena löpte mindre risk att bli avslöjade än de, vilka befordrades som diplomatpost.

⁵¹ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 14/4 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

⁵² J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 29/8 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA. Omständigheterna kring St. Germain's hemkomst, vilken f. ö. omtalades i köpenhamnsministerns ordinarie depesch den 22/8 1771, Danica, RA, Ahnfeldt I: 113, berörs närmare i Holm DHT 4: II s. 427 f., Holm IV: 2 s. 305 f.

⁵³ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 1/12 1771, koncept, Sprengtportensaml., RA.

På sensommaren hade Ulrik Scheffer genom olika kanaler blivit medveten om den skärpta oppositionen mot Struensee och hans kungliga älskarinna. Hans intresse härför tilltog, när han i november på Güldencrones attityd kunde märka förändringen i den danska politiken gentemot Sverige. I detta sammanhang frågade han Sprengtporten, huruvida de från Ryssland ingångna meddelandena om en förestående revolution i Köpenhamn hade någon täckning. Själv tycks han ha beklagat sin oförmåga att få en klar uppfattning om det aktuella läget i den danska huvudstaden.⁵⁴

Sprengtporten gav i sina ordinarie depescher exempel på angrepen mot den rådande regimen. På privat väg anförde han, att Kristian VII enligt rykten planerade att hämnas sin gemåls otrohet. Då han ständigt bevakades av Struensees handgångne man, Enevold Brandt, och dessutom ansågs vara »dans un état à ne point sentir», kunde man emellertid ej räkna med att han skulle kunna åstadkomma något. Efter det att marinens och särskilt den norska matroskårens myteriförsök misslyckats i september, nedslogs gardets motsvarande revolt mot den allena rådande kabinettsministerns militärreformer vid jultiden. Detta menades närmast vara att tillskriva oppositionens brist på ledarförmågor. Även Struensees kolleger i regeringen önskade avlägsna honom, men ingen vågade sätta igång aktionen, sedan Rantzau dragit sig tillbaka. Efter omläggningen i den politiska kursen tog den svenske ministern avstånd från regimen och ifrågasatte dess kompetens. Han vågade emellertid till följd av de anförda exemplena på motståndets svaghet ej hoppas på någon förändring. Ännu den 16 januari förmodade han, att Struensee med drottningens bistånd skulle kunna behålla sin maktposition.⁵⁵

⁵⁴ Scheffers förfrågningar om förhållandena i Danmark framfördes i apostillerna till de skrivelser han som fungerande kanslipresident sände till Sprengtporten den 20/8 och 26/11 1771, Danica, RA. Hans tilltagande motvilja mot Güldenchrone liksom svårigheten att överblicka situationen meddelades i enskilda skrivelser den 22/11 resp. 17/12, vilket framgår av köpenhamnsministerns svarskoncept av den 1/12 och 26/12 1771, Sprengtportensaml., RA. Den återopade rapporten från Petersburg är identisk med den därvarande svenske ministern Ribbings depesch den 28 okt. / 8 nov. 1771, Muscovitica, RA.

⁵⁵ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 29/8, 26/12 1771, 16/1 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA. Jfr hans depesch + apostill 20/12, Danica, RA. Ahnfeldt I: 118 ff. Ministerns upplysningar om smädelsorna mot struenseeregimen finns t. ex. i de i nämnda arbete I: 114 ff. publicerade delarna av relationerna den 15/9

Redan på morgonen följande dag genomfördes emellertid den palatsrevolution genom vilken Struensee, Brandt, Gähler samt deras närmaste anhängare häktades och drottningen avfördes till fängsligt förvar på Kronborg. Som ledare för sammansvärjningen stod liksom i september två år tidigare greve Rantzau. Efter brytningen med Struensee hade denne i slutet av 1771 konspirerat med andra personer, som av olika anledningar stod i opposition mot kabinettets ledare. Förutom av godsägaren M. Beringskiold fick han vid revolutionens genomförande aktivt stöd av dragongeneralen Eickstedt, överste Køller samt kabinettssekreteraren O. Høegh Guldberg. Med hjälp av Kristian VII:s styvmor, änkedrottning Juliane Marie, och hennes son, arvprins Fredrik, vilka under de exceptionella förhållandena vid det danska hovet blivit tillbakasatta, lyckades man förmå den som otillräknelig betraktade kungen att underskriva de nödvändiga arresteringsorderna och även i fortsättningen påverka hans beslut.⁵⁶

Efter en långdragen process blev Struensee och Brandt avrättade i april. Deras förtrogna bestraffades med fängelse eller exil. Drottning Karoline Matilde lämnade efter skilsmässan från maken en månad senare Danmark och slog sig ner i den hannoveranska staden Celle.⁵⁷ Den 13 februari tillsattes det nya statsrådet. Av de i komplotten inblandade kom förutom Rantzau arvprinsen och Eickstedt att ingå i detta, som i övrigt bestod av Osten samt de gamla anhängarna av bernstorffsregimen, J. O. Schack, O. Thott samt amiral Rømeling.⁵⁸

Någon omedelbar förändring i inställningen till Sverige blev ej följden av regeringsombildningen. Osten konstaterade visserligen i mars, att man återvänt till det bernstorffska systemet, och Guldencrone beordrades att fortsätta samarbetet med de engelska och ryska diplomaterna i Stockholm. Några pekuniära utlägg beviljades dock ej. Mössornas maktövertagande i april 1772 skedde utan aktivt stöd från dansk sida. Först när Gustav III:s revolutionsplaner genom den

---

och ^{30/10} 1771. — Militärrevolutionerna och de övriga anslagen 1771 mot Struensee skildras i Holm IV: 2 s. 296 ff.

⁵⁶ Holm IV: 2 s. 328 ff.

⁵⁷ Holm IV: 2 s. 363 ff., 410 ff. Att de ovan anförda frågorna blev det huvudsakliga ämnet för Sprengtportens ordinarie rapporter under våren 1772 framgår av de i Ahnfeldt I: 127 ff. gjorda publiceringarna.

⁵⁸ Holm IV: 2 s. 357 ff.

engelska spionageverksamheten avslöjats, tillskötts en summa pengar för att motverka anslaget mot den svenska författningen.⁵⁹

Sprengtporten vidarebefordrade omgående nyheten om statskuppen med kurir. Den 19 februari gav han en utförlig skildring av händelseförloppet och uppehöll sig därvid inte minst vid Rantzaus roll i sammanhanget.⁶⁰ Att denna ingav nya förväntningar framgår av köpenhamnsministerns privata skrivelse till Ulrik Scheffer sistnämnda dag. Trots att revolutionsledaren ännu ej gjort några uttalanden, menades det vara angeläget för Sverige, att han kunde bevara sitt nu återupprättade inflytande. Oroande rykten om att han av egen vilja eller till följd av Juliane Maries personliga motvilja mot honom ej skulle delta i den nya konseljen, vars ovannämnda sammansättning redan skisserades, avvisades med förmodandet, att greven ej torde ha varit »si maladroit de faire la révolution pour un autre».⁶¹

De hysta farhågorna för att Rantzau helt skulle bortkopplas blev ej omedelbart besannade. Det visade sig dock snart, att de förhoppningar man fäst vid honom ej skulle infrias. Han ansågs visserligen hysa samma välvilliga inställning som tidigare till Sverige men menades ej kunna göra sin mening gällande gentemot änkedrottningen och sina nya kolleger. Grevens tilltagande isolering sades markeras av att han sällan uppträdde vid hovet. Sprengtportens fortsatta försök att upprätthålla kontakten genom att uppsöka honom i hemmet försvårades av att Osten bodde i samma palats. Till utrikesministern hyste den svenske diplomaten alltjämt det största misstroende, men ännu mer fruktade han Schack. Även om dennes förmodade strävan att få sin vän Bernstorff återinsatt i sin gamla befattning omintetgjordes genom den gamle statsmannens död vid tiden för den nya regeringens bildande, ansågs han själv

⁵⁹ Osten till Güldencrone 12/2, 3/3, 21/3, 11/4, 6/5, 9/5, 1/8, 4/8 1772, Dpt f. u. A. Sv I, DRA. Jfr Stiegung, Hist. arkiv 12 s. 65 f.

⁶⁰ J. W. Sprengtporten till kanslipresidenten 17/1, 19/1 1772, Danica, RA. Den senare skrivelsen är i huvuddrag återgiven i den av C. A. I. H. Smedberg författade delen av J. H. Schröder: Bidrag till Historien om statshvälfningen i Danmark 1772 s. 11 ff. samt i Ahnfeldt I: 121 ff., (61 f.).

⁶¹ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 19/1 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA.

verka för en fullständig återgång till det tidigare utrikespolitiska systemet.⁶² Att det redan påbörjade närmandet till Ryssland skulle fördjupas under den nya regimen, antydde Rantzau redan i början av februari. Han skall nämligen då ha påpekat, att Danmark ej fick stöta sig med Katarina II, eftersom det holsteinska utbytet nu preliminärt fastställts till den instundande hösten. Två månader senare refererade Sprengtporten åter till samme sagesmans uppfattning, att »Mageskiftet» gav kejsarinnan trumf på hand. Den svenska statsledningen kunde ej vänta sig något positivt från Köpenhamn, förrän detta ägt rum.⁶³

V

I Stockholm följdes utvecklingen i Danmark naturligtvis med spänd uppmärksamhet. Även om Ulrik Scheffer markerade sitt intresse genom att be Sprengtporten om kontinuerliga rapporter, kommenterade han ej omvälvningen i sina ordinarie föreskrifter.⁶⁴ I ett brev till Gustav III den 25 januari gav han emellertid uttryck för sin otålighet att få veta något om Rantzaus ställning. Några dagar senare har han tydligen framfört sina lyckönskningar till greven genom den privata korrespondensen med köpenhamnsministern.⁶⁵ Genom dennes enskilda upplysningar måste kanslipresidenten inom kort insett omöjligheten av att påverka situationen. Det enda man av det spröda materialet kan fastställa är, att han i mars ånyo beklagat Güldencrones allt påtagligare samarbete med den ryske och engelske ministern.⁶⁶

Ulrik Scheffer tvingades resignera, när de ursprungliga förutläggningarna för hans danska politik ej längre fanns. Dessutom insåg han vid sistnämnda tid, att han ej skulle få möjlighet att fortsätta sina strävanden. Mössornas angrepp mot honom och hans

⁶² J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 9/2, 27/2, 12/3, 5/4 1772, U. Scheffers saml. VIII, RA. Koncepten till originalskrivelserna finns i Sprengtportensaml., RA. Plannerna på att återkalla Bernstorff berörs i Holm IV: 2 s. 358 f.

⁶³ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 9/2, 5/4 1772, U. Scheffers saml. VIII, RA. Jfr ovan s. 82.

⁶⁴ Kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten 24/1, 28/1 1772, Danica, RA.

⁶⁵ U. Scheffer till Gustav III 25/1 1772, F. 516, UUB. Enligt J. W. Sprengtportens skrivelse till U. Scheffer 9/2 1772, U. Scheffers saml. VIII, RA, skall kanslipresidenten ha framfört sina komplimanger i ett privatbrev den 28/1.

⁶⁶ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 5/4 1772, U. Scheffers saml. VIII, RA.

rådskolleger blev nämligen allt häftigare. Redan den 13 mars förutspådde han sin kommande licentiering i ett brev till Sprengtporten. Denne avslutade efter mössornas maktövertagande i slutet av följande månad sin privata korrespondens med den då avskedade kanslipresidenten.⁶⁷

Några notiser rörande Carl Fredrik Scheffers inställning till den danska politiken har ej stått att finna för året närmast efter hans besök i Köpenhamn. Först från tiden efter Struensees fall kan sådana påvisas. Han instämde då i kung Gustavs förvåning över att Rantzau åter ställt sig i spetsen för en revolt. Samtidigt uttryckte han en förmodan, att den danske politikern skulle tvingas att ansluta sig till den gamla ministärens anhängare för att få stöd för sitt verk.⁶⁸ Att Scheffer emotsåg detta med en viss tillförsikt visade sig snart. Han gratulerade personligen Schack till hans förestående inträde i konseljen och uttryckte därvid förhoppningar om att den nye råds-herren skulle understödja återkallandet av deras gemensamme vän Bernstorff.⁶⁹ Efter dennes död kalkylerade greven med att Schack

⁶⁷ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 22/3 1772, U. Scheffers saml. VIII, RA; 3/5 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA. Sedan köpenhamnsministern i det förstnämnda brevet uttryckt sina farhågor för att han själv skulle bli replacerad, har han engagerat sin broder, överste J. M. Sprengtporten, att hindra detta. Av den senares svarsskrivelser den 24/3, 9/4, 22/4 1772, Sprengtportensaml., RA, framgår, att han i anslutning härtill kontaktat Gustav såväl som de ledande politikerna, bl. a. Axel Fersen, F. C. Sinclair och Pechlin. Några faktiska resultat uppnåddes visserligen ej, och rapellen blev inaktuell först efter statskuppen i augusti.

När Ulrik Scheffer då åter blev kanslipresident, kontaktade Sprengtporten honom på privat väg. Deras tidigare enskilda korrespondens kom emellertid ej att fortsättas, utan »les avis particulieres» kom liksom de ordinarie rapporterna att adresseras till Gustav III, som nu hade makten i sin hand. J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 17/9, 4/10 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA. Jfr Odhner I: 187.

⁶⁸ C. F. Scheffer till Gustav III 1/2 1772, F. 514, UUB. Jfr Gustav III till C. F. Scheffer 24/1 1772, F. 419, UUB.

⁶⁹ Att C. F. Scheffer framfört det ovannämnda i ett privatbrev den 18/2 framgår av J. O. Schacks svar den 10/3 1772, C. F. Scheffers saml. VI, RA, där Bernstorffs timade frånfälle beklagades. Scheffers bestörtning över vännens död liksom hans grusade förhoppningar att åter få se honom som utrikesminister framgår av hans brev till Gustav III den 9/3 1772, F. 514, UUB.

I Carlquist s. 324 f. omtalas, att Scheffer och Bernstorff sammanträffat i Ham-

skulle kunna vinna utrikesministerposten genom att utnyttja Rantzaus kända motvilja mot Osten. Då denna föga initierade uppfattning framfördes till Sprengtporten, upprepade ministern de påpekanden han tidigare framfört till kanslipresidenten. Rantzau var ej längre att räkna med, och Schack kunde för Sveriges vidkommande bli betydligt farligare än den aktuella ledaren för den danska utrikespolitiken.⁷⁰

Dessa nedslående uppgifter i förening med konkreta exempel på köpenhamnskabinetts oföränderliga hållning torde snabbt ha förtagit Scheffers sangvinism. I fortsättningen kom den åtminstone ej mer till uttryck. Det tunna källmaterialet gör det omöjligt att med säkerhet avgöra, huruvida grevens ställningstagande huvudsakligen var dikterat av sentimentala skäl eller om han verkligen räknat med att genom sina danska vänner kunna återuppta sin gamla försoningspolitik. Tydligt är emellertid, att varken denna eller kanslipresidentens försiktiga diplomati senterades av den unge monarken, vars benägenhet att agera oberoende av bröderna Scheffer skall belysas i det följande.

VI

Genom miljöpåverkan och uppfostran hade Gustav fått en negativ inställning till Danmark. Den accentuerades genom svågerns uppträdande mot honom under köpenhamnsbesöket och ägde bestånd efter trontillträdet.⁷¹ Det första konkreta exemplet härpå hänför sig

---

burg i dec. 1770. Av den senares brev till A. P. Bernstorff den ²³/₄, ³⁰/₄ och ³/₅ 1771, B. P. I: 720, 723, 726, framgår, att den svenske greven föreslagit ett nytt möte i Stralsund på återvägen från Paris. Detta blev emellertid ej av.

⁷⁰ C. F. Scheffer till J. W. Sprengtporten ⁷/₄ 1772; J. W. Sprengtporten till C. F. Scheffer ²⁶/₄ 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA. Jfr ovan s. 105.

⁷¹ Jfr ovan s. 89. Att den engelske köpenhamnsministern Gunning vid under rättelsen om att Sprengtporten framlämnat ett brev från Gustav till Kristian VII misstänkt ett närmande mellan kungarna framgår av hans rapport till Halifax 6—7 april, SP 75/124, PRO, samt av Goodrickses brev till sin kollega den ¹⁹/₄ 1771, Eg. MS 2670, BM. Farhågorna var emellertid obefogade. Den åsyftade kungaskrivelsen, som är daterad den ¹⁵/₃ 1771 och återfinns i Kongehusets arkiv: Kristian VII, DRA, innehöll bara officiösa försäkringar om vänskap med anledning av tronskiftet. Det odaterade konceptet är skrivet av C. F. Scheffer och förvaras i F. 417/190, UUB. Den fortsatta sporadiska korrespondensen hade samma konventionella karaktär. Gustav III till Kristian VII ¹⁰/₇, ²³/₇, ²⁸/₈ 1771, ¹⁶/₇, ²⁴/₈

till augusti 1771. Överste Falkenskiöld, som av Struensee sänts till Ryssland, blev under ett uppehåll i Stockholm då mindre väl mottagen av kungen.⁷² Ej heller gentemot greve J. G. Moltke, vilken samtidigt vistades i den svenska huvudstaden för att överbringa det danska hovets officiella lyckönskningar med anledning av trontillträdet, tycks Gustav ha förmått att helt undertrycka sin aggressivitet. Han påstås nämligen ha anfört, att Sverige skulle kunna profitera på missförhållandena i det västra grannlandet för att erövra Norge, liksom Ryssland kunde tänkas tillvälla sig Schlesvig-Holstein. En av bröderna Scheffer skall ha skyndat att översläta det överlade uttalandet, som tillskrevs furstens ungdom och oförstånd.⁷³

Varken intermezzot eller dess eventuella betydelse för den följande omsvängningen i den danska politiken kan direkt bestyrkas. Anekdoten får dock tillmätas en viss trovärdighet, om man betänker, att Gustav ända sedan kronprinstiden hyst planer på att vinna Norge.⁷⁴ Att dessa fortfarande var aktuella för honom, berättade den franske ambassadören Vergennes dessutom halvannan månad senare. Eftersom det låg i Frankrikes intresse att bibehålla den dansk-svenska endräkten, understödde versaillesregeringen diplomatens kontinuerliga försök att dämpa kungens expansionsiver. Denna betraktades som alltför riskfylld med hänsyn till den hotfulla inrikes-

---

1772, Dpt f. u. A. Sv I a, DRA. Kristian VII till Gustav III ^{9/4}, ^{1/8} 1771, ^{4/9} 1772, F. 488, UUB.

⁷² Kanslipresidenten till J. W. Sprengtporten ^{20/8} 1772, Danica, RA. Holm DHT 4: II s. 413. Köpenhamnsministern, som betraktade Falkenskiöld som »fort intrigant», omtalade i sina privata koncept till U. Scheffer den ^{18/8} och ^{25/8} 1772, Sprengtportensaml., RA, att sändebudet vid hemkomsten givit uttryck för sin indignation över den svenske kungens uppträdande mot honom.

⁷³ Holm DHT 4: II s. 413 f. Uppgiften om Gustavs påstådda indiskretion finns i den danske historikern P. F. Suhms, på det Kongl. Bibliothek förvarade handskrift: *Hemmelige Efterretninger om det første Decennium af Kong Christian VII's Regering*. Jfr d'Albedhylls på s. 85 återgivna påpekande. Eftersom detta går tillbaka på Ulrik Scheffers informationer, vågar man hypotetiskt anta, att det närmast varit kanslipresidenten, som ingripit, och inte hans broder, vilket Holm antagit.

⁷⁴ Den svenske kungens första planer på att erövra Norge berörs i Hellstenius s. 3 f., 6; Y. Nielsen: *Gustav III:s norske politik . . .*, Norsk. Hist. Tidskr. 2 R. I: 7 ff., samt L. Wahlström: *Gustav III och norrmännen*, Nordisk Tidskrift (Letterstedtska föreningen) 1907 s. 50 ff.

politiska situationen i Sverige.⁷⁵ Vid årsskiftet beklagade Gustav, att han härigenom inte kunde dra fördel av den oro, som förmärkts i Köpenhamn i samband med det ovannämnda gardesmyteriet.⁷⁶ Att han under andra omständigheter skulle ha kunnat utnyttja detta för att genomföra det norska projektet, antyddes i Sprengtportens skrivelse till Ulrik Scheffer den 16 januari 1772. Ministern instämde här i kanslipresidentens fjorton dagar tidigare gjorda påpekande, att man i Danmark hade all anledning att vara tacksam för att de interna svårigheterna gjorde Sverige benäget för fred. I annat fall hade Gustav med lätthet kunnat erövra Norge.⁷⁷

Scheffers personliga ställningstagande till frågan framkommer inte. På grund av hans tidigare såväl som senare politik måste man anta, att det varit negativt. Trots motståndet fortsatte den unge fursten under våren att sysselsätta sina tankar med det norska projektet. Efter statsvälvningen i augusti aktualiserades det åter i den då akuta nordiska krisen.⁷⁸

Bortsett från att hans hemliga planer kunde befrämjas av missnöjet mot struenseeregimen, ansåg den svenske kungen detta vara befogat av legitimistiska skäl. Detta liksom oron för den i övrigt föga älskade svågerns penibla situation framkom i brev till kanslipresidenten strax före den danska statskuppen.⁷⁹ Efter denna rådde

⁷⁵ Vergennes till den fungerande franske utrikesministern d'Aiguillon 4/10, jfr 21/11 1771; d'Aiguillon till Vergennes 3/11 1771, C. P. Suède 260, AE. Jfr Odhner I: 89; Wahlström, Nordisk Tidskrift 1907 s. 59, där det även framgår, att Gustavs planer på Norge aktualiserats genom den ryske tronföljarens sjukdom. Om storfurst Paul avled, beräknade den svenske kungen enligt Vergennes att med rysk hjälp kunna vinna Norge genom att avstå från sina legitima krav på Schlesvig-Holstein.

⁷⁶ Gustav III till Lovisa Ulrika 7/1 1772, Brevväxling II: 110 ff. Jfr ovan s. 103.

⁷⁷ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 10/1 1772, koncept, Sprengtportensaml., RA. Enligt köpenhamnsministern fruktade den danska regeringen, att Norge skulle bli den främsta härden för missnöjet, eftersom gardestrupperna huvudsakligen rekryterades från denna provins och många militärer efter revoltför-söken återvänt dit.

⁷⁸ Att inom ramen för föreliggande undersökning närmare beröra Gustav III:s norska politik är ogörligt. Förutom i de i not 74 anförda framställningarna har kungens aspirationer före revolutionen den 19 augusti t. ex. behandlats i Geijer: Konung Gustaf III:s efterlämnade ... papper I: 230 ff., Odhner I: 89 f., Malmström VI: 295, 347 samt Holm V: 1 s. 49 ff. Jfr nedan s. 113.

⁷⁹ Gustav III till U. Scheffer 4/1, 9/1 1772, U. Scheffers saml. IV, RA.

C. F. Scheffer honom att lägga band på sin indignation över Karoline Matildes öde. Gustav riktade närmast därefter sin uppmärksamhet på den nya regeringsbildningen. I anslutning härtill uttryckte han sin fasta förvisning, att Sverige vore förlorat, om Bernstorff och hans anhängare återkom till makten.⁸⁰ Att kungens uppfattning starkt divergerade mot C. F. Scheffers är tydligt.

Eftersom rapporterna från Danmark snart antydde, att den gamla regimens anhängare skulle komma att återta makten, tycks den unge monarken ha ansett det angeläget att snabbt utnyttja det inflytande, som Rantzau ännu förmodades ha. På hans order tillskrev nämligen den som ledare för Svenska botten och målsman för Gustavs nu konkretiserade revolutionsplaner alltmer framträdande Jakob Magnus Sprengtporten den 11 februari sin broder i Köpenhamn. I brevet ombads den senare att hos den danske greven hemställa om en summa pengar. Denna ansågs nödvändig för riksdagsoperationernas framgång, sedan Frankrike dragit in korrupsionsanslagen. Förhoppningarna om att begäran skulle bifallas sades grunda sig på de löften Rantzau under köpenhamnsbesöket givit Gustav. För att kungen ej skulle bli komprometterad borde underhandlingarna ske i största hemlighet. Resultatet borde meddelas direkt till skribenten.⁸¹ Användandet av den speciella förbindelsekanalen liksom de angivna sekretessbestämmelserna gör det sannolikt, att kungen gjort den anmärkningsvärda sonderingen bakom ryggen på både kanslipresidenten och C. F. Scheffer, vars positiva inställning till anhängarna av den gamla ministären han ju bevisligen ej delade.⁸²

Köpenhamnsministern gav omgående ett avvisande svar. Den danska statsledningen hade visserligen ännu ej efterkommit begäran att pekuniärt stödja Rysslands operationer på det svenska ständermötet. Det var dock orealistiskt att begära, att de skulle motarbetas. Projektet omöjliggjordes för övrigt av maktgrupperingen i den just inrättade konseljen. Ett år tidigare hade Rantzau förmått göra sin

⁸⁰ Gustav III till C. F. Scheffer 24/1 1772, F. 419, UUB; till U. Scheffer samma dag, U. Scheffers saml. IV, RA. C. F. Scheffer till Gustav III 1/2 1772, F. 514, UUB.

⁸¹ J. M. Sprengtporten till J. W. Sprengtporten 11/2 1772, Sprengtportensaml., RA. Odhner I: 121, not 4. Jfr ovan s. 90. Indragningen av de franska mutmedlen liksom överste Sprengtportens uppträdande på den politiska scenen omtalas i Stiegung s. 238 f., 254 ff. och där angiven litteratur.

⁸² Jfr ovan s. 107 f.

mening gällande genom Kristian VII. Nu stod han isolerad och måste böja sig för den ryssvänliga politik, som drevs av hans kolleger och Juliane Marie med anledning av holsteinproblemet.⁸³

J. W. Sprengtporten hade redan i början av februari inskräpvt vikten av en tillmötesgående hållning gentemot den danska änkedrottningen, vilken betraktades som den bestämmande personen i det nya läget. Vid överlämnandet av ett brev, vari Gustav framförde sina lyckönskningar med anledning av januarikuppen, hade diplomaten fått erfara, att hon intog en välvillig hållning till Sverige. Därför ansåg han det lämpligt, att den svenske kungen fortsatte att upprätthålla kontakten med henne.⁸⁴ Någon regelbunden korrespondens kom ej till stånd, men Gustav tillskrev efter den svenska regeringsombildningen såväl Juliane Marie som hennes son, prins Fredrik. När den i det svenska revolutionsprojektet invigde Fredrik Horn i juni begav sig till Köpenhamn för att återlämna Adolf Fredriks elefantorden, har han medfört ifrågavarande brev. De innehöll förnyade komplimanger för insatserna i kampen mot Struensee. Adressaterna besvarade dem med försäkringar om sin fortsatta bevägenhet.⁸⁵ Möjligen har detta bidragit till att öka den svenske monarkens förhoppningar, att Danmark skulle förhålla sig passivt vid hans kommande statsvälvning.

Horns primära uppgift har tydligen varit att utforska stämningen i den danska huvudstaden. Osten misstänkte, att han även haft instruktioner att förhandla med Rantzau. Även om detta ej kan bevisas, menade han, att den svenske delegatens hastiga avresa förorsakats av den danske grevens framtvingade avsked den 7 juli. Detta hade till följd av förnyade påtryckningar från Ryssland länge varit aktuellt, men man kan ej bortse från att det påskyndats av Horns besök. Under alla omständigheter menade den danske utrikesministern, att man genom Rantzaus rapell definitivt klargjort sin

⁸³ J. W. Sprengtporten till J. M. Sprengtporten 23/2 1772, Sprengtportensaml., RA. Odhner I: 121, not 4.

⁸⁴ J. W. Sprengtporten till U. Scheffer 9/2 1772, U. Scheffers saml. VII, RA.

⁸⁵ Gustav III till Juliane Marie odat. (15/6) 1772, Dpt f. u. A. Sv I a; till arvprins Frederik 15/6 1772, Kongehusets arkiv: Arveprins Fredrik, DRA. Juliane Marie till Gustav III 17/7 1772; arvprins Fredrik till densamme 17/7 1772, F. 488, UUB. Horns avresa liksom hans officiella uppdrag omtalas i Guldencrones descher den 15/5, 16/6 och 19/6 1772, Dpt f. u. A. Sv II, DRA.

obenägenhet att stödja den svenske kungen och hans anhängare. Samtidigt fick baron Güldencrone pekuniära möjligheter att motarbeta deras revolutionsplan.⁸⁶ Då kom emellertid ingripandet för sent. Det kunde ej hindra den svenske kungens revolution den 19 augusti.⁸⁷

De följande förvecklingarna mellan de skandinaviska länderna ligger utom ramen för denna framställning. Här skall endast erinras om att Gustav III i samband med de danska rustningarna i Norge under oktober 1772 åter konkretiserade sina planer på att erövra nämnda provins. Samtidigt ville han även göra sina anspråk på Holstein gällande. Med fortsatt stöd av Vergennes avrådde Ulrik Scheffer, som åter övertagit kanslipresidentposten, på det bestämdaste kungen från en sådan utmaning mot den ryska alliansen. I anslutning till sina tidigare strävanden anslog han också en hovsamton i den diplomatiska korrespondensen med köpenhamnsregeringen. Härigenom torde han i väsentlig grad ha bidragit till att den nordiska krisen fick en fredlig avveckling på våren 1773.⁸⁸

⁸⁶ Osten till Güldencrone 1/8, 4/8 1772, Dpt f. u. A. Sv I, DRA. Jfr ovan s. 104 f. Det förstnämnda brevet återopas i Odnher I: 121. De ryska och preussiska ministrarnas där anförda rapporter angående Horns förmenta samröre med Rantzaus torde i huvudsak bygga på den förstnämnda skrivelsen, vars innehåll de fått kännedom om genom Güldencrone. Omständigheterna kring Rantzaus avsked belyses i Holm V: 1 s. 32 f. I sin relation till kanslipresidenten den 16/7 1772, Danica, RA, omtalade Sprengporten det skedda och betonade inte minst, att de ryska påstötningarna var en väsentlig anledning härtill. Skrivelsen är återgiven i den av C. J. Anstrin författade delen av J. H. Schröder: Bidrag till historien om statshvälfningen i Danmark 1772 s. 26 f. och i Ahnfeldt I: 123, not.

⁸⁷ Jfr Stiegung, Hist. arkiv 12 s. 65 f.

⁸⁸ Odnher I: 179 f., 190 ff., Holm V: 1 s. 43 ff., Jägerskiöld II: 2 s. 263 ff. Jfr d'Albedhyll II: 334.

RÉSUMÉ

Nos recherches ont montré que la politique suédoise envers le Danemark de 1770 à 1772 continua la politique non officielle des vingt années précédentes. Comme suite aux efforts qu'il avait déjà déployés en 1752 Carl Fredrik Scheffer, au cours du séjour qu'il fit à Copenhague avec le prince héritier Gustave en décembre 1770,

avait entamé un rapprochement avec le Danemark. Son but était d'amener ce pays à rompre ses relations avec la Russie et de réduire ainsi les risques de voir se réaliser la modification de la constitution suédoise qui avait été préparée pour un avenir encore indéterminé. Le sénateur Ulrik Scheffer, membre du conseil du royaume, était au courant de cette politique. Il fut par la suite le principal promoteur des sondages qui furent faits derrière le dos des autres représentants du gouvernement. Cette politique secrète fut stimulée par l'attitude favorable à la Suède qui, sous l'ère alors commençante de Struensee, eut le baron Rantzau-Ascheberg pour principal représentant. Scheffer était en contact permanent avec celui-ci par l'intermédiaire de l'envoyé à Copenhague, J. W. Sprengtporten, que entretenait aussi des relations semblables avec Struensee lui-même.

Après l'avènement au trône de Gustave III en février 1771, les membres sus-nommés du cabinet danois tinrent les promesses faites précédemment de renoncer à l'intervention souhaitée par Catherine II dans les affaires suédoises. Une telle passivité fut également recommandée dans les instructions que furent données quelques mois plus tard au baron Gülenchrone, nouveau chef de légation danois à Stockholm. Pour la nomination du ministre, Rantzau particulièrement s'est laissé influencer par les idées de Sprengtporten. Cependant les Suédois ne pouvaient jusqu'à nouvel ordre s'attendre à d'autres complaisances de la part du gouvernement de Copenhague. Celui-ci devait en effet, à cause de la solution imminente du problème du Holstein, conserver des relations amicales avec la Russie. La pression exercée par ce pays était efficacement appuyée par le ministre des affaires étrangères danois, le comte d'Osten, et obligea Struensee à faire des concessions successives. En conséquence de quoi, lorsque l'influence de Rantzau fut éliminée en automne 1771, Ulrik Scheffer et Sprengtporten furent obligés d'abandonner l'idée d'une collaboration intime entre les pays scandinaves.

Les nouveaux espoirs auxquels s'adonnèrent les frères Scheffer après la chute de Struensee en janvier 1772 furent également rapidement anéantis. Quoique Rantzau jouât le rôle de chef de la révolte, il se révéla que ce n'était pas lui mais plutôt les partisans de l'ancien régime de Bernstorff qui acquirent une influence prépondérante sur le gouvernement danois. Celui-ci montra par la suite une tendance de plus en plus marquée à suivre la politique suédophobe préconisée

par Petersburg. Dès avant la prise de pouvoir des Bonnets au mois d'avril, on pouvait donc considérer que les tentatives de rapprochement de Scheffer avaient définitivement échoué.

Contrairement aux frères Scheffer, Gustave III représentait une politique plus agressive envers le Danemark. L'attitude négative vis à vis de ce pays que son éducation lui avait inculquée avait été renforcée par sa visite à Copenhague. Elle prit une forme nouvelle après son avènement au trône. Le roi pensait tirer profit des dissensions danoises internes pour acquérir la Norvège, et ces projets furent sérieusement envisagés tant avant qu'après son coup d'état de 1772. Cependant, fidèle à ses efforts de modération appuyés par la France, Ulrik Scheffer réussit chaque fois à faire renoncer le jeune monarque à cette entreprise inconsidérée. Il a donc certainement contribué dans une large mesure à la liquidation pacifique de la crise nordique en 1773.

WERNER JAEGER

AV

ALBERT WIFSTRAND

WERNER JAEGER

* 30. 7. 1888 † 19. 10. 1961

Werner Jaeger, som hösten 1961 avled i Boston av ett slaganfall, sedan ett lättare sådant några månader tidigare hade kommit som en varning, hade då länge verkat i Amerika. Som några av de stora 1500-talshumanisterna blev han av tidsförhållandena driven till ett annat land än sitt hemland, men fick som de utan besvär genast en ansedd ställning i det nya landet, och de humanistiskt intresserade i hela den västliga kulturvärlden lyssnade till honom liksom till dem.

Han var född i en liten stad som heter Lobberich och ligger i det svagt böljande landskapet väster om nedre Rhen, strax invid holländska gränsen, i ett hörn av Tyskland som gärna kallas en avkrok, därför att det befinner sig utanför både industridistriktet och turiststråken. Den skola han där besökte bär nu hans namn. Senare gick han i gymnasiet i det närbelägna Kempen, Thomas' a Kempis barndomsstad, i ett katolskt gymnasium, där han var en av de få protestantiska eleverna; han kom från ett lutherskt hem, och han slöt sig också i Amerika till den lutherska kyrkan. Abiturient 1907 kom han för att studera klassisk filologi först till Marburgs universitet, som han snart utbytte mot Berlins, och där förblev han tills han avslutade studentåren med sin doktorsdissertation »Eminationum Aristotelearum specimen» 1911. Till huvudlärare hade han den sällsynt förnämliga trion Hermann Diels, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff och Eduard Norden. I dissertationen framlade han språkliga förbättringar till Aristotelestexten, och Aristoteles förblev alltfört ett av huvudobjekten i hans vetenskapliga forskning. Men redan innan dess hade han av Wilamowitz fått ett uppdrag, som kom att sysselsätta honom ännu längre än Aristoteles gjorde och som småningom vann mer och mer av hans intresse. Wilamowitz fick på sin sextioårsdag 1908 en insamlad penningsumma, som skulle användas enligt hans bestämmande till något viktigt filologiskt arbete. Han valde att spendera pengarna på en edition av den grekiske kyrkofadern Gregorios av Nyssa, för vilken mycket litet var

gjort på filologiskt håll, och lade så småningom den saken i händerna på den unge Werner Jaeger; det var samma år som denne blev Dr. phil. För Wilamowitz var det trots hans vittomfattande intresse för hela den grekiska litteraturen och icke endast den klassiska dock en något perifer uppgift, men för Jaeger blev det efterhand en alltmer central. Riktigt så blev det dock icke förrän han hade flyttat över till Amerika. Emellertid utkommo ett par band av editionen under 1920-talet; huvuddelen därav hade Jaeger själv som utgivare.

Under tiden från första världskriget till nazisternas maktövertagande var dock Aristoteles hans huvudintresse. Hans forskningar resulterade i många skrifter, men framför allt i den stora boken »Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung» av 1923. Undertiteln anger att det så att säga är en filosofens inre biografi som gives, och det är särskilt förhållandet till Platon som Jaeger analyserar. Den självständiga och banbrytande boken fick omedelbart en stark verkan inom Aristotelesforskningen och hör fortfarande till de nödvändiga, även om man just nu ser mer på den genomgående strukturen i Aristoteles' tanke än på den personliga utvecklingens förändringar.

Men under 20-talet, då det slagna Tyskland levde i ett andligt kaos, där en brokig skara av profeter och vismän och charlataner sökte ge recept till förbättring av den andliga situationen, vaknade också hos en del av de klassiska filologerna ett medvetande om att de borde göra sin vetenskap fruktbärande för livet och i stånd att ge livssyn i stället för den strikt vetenskapliga sakligt intresserade och, såsom man gärna började säga, positivistiska syn som mot 1800-talets slut hos de flesta hade avlöst det gamla klassicistiska betraktelsesättet. Goethes eller Schillers eller Hölderlins klassicism kunde inte direkt återupplivas; dess ideala fjärrbilder hade dunstat bort i den sakliga vetenskapens belysning, och de voro kanske också litet för nationellt betonade. Man sökte nu i stället efter de oförytterliga värden man redan hade i sig och omkring sig som en frukt av antikens andliga kultur och som hade varit bestämmande för Europas gemensamma andliga prägel. Jaeger, som efterhand hade arbetat sig djupt in i den klassiska och förklassiska grekiska diktningen och tanken, greps också han av dessa strävanden. Med sitt charmfulla sätt att umgås bland människor och med sin stora formtalang, som i lämpliga ögonblick också kunde utveckla en lugn men

intrycksfull pompa, blev han en given ledaregestalt i kretsen. Den både typografiskt och innehållsmässigt storstilade tidskriften *Die Antike* blev dess språkrör, och den leddes framför alla av Jaeger. Riktningen började snart kallas *Der dritte Humanismus*, och Jaeger skrev dess program om vinsten av att se grekerna som framför allt *formare* av människan till konturfäst andlig gestalt och gemensamhetsmedveten statsborgare.

Först sedan nazisterna hade kommit till makten blev Jaeger färdig med den första och grundläggande delen av sitt verk *Paideia* (ordet betyder uppfostran, bildning), där dessa tankar utvecklas i ett stort sammanhang, en ny helhetssyn på den grekiska andliga kulturen. Till skillnad från de svamliga fotfästeslösa svärmerierna i en del andra sådana helhetskonstruktioner är denna byggd på verklig kunskap och ingående textinterpretation. Här är icke platsen att kritisera den; på den som här skriver har den aldrig verkat slående eller entusiasmerande. Människoformningen kan icke på det sättet göras till grekernas innersta strävan, och då resultatet av formningen icke framstår särdeles plastiskt, blir formningen själv svårgripbar; hos en del av tredje humanismens yngre anhängare blev det för mycket av högtidligt kvasifilosofiskt abstrakt resonerande.

Till en början antastades Jaeger icke av nazisterna — han hade suttit som professor i Berlin sedan 1921 — och i hans förkunnelse om statsborgarmedvetandet funno de till en del något beslätat; men hans breda humanism var givetvis något annat än deras trångsyn, och när han hade gift om sig med en dam av delvis judisk härkomst började marken bränna för mycket under hans fötter. Han lämnade Tyskland och flyttade över till Amerika, där han redan hade ett högt anseende i humanistiska kretsar. Till en början knöts han vid universitetet i Chicago (1936) men kom 1939 till Harvard, där han förblev till sin död. Där fortskred arbetet med hans *Paideia*; andra delen, som handlar mest om Platon, kom år 1944 och tredje 1945, denna på engelska, innan den kom på tyska; den handlar om athenska gestalter kring och närmast efter Platon. Men Jaeger fortsatte också sina forskningar rörande enskilda grekiska företeelser och gestalter i sina böcker om medicinaren Diokles från Karystos (med viktiga resultat), om Demosthenes (litet för mycket av klassicerande hjälteedikt) och om *The Theology of the Early Greek Philosophers* (med en fruktbar aspekt). I Demosthenesboken framskyntar

en brist hos Jaeger som man kan observera på många ställen, hans föga utvecklade sinne för den hellenistiska tidens betydelse, periodens mellan Alexander den store och Augustus.

Han återupptog emellertid med förnyat och ökat intresse sitt arbete med Gregorios av Nyssa. Rikligare medel ställdes till hans förfogande, och vid hans död hade en rad av textband utkommit, somliga skrifter utgivna av Jaeger själv, andra av yngre medarbetare. Kvaliteten i textgestaltningen varierar efter dessa medarbetares kapacitet, men Jaeger har sört för att handskriftstraditionen genomgående är väl framlagd och analyserad. Jaeger hade mer och mer insett hur viktig för Europa den förbindelse av grekisk bildning och kristen religion blev som fanns hos de stora grekiska kyrkofäderna på 300-talet, bland vilka Gregorios av Nyssa var en. Hans dröm var att avsluta och kröna sin Paideia med en sista del som skulle fullständiga de tidigare med en skildring av den antika andliga kulturens sista stora utgestaltning hos dessa fäder, som han gick till med en större uppskattning än de klassiska filologerna hade visat dem tidigare, och framhålla enheten i förkristen och kristen antik. Med någon sådan del blev han aldrig färdig, men hur han tänkte sig den kan man ana av en mindre och fristående skrift som blev hans sista i större stil och heter *Early Christianity and Greek Paideia*. En stor tysk filolog visar där en förändring i tysk klassisk-filologisk antiksyn, en ändring som kanske ännu inte har funnit så mycken anklang i hans gamla fosterland som i hans nya; på anglosachsisk mark ha sådana betraktelser länge haft bättre groningsgrund än på Europas kontinent.

Werner Jaeger var en humanist i både djup och vid mening, av en sort som tillhör de sällsynta. Han blev också mycket firad, många utmärkelser kommo honom till del. När han blev medlem av Vetenskapssocieteten i Lund 1927 var han ännu en ganska ung man, som hade gjort sig känd som en mycket framstående filolog men ännu inte vunnit den ledareställning han senare intog. Med Sverige tror jag knappast att han hade några synnerligen livliga förbindelser; den tredje humanismen slog just inte några rötter här, och patristiken har först på sista tiden blivit allmänare odlad inom den klassiska filologien i vårt land. Men mycket av hans gärning måste varje klassiker ha gjort bekantskap med, varhelst på jordklotet han verkar.

FREDRIK BÖÖK

AV

CARL FEHRMAN

FREDRIK BÖÖK
* 12. 5. 1883 † 2. 12. 1961

I sin bok från 1938 om H. C. Andersen ger Fredrik Böök en teckning av staden Odense, sådan den tedde sig i början på 1800-talet. Han markerar platsen för barndomshemmet i Munkemøllestræde, där H. C. Andersens far, skomakarmästaren, hade sin verkstad i familjens enda rum. Han ritar på den historiska kartan in platsen för Sankt Knuds kirke, där H. C. Andersen blev konfirmerad, och alla de andra hus och miljöer som skymtar i barndomskapitlen i *Mit Livs Eventyr*: teatern, fattighuset, tukthuset och den slingrande ån, där tre stora vattenhjul vände sig, samma å där H. C. Andersen som barn brukade stå på en sten och sjunga i högan sky.

De topografiska fakta, miljöbilderna, är hämtade från H. C. Andersens egen skildring av staden i hans barndomsminnen och från det historiska material som trägna forskare bragt i dagen. Men belysningen över bilden, intimiteten, det liv den fått, har samband med att Fredrik Böök kunde se det tidiga 1800-talets Odense som en projektion i det förflutna av sin egen barndoms Kristianstad. Den psykologiska förståelsen för en människa eller en miljö, det som Fredrik Böök gärna kallade den psykologiska intuitionen, hade i hans fall här som ofta till förutsättning en form av identifikation.

Också Fredrik Böök var son av en skomakarmästare, även om hans familj stod högre på rangskalan än den H. C. Andersenska. Hemmet i Kristianstad var ett gott, borgerligt hem, men förmöget var det inte. I en berättelse »Från Helgeåns stränder», har Fredrik Böök talat om sin fars yrke, skomakaryrket. Han nämner de bekanta företrädare för skrået som hade hetat Hans Sachs och Jakob Böhme och konstaterar, att yrket alltid varit ett yrke för grubblare och ovärldsliga; därför har det sedan världens skapelse aldrig funnits en förmögen skomakare. Han skildrar i samma novellistiska skiss Helgeån och dess stränder, där vattnet steg och sjönk höst och vår — så som vattnet steg och sjönk i ån i Odense. Själva ån är det oroliga elementet i den idylliska staden: kring den lekte barn och

ungdom i Kristianstad på 1880-talet liksom i Odense 75 år tidigare, och förbi den passerade det brokiga folklivet, där det inte saknades original från fattighuset eller fängelset. Och vid Helgeåns stränder gick en gosse och drömde om att han skulle bli diktare.

I samma Kristianstad levde, några årtionden tidigare, den snörmakare Lekholm, som fick en idé. Idén var, att hans son skulle fara till Lund och bli student. Skomakare Christofferson var tydligen inställd på detsamma, även om det nog var sonen själv som fick idén, som fjortonårig konfirmand i Träne prästgård. Över bondeyrket och hantverkaryrket tog familjens son steget in i en ny värld, en ny miljö, den akademiska. Det var ett tidsskifte, och det markerades av ett namnskifte: Fredrik Christofferson blev Fredrik Böök — namnet var hans mors, och det var det namnet han skulle göra berömt. Det måste ha roat honom att veta, att namnet förekom i Esaias Tegnér's och biskop Faxes Lund: det bars då av en prästman, som var komminister i Fjälje. Fredrik Böök kunde inte neka sig nöjet, när han sextioårig skrev sin stora Tegnérbiografi att föra in sin avlägsne släktings bild i persongalleriet. Det skedde inte av någon släktstolt, ty komministern i Fjälje var ingenting att skryta med — Tegnér driver ohejdat med honom i sina tillfällighetsverser, och Herdaminnet, som Böök citerar, förklarar att han var känd varken för »bildning, kunskaper eller ämbetsnit».

För bildning och kunskaper utmärkte sig däremot i hög grad den unge Fredrik Böök. Han var född 1883. Sjuttonårig tog han studenten som privatist i Lund, år 1900; tre år efteråt var han färdig med sin filosofie kandidatexamen. Efter ytterligare tre år var han filosofie licentiat, och följande år, 1907, disputerade han.

Det var en ovanligt snabb och målmedveten akademisk karriär. Ändå hade den unge Fredrik Böök tvekat åtskilligt om sin rätta uppgift. Diktningen lekte honom i hågen. Men han blev inte diktare; eller om han var det, blev han diktare med förhinder. Han blev litteraturforskare. »Nu skriver jag inte vers mer; jag känner mig så genomprosaisk att jag tror att jag duger till litteraturhistoriker», skriver han en dag. I ett annat sammanhang bekänner han, inte utan självkänsla och självkänedom: »Till docent i litteraturhistoria kan jag väl alltid duga, för det har många blivit som är dummare än jag». Orden, skrivna av en tjugooåring, har inte fått minskad giltighet sedan de skrevs.

Sommaren 1906 befann sig Fredrik Böök i ett hus i Karlskrona skärgård med väldiga staplar av 1700-talsromaner omkring sig. Han höll på med sin doktorsavhandling. Från att ha varit planerad med Fredrik Cederborgh som centralgestalt, hade den vuxit bakåt; den kom att behandla romanens och prosaberättelsens historia i Sverige till 1809. Det var ett stort litteraturfält att plöja igenom, och Böök klagar över att det innehöll så litet av konstnärligt värde. »Enda sättet att få intresse av det — skriver han — är att se romanlitteraturen som kulturhistoriskt material, som exponent för världsuppfattningen och livsdebatten.» Men på så sätt, tillägger han, kan nästan vilket material som helst få intresse.

Avhandlingen kom ut 1907, han disputerade den 30 november — en historisk dag. Samma dag hade han en recension i Svenska Dagbladet: den handlade om Anders Österlings Årets visor. Det var den första han skrev som ordinarie medarbetare i tidningen. Den skulle följas av åtskilliga tusen tidningsartiklar.

Men långt före denna dag hade Fredrik Böök debuterat som skribent. Han hade skrivit i tidningar och tidskrifter och hade redan 1902 givit ut en bok, visserligen ett tunt häfte. Boken hette Skald och skolmästare. Skalden var Verner von Heidenstam, och skolmästaren var lektor Nils Linder, en sträv pedagog, som ville skriva regler och råd för hur svenska språket skulle behandlas inte bara av skolgossar utan också av diktare. Lektor Linders angrepp riktade sig formellt mot Heidenstams språkfel; men det syftade egentligen djupare, det var ett angrepp också på hans livshållning, hans livsstämning, hans livssyn.

Fredrik Bööks svar på angreppet var en akt av spontan sympati. Tidigt, redan som gymnasist, hade Fredrik Böök blivit hänförd av Heidenstams diktning: ingen bok hade han läst med så häftigt klappande hjärta som Dikter 1895. Han hade på olika sätt givit uttryck för sin beundran, och den några och fyrtioårige diktaren hade personligt kommit sin unge beundrare till mötes; de hade i början på 1900-talet träffats både i Köpenhamn och i Djursholm. Med hela sin unga entusiasm och en god portion stridslystnad skyndade Fredrik Böök ut som Heidenstams vapendragare, i den första av sina litterära fejder. »Jag gjorde — skrev han efteråt till Heidenstam — så gott jag kunde, och jag skall göra mer. (— — —) Jag skall öva mig, tills jag blir 50 år, då skall jag skriva ett stort arbete om Verner von

Heidenstam. Då är du 75 år.» Det kom att dröja ännu längre, innan Fredrik Böök infriade det givna löftet, ända till dess Heidenstam var död. Men onekligen hade Fredrik Böök övat sig för uppgiften under de mellanliggande åren, genom en rad studier, recensioner, porträttsskisser. Som ett utkast till tvåbandsbiografien kan man betrakta det utomordentliga Heidenstamkapitlet i Sveriges moderna litteratur, boken från 1921.

Nittiotalet förblev för Fredrik Böök, så länge han levde, den sista stora glansperioden i svensk litteratur. Utom med Heidenstam trädde han i nära personlig kontakt med en annan av nittiotalisterna, Per Hallström: till hans villa i Storängen reste han direkt från sin doktorsdisputation 1907, och intill sena år stod han också med honom i livlig brevväxling.

Båda namnen, Heidenstams och Hallströms, är med i den bok, som heter Svenska studier och kom ut 1913. Boken går tillbaka på en föreläsningsserie, som Fredrik Böök, nyss återvänd från en studieresa till Paris, höll i Lund hösten 1912. Åtskilliga som då satt i föreläsningssalen har vittnat om, vilken inspirerande och inciterande verkan dessa föreläsningar redan från början hade. Boken är en av de uppslagsrikaste i sin författares produktion, ett tidigt tecken på vad som skulle följa. Doktorsavhandlingen hade aldrig tillfredsställt honom personligen: han kallade den grundlärd och tråkig. Efter att ha använt ett kulturhistoriskt betraktelsesätt i avhandlingen prövade han i sina föreläsningar en estetisk-psykologisk metod. Det var den gången något nytt.

Förordet till den tryckta samlingen Svenska studier ger i kort formulering ett helt program. Han talar om sin strävan »att övervinna den ensidiga historism som präglar den vetenskapliga behandlingen av diktningen och som lägger huvudvikten vid studiet av relationerna mellan verken. För mig — slår han fast — har huvudmålet varit utforskandet av verken själva. Jag har velat genom analys tränga in till diktverkets levande kärna för att med utgångspunkt därifrån begripa de lagar som behärska diktarens fantasiliv och den poetiska produktionen över huvud.»

Orden om den ensidiga historismen är tydligen riktade mot Henrik Schück och hans skola. För Henrik Schück var vetenskapens föremål inte det enskilda diktverket utan kulturutvecklingen, sådan den avspeglades i litteraturen. Två av Schücks lärjungar hade vid denna

tidpunkt — 1913 — nyss framträtt med sina första arbeten: den ene var Martin Lamm, den andre Anton Blanck. Båda var inriktade på att utforska vad Böök kallar »relationen mellan diktverken».

Fredrik Böök slår alltså fast som sitt studiefält inte det som författarna har gemensamt, utan det som karakteriserar var och en i hans psykologiska egenart. Fredrik Böök kan visserligen genomföra motivstudier — som den bekanta essayen i Svenska studier om flyttfågelsmotivet hos Tegnér, Stagnelius, Runeberg och Per Hallström. Men det är inte stoffet, motivet som främst intresserar honom, utan den innebörd som var och en av de nämnda diktarna ger detta motiv. Det är den konstnärliga symbolen han vill karakterisera, här liksom i studien om Snoilskys sociala diktning, symbolen sedd från både den estetiska och psykologiska sidan. Han talar om inbillningens lagar, och han åberopar i det sammanhanget direkt Heidenstams skrift om Inbillningens logik. En annan impuls kom tvivelsutan från Bergson, som också citeras i en av uppsatserna: Bergsons filosofi gynnade den helhetssyn på diktningen, som kom till uttryck också i Fredrik Bööks tankar om de rytmiska påverkningarna. Men varifrån de enskilda uppslagen nu än må ha kommit: utförandet, genomföringen av idéerna, den lysande exemplifieringen är Fredrik Bööks egen.

När han som innehavare av ett av riksstatens större resestipendier for till Paris 1912, hade han ursprungligen i tankarna att skriva en helt annan bok. Den skulle ha handlat om romantiken. Utgångspunkten skulle ha varit estetisk och psykologisk. Dispositionen till boken var redan klar: ett av kapitlen skulle ha hetat Shakespeare och den romantiska karaktärsskildringen. Men boken blev aldrig skriven; som ett fragment ur den kan man betrakta den viktiga uppsatsen *Det romantiska. Försök till en psykologisk definition i Samtiden 1912*. Andra uppslag och idéer från denna aldrig fullbordade skrift ligger kringströdda i hela Fredrik Bööks väldiga litteraturhistoriska produktion ända fram till 1930-talet, då han skrev romantikens europeiska litteraturhistoria i Bonniers samlingsverk.

Ämnesvalet, romantiken, var för Böök ytterst karakteristiskt. I svensk romantik och i svenskt nittiotal hade han sin djupaste personliga förankring. Han såg beröringspunkterna på djupet mellan dessa två perioder. En gång skrev han: »Det är det Schillerska i nittioalets anda, som bildar bakgrunden för min Tegnéruppskatt-

ning. Hade jag inte som ung tillägnat mig nittiotalet, så hade Tegnér aldrig blivit levande för mig på detta sätt.» Och han tillägger — orden är riktade till Heidenstam — »jag minns en vinterkväll 1902 på Djursholm, då du läste Skaldens morgonpsalm högt för mig. Det var en av mina inspirationskällor till min syn på Tegnér.» Han lägger vikt vid att varken Tegnér's eller Heidenstam's verk ger en spegelbild av dessa författares vardag, utan förmedlar en känsla av lyftning över vardagen, av elevation. Detta stod för honom länge som det högsta i diktningen; det var det tema, som han tidigare studerat i Tegnér's Flyttfåglarna och Skidbladner, dikterna om diktens upphöjdhed, om diktarens frigjordhet från de jordiska tingen.

Var hans hänförelse för Tegnér tidig och ursprunglig, gav där- emot snarast en tillfällighet — uppdraget att fungera som fakultets- opponenter — Fredrik Böök anledning att komma in på Stagnelius' gestalt och diktning. I ett tidigt brev jämför han de två författarna. Han skriver: »För resten grubblar jag över Stagnelius' manuskript, som jag nu samlat på biblioteket här och som är högst underhålligt och grovt felaktigt utgivna. Om jag kunde få en förläggare, skulle jag ge ut en ny upplaga. Men, tillägger han, Stagnelius var bara ett poetiskt geni, fast han som sådant var så abnormt begåvad att man häpnar, men ingen stor och levande man som Tegnér.»

Fredrik Böök fick uppdraget att för Vitterhetssamfundet ge ut den stora kommenterade Stagneliusupplagan, en vetenskaplig mönster- edition som började komma ut 1911. Den upplagan har varit grund- valen för all forskning som under detta århundrade ägnats Stagne- lius. Ungefär samtidigt, ävenledes 1911, skrev han kontrakt på en ny Tegnérupplaga. Hans plan hade tidigast varit att ensam svara för utgivningen; i kontraktet fördelades uppgiften så, att hans lärare Ewert Wrangel skulle svara för breven, han själv för dikterna.

Det är på den noggranna förtrogenheten med manuskripten som Fredrik Bööks forskning över både Tegnér och Stagnelius vilar. En första, aldrig avslutad Tegnérmonografi gavs ut år 1917, i skug- gan av det första världskriget; den bär spår av det världsläge, i vilket den tillkom. Tegnér förvandlades till aktivist och krigsivrare i högre grad än han var; identifikationen var inte alltid den rätta vägen till psykologisk och historisk förståelse. Två år senare pub- licerade Fredrik Böök sin stora Stagneliusmonografi, där nio års outtröttliga forskning sammanfattades. Samma år, 1919, utgav han

också den sammanfattande framställningen *Den romantiska tidsåldern*, en volym i ett litteraturhistoriskt samlingsverk. Fortfarande är det den bästa sammanfattande framställningen av svensk romantik som existerar, byggd på intim förtrogenhet med 1800-talsromantikernas liv och verk, i grundsynen på den svenska romantiken bestämd av Albert Nilssons några år tidigare utkomna bok om den platoniska strömningen. Efter ytterligare två år hade Fredrik Böök fullbordat tredje bandet i litteraturhistorien om Sveriges moderna litteratur. Detta var år 1921: året innan utnämndes han till professor. Han höll sin installationsföreläsning om Tegnér's Epilog vid magisterpromotionen.

Under ett decennium hade han arbetat rastlöst och koncentrerat och han hade nått sitt akademiska slutmål. Men framgången gav honom inte någon full tillfredsställelse: en inre oro — också av ekonomisk art — drev honom vidare, ut ur den begränsade akademiska miljön. Efter knappt fyra år lämnade han sin professur och lämnade Lund för att flytta till Stockholm som tidningsman.

Han var fortfarande storartat produktiv: skrev recensioner, essayer och resereportage. Efter åren av forskning gav honom resorna rekreation och nya verklighetskontakter. Han skrev *Resa i Sverige* och *Resa till Jerusalem* men också *Resa kring svenska Parnassen*. Dessa hör till 20-talet: i den sist nämnda boken gav han sin reviderade bild av den med honom själv jämnåriga författargenerationen: där finner man hans porträtt av Anders Österling, Vilhelm Ekelund, Sigfrid Siwertz, Hjalmar Bergman och flera.

Trettioalet och det tidiga fyrtioalet blev en kritisk tid för litteraturforskaren och humanisten Fredrik Böök. Liksom under det första världskrigets år absorberades han av det politiska maktspelet — till förfång för den vetenskapliga verksamheten och för den vetenskapliga hållningen. När han omsider från sina politiska irrfärder återvände till forskningen, blev den honom ett refugium, en tillflyktsort, där han på nytt kunde utveckla sin rika naturs största möjligheter.

Mycket hade förändrats, också i den lundensiska miljö, som han omsider återvänt till. Men framför allt hade han själv förändrats. Man såg det redan på hans yttre: det jovialiskt leende var borta, dragen hade blivit mer markerade, i ådernätet kring tinningarna rörde sig pulsen snabbare. Men framför allt var förändringen en

inre. Om den har diktaren Bertil Malmberg skrivit några koncist formulerade rader: »När — skriver Bertil Malmberg — en tragisk felbedömning av maktfaktorerna i världen med ens slungade honom ur varje organiskt sammansatt gemenskap, då skedde förändringen, då begynte tiden för det giltiga, det större skriftställarskapet, inspirerat av isoleringen och renat, också stilistiskt, av atmosfärens kyla och ödslighet.»

Till det större skriftställarskapet, det slutgiltiga, räknar Bertil Malmberg framför allt två verk, böckerna om Tegnér och om Heidenstam.

Med boken om Esaias Tegnér infriade han ett löfte, som han givit skaldens sonson, Esaias Tegnér den yngre. Gång på gång hade han skjutit uppgiften ifrån sig, men till 100-årsminnet av diktarens död låg de två banden färdiga. Perspektiven har på flera sätt förskjutits. Fredrik Böök hade, under de år som gått, fått ett starkare intresse för realiteterna, för miljön, för vardagsmänniskan. Det framträder inte bara i ett sådant kapitel i Tegnérboken som det om Tegnérns vardag i Lund. Det är genomgående de mänskliga kvaliteterna hos diktaren som tagit honom fången. Fredrik Böök som begynt med en estetikens självständighetsförklaring och gjort lysande estetiska och stilistiska analyser, ägnar i sina sena böcker förhållandevis liten plats åt det konstnärliga, åt de egenskaper som bestämmer diktens konstnärliga halt. Främst är han nu inriktad på att i diktens speglingar se reflexerna av verklighetssituationer och verklighetskonflikter. Boken om Tegnér är en stor syntes, en sammanfattning, byggd inte bara på hans egna tidigare studier utan på hela den vetenskapliga litteraturen om Tegnér. Hade han tidigare — så i Tegnérboken från 1917 — haft en tendens att överexponera de egna uppslagen och idéerna och att med hjälp av ett par nyckelord förklara det väsentliga i Tegnérns världsbild, märker man i den nya boken en genomgående strävan att betrakta problemen och sammanhangen så allsidigt som möjligt. Han har inte dragit sig för att revidera egna tidigare favoritidéer, och han har gjort ett försök att smälta samman egna resultat med föregångarnas i en harmonisk syntes. — Om HeidenstambioGRAFIE har redan talats: den vilar i högre grad än Tegnérboken på primärforskning, och det är typiskt för Fredrik Bööks sätt att arbeta, att också HeidenstambioGRAFIE föregicks av arbetet på en upplaga av Heidenstams samlade verk.

Den som tilläventyrs trott att Fredrik Böök efter dessa krönande verk skulle låta pennan falla, misstog sig. Han lade aldrig ordet emeritus till sin professorstitel. Nya uppgifter lockade honom, den alltid rastlöse. Han skrev två böcker om Victoria Benedictsson med en rikedom av nytt material. Han fortsatte med sina Stagneliusforskningar; också i dem kan man märka en vändning mot den konkreta miljön, det biografiska stoffet. I flera studier återvände han till den linje han så gärna talade om på sena år, och som för honom var kungsådran i svensk litteratur: linjen från Tegnér över Stagnelius till Viktor Rydberg. Åt Rydberg ägnade han flera år av sin sena forskning. En bok om denne blev många gånger påbörjad på nytt, men aldrig avslutad.

På vintrarna arbetade han i Lund; men redan tidigt på våren slog han sig ned på Önnarps backe på Hallandsåsen. »I ensligheten, på Hallandsåsen, kände jag alltid mera av inre frihet», skriver han i en av de självbiografiskt hållna böckerna från 1950-talet. Bokmänniskan var också naturälskare: och han talade lika gärna om nattviolerna på Önnarps backe som om diktens blommor. Han fortsatte att välva planer för nytt författarskap; hans sista gällde en bok om Olle Hedberg. Han lekte med tanken att med den boken gripa tillbaka till sin doktorsavhandling: om romanens och prosaberättelsens historia. I ett kapitel skulle han knyta an den första boken till den sista. Det är karakteristiskt att han, samma dag som han gick bort, den 2 december 1961, stod i färd med att börja den nya boken.

Det är riktigt att han, som Bertil Malmberg framställde saken, de sena åren levde i viss isolering. Det hindrade honom inte från att möta nya generationer av litteraturforskare med personligt intresse och med stor älskvärdhet. Han hade ett temperament med starka affektloadningar: han kunde — inte minst i yngre år — vara en obarmhärtig kritiker av både facklitteratur och skönlitteratur. Men generositet var ett grunddrag i hans natur, och han kunde utveckla den i många sammanhang. Jag har i tacksamt minne det tillfälle år 1945, då han i denna sal fungerade som fakultetsopponent på en avhandling om Oscar Levertin, och då jag från denna plats kunde tacka honom för hans insatser som nittioalets geniale utforskare och i hans egenskap av den främste kännaren av Oscar Levertin.

Tiden hastar; det har varit omöjligt inom loppet av dessa minuter att fånga ens ytterkonturerna av Fredrik Bööks verksamhet och av

hans mångsidiga och mångskiftande väsen, hans tidningsmannabana; hans insatser som kritiker för den samtida svenska dikten har jag helt måst lämna utanför blickfältet. Vid ett drag i hans natur ville jag emellertid ytterligare ett ögonblick dröja: vid kvickheten. I hans författarskap kom den aldrig att dominera, men i hans umgänge kunde den vara överväldigande. Det är svårt att referera andras kvickheter, men det är också svårt att låta bli. När Sven Hedin for på sina sena forskningsfärder i Asien, konstaterade Fredrik Böök nyktert, att det blev svårare och svårare för Sven Hedin på hans resor till okända länder, därför att kamelerna numera så ofta blev skrämda av järnvägstågen. Över det akademiska fältet lät han också gärna sin ironiska kvickhet spela. Om den fakultet som han tillhört, Lunds filosofiska fakultet, yttrade han en gång följande: Jag trodde, att jag på den tiden när jag satt i Lunds filosofiska fakultet befann mig i den mest enfaldiga och intellektuellt inskränkta församlingen i Sverige. Men jag fick lära annat, när jag kom in i Svenska Akademien.

Generositet och ironi var två drag i Fredrik Bööks natur; dit hörde också ett mått av trofasthet — mitt i alla ståndpunktsförskjutningar och förvandlingar, tvärs genom all revisionism, fanns en kärna av lojaliteter. Hans författarskap är till slut historien om ständiga återvändanden, återknytanden till en klassisk linje i svensk tradition.

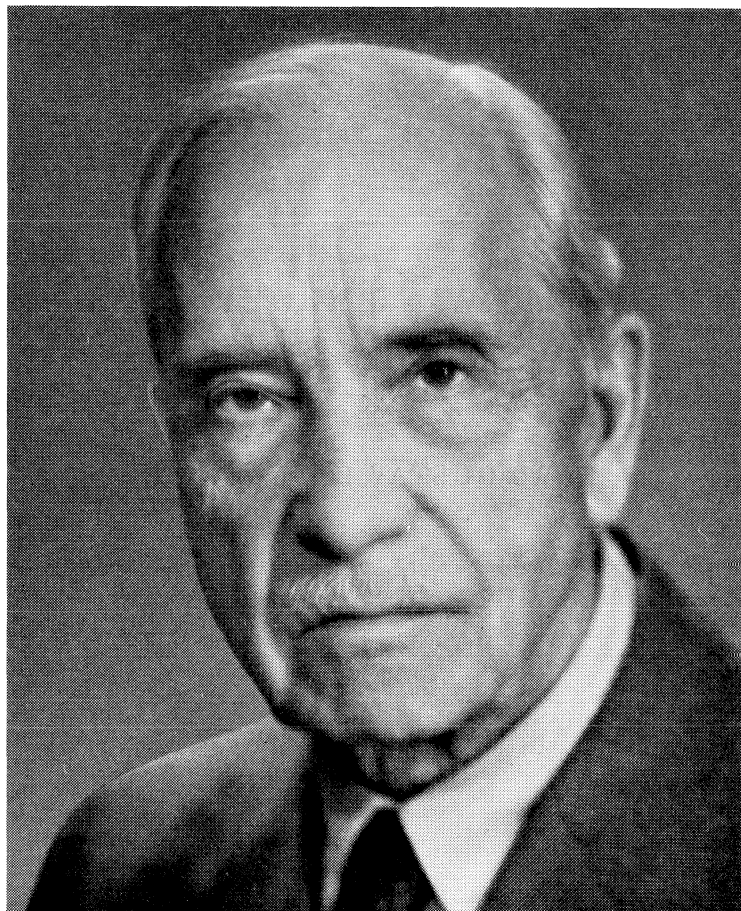
Fredrik Böök var — bland mycket annat — en av vårt lands störste boksamlare. Det är sörjt för, genom Fredrik och Tora Bööks önskan, att hans omfattande vetenskapliga och skönlitterära bibliotek inte skall skingras. Det tillhör nu och för framtiden Lunds universitet och dess litteraturhistoriska institution. Vi som dagligen har vår väg in i biblioteket, har ofta anledning att dröja vid minnet av Fredrik Bööks insats och gärning. Men inte bara vi. Han var en av de våra, men hans insatser spände över vida områden och nådde långt. Få har vänt bladen i den svenska litteraturens klassiska verk med så kärleksfull hand; få har älskat den svenska dikten så; knappast någon har förmått levandegöra den så som han.

Vetenskaps-Societeten, vars medlem Fredrik Böök var sedan dess stiftande 1920, hyllar hans minne.

EDWIN BERGER

AV

KARL GUSTAV LJUNGGREN

EDWIN BERGER
* 13. 5. 1871 † 2. 2. 1962

Halmstad har under loppet av halftannat sekel förvandlats från en obetydlig residens- och stapelstad till en av rikets livligaste industristäder. Under förra seklet var denna utveckling framför allt förknippad med textilfabrikanterna Wallbergs aktivitet. Under 1900-talet vidgades kretsen av framsynta och skickliga industrigrundare och -ledare betydligt, och verkstadsindustrien började på allvar blomstra. Skall någon av stadens storindustriella under förra hälften av detta århundrade nämnas framför de övriga, tillkommer främsta platsen av många skäl vår stiftande ledamot Edwin Berger, som nittioårig gick ur tiden den 2 februari 1962.

Som industriman var Berger från början »outsider». Hans far var tjänsteman vid Trollhätte kanal, och själv gick han också som artonårig yngling i kanalverkets tjänst. Där stannade han i tolv år och avancerade till kanalinspektör. I sin blivande svärfar, bokhandlaren Magnus Kindahl i Gumperts bokhandel i Göteborg, fann han emellertid en vän, som både ville och kunde hjälpa honom att bli sin egen. Olika möjligheter yppade sig, men Berger stannade för Halmstadfirman Malcus Holmquist, som han engagerade sig i och omvandlade till aktiebolag 1902.

Firman, som hade grundats 1889, var varken stor eller lukrativ — men »namnet är bra», skall Magnus Kindahl ha sagt. Företaget var från början en grosshandels- och agenturaffär i maskinbranschen, men strax före sekelskiftet hade det tagit upp tillverkning av lyftverktyg. Här låg, visade det sig, en stor marknad och väntade, och block, traverser och allehanda lyftkranar blev en av huvudpunkterna på bolagets program. Efter några år började man tillverka filt för tekniska ändamål, och senare tillkom bl. a. fabriker för borrh och för slip- och gjuterimaskiner. 1918 övertog Berger också Nissaströms bruk, som tillverkar papp och som sedermera har utbyggt med en betydande kraftstation.

Vår verkstadsindustri var ännu vid sekelskiftet föga utvecklad,

och Tyskland dominerade på de flesta områdena. Under Edwin Bergers skickliga ledning växte den lilla firman till ett storföretag, som inte bara har kommit att tillgodose hemmamarknadens behov av viktiga arbetsredskap utan också har blivit en stor exportindustri. Från min tidiga ungdom minns jag, hur man i Halmstad talade om Bergers stora ryska affärer med en blandning av undran och beundran. Själv berättade han gärna på äldre dagar, hurusom han 1920 i en för den svenska verkstadsindustrin bekymmersam tid lyckades få ett 3.5-miljonerskontrakt med en av Litvinov och Krassin ledd handelsdelegation och därigenom blev den förste svenske industriman, som vågade göra affärer med Sovjetryssland, samtidigt som hjulen kunde fortsätta att snurra i Halmstad-verkstäderna. Han var inte bara effektiv och framsynt, energisk och uthållig utan också en industriledare av den typ, som tar rätt stora risker för att hålla sina företag i full sysselsättning. Högt upp i ålderns dagar följde han — har det från kompetent håll omvittnats — med klar hjärna och sinnet öppet för realiteter sina bolags verksamhet med råd och uppslag, och han höll i många avseenden sinnet ungt. Hans son och efterträdare på direktörsposten kunde för något år sedan visa för sin far det nya ytterst modernt byggda, inredda och utsmyckade huvudkontor, som hade uppförts under hans ledning. Carl Magnus Berger, även han vår stiftande ledamot, gick till verket i en viss spänning, då det föreföll tänkbart, att ett och annat av allt det nya kunde tyckas väl avancerat för hans gamle far. Men han hade oroat sig i onödan: nittioåringen uppskattade genast livligt det mesta, inte minst den moderna konsten, och glädde byggherren — och säkerligen också sig själv — med betyget: »Det här har nog blivit Sveriges vackraste kontor.»

Att det pietetsfullt bevarade firmanamnet verkligen blev »bra», är Edwin Bergers stora förtjänst. Det blev med tiden så bra, att »Malcus» nu för många människor på skilda håll i världen torde vara mera bekant som varumärke för en rad svenska kvalitetsprodukter än som namn på den översteprästens tjänare, som aposteln Petrus enligt evangelisten Johannes högg ena örat av i Getsemane.

Edwin Berger skulle nog själv inte ha blivit enbart förtjust över ett sådant konstaterande, åtminstone i den mån det vittnar om bibelkunskapens försvagande i en alltmer sekulariserad värld. Han var

starkt religiöst intresserad, och detta intresse delades i hög grad av hans hustru, Anna Kindahl. Utåt tog sig detta uttryck i en mycket lång rad, ofta betydande donationer för olika kyrkliga ändamål, till yttre och inre mission, nya kyrkor, församlings- och sjukhem m. m. Det säger sig självt, att de anställda i de egna företagen inte heller blev bortglömda, och jag har mig bekant, att makarna åtminstone tidigare, då samhällets hjälp till studerande ungdom var ringa eller obefintlig, ofta i tysthet hjälpte behövande ungdomar att komma vidare. Hallands nation vid Lunds universitet hade också alltifrån sin tillkomst gynnare och stödjare i makarna Berger. Det är tydligt, att de båda kände ett stort ansvar förenat med de efter hand stora tillgångarna.

Man kan förmoda, att det från början fanns ett visst samband mellan denna inställning och den villighet att understödja en ofta svältfödd humanistisk forskning, som tidigt framträdde hos Edwin Berger. 1918 hade dåvarande docenten vid Lunds universitet Jöran Sahlgren börjat intressera sig för de halländska ortnamnen och förhörde sig hos en vän i Halmstad, den på sin tid mycket kände läkaren docent Victor Berglund, om han kände någon person i Halland, som kunde tänkas vara villig att bekosta en systematisk undersökning av landskapets ortnamn. Victor Berglund pekade ut Berger, som Sahlgren snart lyckades intressera för sin plan, och följderna blev ett frikostigt stöd till undersökningen. Därmed var en väg öppnad, som han i fortsättningen kom att vandra flitigt, ofta hand i hand med Sahlgren.

När Vetenskaps-Societeten i Lund bildades 1920, var Edwin Berger en av de allra första — närmast efter Wilhelm Westrup och Nils Lundahl — som intresserade sig för detta samfund av ny modell till i första rummet yngre forskares uppmuntran och stöd. Eftersom den första gruppen av stiftande ledamöter nämndes i bokstavsordning, har han i alla dessa år intagit första platsen i vår medlemsförteckning. Han bekostade och följde ofta personligen de arkeologiska undersökningar, som Societeten och Vitterhetsakademien i början av 1920-talet bedrev i södra Halland genom Ture Arne. När det var fråga om att konservera och för allmänheten öppna den av Lundaarkeologen Folke Hansen undersökta, sedermera så namnkunniga bronsåldersgraven i Lugnarohögen i Hasslöv vid foten av Hallandsås, trädde han också frikostigt till. Sitt intresse för Societe-

ten bevarade han oförminskat genom åren, även sedan andra akademier också hade upptagit honom som ledamot. Hans insatser till arkeologiens och fornminnesvårdens fromma gjorde honom till korresponderande ledamot av Vitterhetsakademien (1926). När Jöran Sahlgren 1932 grundade Gustav Adolfs-akademien för folklivsforskning — i rätt hög grad efter modell av Vetenskaps-Societeten — blev Edwin Berger hans förste stiftare, och han ihågkom detta samfund med frikostiga gåvor. Han var också länge dess vice preses. Överhuvud ville han gärna vara aktiv även inom de lärda samfund, som han hade kommit att tillhöra. Om möjligt försummade han inte någon sammankomst som intresserade honom — och på äldre dagar, när hörseln hade börjat svikta och han förmodligen hade mindre utbyte av själva förhandlingarna, beredde honom alltjämt samvaron med sina vänner inom skilda vetenskaper påtaglig glädje. Dessa i sin tur lärde sig snart att varmt uppskatta hans allvarliga och värdiga men alltid vänliga och personligt deltagande väsen. Ända upp till nittioårsåldern var han en ofta och gärna sedd medlem av vår krets. När Edwin Berger gick bort, hade han redan länge varit den ende av Societetens stiftande ledamöter, som hade tillhört samfundet ända från dess grundande. Vi saknar honom mycket, och vi hyllar hans minne.

HENRY DUNKER

AV

HADAR H:SON HALLSTRÖM

HENRY DUNKER
* 6. 9. 1870 † 3. 5. 1962

Henry Dunker, den svenska gummiindustrins »grand old man» och en förgrundsgestalt inom svenskt näringsliv — en märklig man, som från en ringa början skapade ett svenskt storindustriföretag — avled den 3 maj 1962. Han var stiftande ledamot av Vetenskapssocieteten i Lund sedan 1925.

Henry Dunker föddes den 6 september 1870 och hans livsverk är knutet till den svenska gummiindustrin, vars historia går tillbaka till början av 1890-talet då de första gummifabrikerna grundades här i landet. Hans liv blev långt och hans arbetsdag något av ett rekord för en industriledare. Han stod i spetsen för sitt företag såsom verkställande chef från 1894 till 1952 och därefter såsom styrelsens ordförande till sin bortgång.

Redan på 1850-talet hade Ryssland byggt upp en betydande tillverkning av gummigaloscher, som sedan spred sig till det övriga Europa och USA. Utlandet hade alltså ett mycket stort försprång men den unge Dunker hade föresatt sig att inhämta detta och det gjorde han. Initiativtagare till en av de gummifabriker, som startades i Sverige, var Henry Dunkers fader, som hemkallade sonen från dennes handelsstudier i Tyskland 1891 för att biträda vid skötseln av den nystartade fabriken i Helsingborg. 1894 blev Henry Dunker disponent och företagets chef.

De första åren blev mycket hårda för företaget, som måste uppta konkurrensen med utländska fabriker, som sedan många år behärskade den svåra tekniken att tillverka gummiskor. En företagsmonografi konstaterar helt sakligt: »Å ena sidan hade de svenska fabriker att kämpa mot den nästan övermäktiga utländska konkurrensen, å andra sidan bekämpade de varandra inbördes. Den svenska gummiindustrin växte upp under arbetsamma och fostrande förhållanden».

Dunker var emellertid mannen att bemästra både de ekonomiska och tekniska svårigheterna och han förstod att till företaget knyta

goda medarbetare. Om hur han vid den tiden lyckades skaffa en lämplig teknisk chef, har han själv vid ett tillfälle berättat följande: »Så snart jag fått anställning i fabriken, förstod jag att något måste göras, om inte verksamheten skulle gå helt omstyr. Jag bad min far att få fara till Ryssland för att söka lista ut hur ryssarna tillverkade sina fabrikat. De ryska galoscherna, som då ansågs som de bästa i världen, tillverkades i Petersburg. När jag kom dit, föreslog jag ryssarna att delta i tillverkningen av galoscher vid fabriken i Helsingborg. Jag fick avslag på min framställning. Petersburgsfabriken ville inte avslöja sina hemligheter. Från Petersburg begav jag mig till Riga, som då var ryskt och där det låg två galoschfabriker. Av en affärsbekant fick jag kontakt med en balt, Julius von Gerkan, som bodde nära Riga. Gerkan var kemist och läkar-kunnig och hade i sin ungdom varit anställd i en av galoschfabrikerna i Riga. Han var en duktig man, beläst, charmerande, med värdefulla kemiska och tekniska kunskaper. Vi blev ända från början goda vänner. På mitt förslag förklarade sig Gerkan genast villig att komma till Helsingborg och göra galoscher. Jag vågar säga, att det var en lycka för fabriken att kunna knyta honom till företaget.»

Försäljningen organiserades upp — första tiden med Dunker som ende resande. Så småningom började galoscherna få sällskap även med andra produkter på gummibasis, och 1905 förvärvades aktiemajoriteten i Trelleborgsfabriken, varefter Henry Dunker fick sin absolut ledande ställning inom branschen.

Så småningom samlades genom sammanslagningen 1928 av gummifabrikerna i Helsingborg, Malmö och Viskafors större delen av den svenska gummiindustrien under en hatt — Henry Dunkers — samtidigt som fabrikationsprogrammet ytterligare utvidgades och en strukturrationalisering genomfördes. Det skulle föra alltför långt att närmare redogöra för alla de olika faserna i de Dunkerska företagens utveckling. Vid sin död kontrollerade emellertid Henry Dunker aktiemajoriteten i gummifabrikerna i Helsingborg, Malmö, Trelleborg, Ulvsunda, Helsingör ävensom i Tretornfabriken i Hamburg.

Med stark vilja och förmåga till intensiv koncentration på sin livsuppgift blev Henry Dunker den svenska gummiindustriens uppbyggare. Han besatt de egenskaper som konstituerar en framgångsrik industriman: klarsynhet, initiativrikedom, organisatorisk skicklighet

och djärv handlingskraft. Med Helsingborgs Gummifabrik som utgångspunkt byggde han ut sin koncern och detta även utanför landets gränser. Hans ledmotiv har otvivelaktigt även varit att en gång kunna lämna efter sig ekonomiskt starkt konsoliderade företag och därmed också en fast grund för framtida expansiv utveckling. Denna grund är förvisso också solitt murad.

Man kan säga att Henry Dunker regerade sina företag suveränt och med utomordentlig arbetsförmåga och tro på sina företags framtidsmöjligheter. Den mycket kraftiga utveckling, som skedde under hans ledning, kan bl. a. belysas av att det sammanlagda antalet anställda vid Helsingborgs- och Trelleborgskoncernerna vid hans frånfälle uppgick till ca 10.000 personer.

Men Dunkers personlighet och gärning kan inte tecknas och värderas inom en snäv ram. Vad han uträttat för svensk industri och därvid särskilt i Sydsverige, har i många avseenden varit av banbrytande betydelse och tillfört vårt näringsliv stora och bestående värden.

Med sin viljestarka personlighet blev Henry Dunker inte enbart en respekterad utan ibland också en fruktad man. Han ägde emellertid även stora fonder av generositet och välvilja mot sina medmänniskor. Hans livliga och skiftande temperament var förenat med en stark utstrålning av humor, charm och älskvärdhet, av ett naturligt friskt och livsbejakande kynne.

Innan ålder och ohälsa bröt hans krafter ägde han en otrolig arbetsförmåga och vitalitet. Hans stora passion var hans arbete i det företag, som han älskade och som han själv byggt upp och som står såsom ett mäktigt monument över hans livsgärning. Stora fordringar ställde han på sina medarbetare men främst på sig själv.

Dunkers obestridliga kapacitet som industriman kom att utnyttjas inom ett stort antal företag. Även inom det kommunala livet medverkade han såsom stadsfullmäktig i Helsingborg och landstingsman. I näringslivets organisationer, Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund, var han länge styrelseledamot.

Redan 1953 bildade Henry Dunker en stiftelse, som kontrollerar aktiemajoriteten i Tretorn- och Trelleborgskoncernerna. Stiftelsen,

som benämnes »Henry och Gerda Dunkers Stiftelse» har till ändamål att främja vård av sjuka men också vetenskaplig medicinsk forskning. För detta ändamål skall bl. a. hans villa i Helsingborg, villa Hevea, disponeras. Stiftelsens styrelse består av sex personer och kompletterar sig själv.

Henry Dunker efterlämnade en mycket stor förmögenhet. En femtedel härav går till en fond (»Henry och Gerda Dunkers Donationsfond nr. 1»), som skall förvaltas av Helsingborgs Stad. Av denna fonds avkastning skall $\frac{1}{10}$ fonderas och $\frac{2}{10}$ fördelas till vissa behövande under det att $\frac{7}{10}$ skall användas för något självständigt för staden gagneligt ändamål eller till stadens förskönande. Återstående fyra femtedelar av förmögenheten går till en annan fond (»Henry och Gerda Dunkers Donationsfond nr. 2»), som förvaltas av Stiftelsens styrelse. Sedan 5 % av avkastningen fonderats skall återstoden disponeras för samma ändamål, som gäller för ovannämnda $\frac{7}{10}$ av den första fondens avkastning, dock först allteftersom avkomsträtter, som tillagts testators och han hustrus syskon, syskonbarn och deras barn, upphöra.

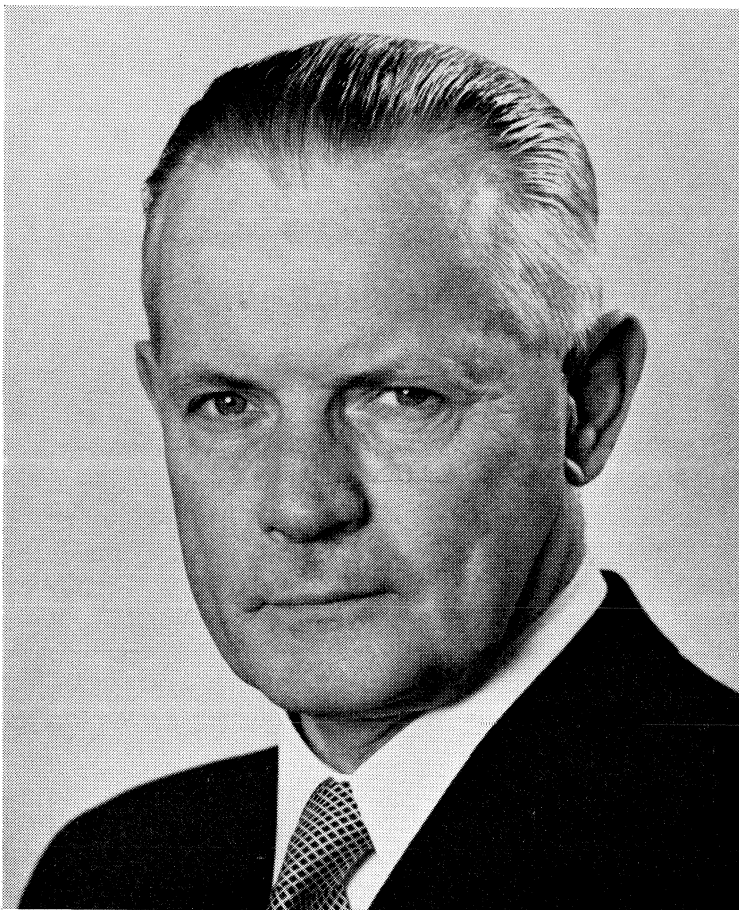
Vida kretsar i vår stad och i vårt land stå i stor tacksamhetsskuld till Henry Dunker för hans av skicklighet och klokhet präglade gärning under många arbetsfyllda år. Några minnesord ur stadskommunister Yngve Karelds tal vid hans jordfästning, ger en god sammanfattning om hur han såg på sin uppgift: »Om Henry Dunkers levnad kan inte bara sägas att den var lång. Viktigare är att med tacksamhet och respekt betyga att den var till brädden fylld av arbete, innerst buret av en osedvanligt stark känsla för det ansvar, som hans gåvor och hans möjligheter lade på honom. — En hövding var han, bildligt talat huvudet högre än allt folket. Men samtidigt blev han de mångas tjänare, och att hans hjärta bakom den sträva ytan var mäktig medkänsla och hjälpsvilja, det var alldeles uppenbart. I vår stads historia står hans namn för alltid inristat, inte bara som ett namn på en framgångsrik man, utan framförallt som namnet på en, som verkade med allvar och flit så länge hans dag varade.»

GÖSTA LUNDEQVIST

AV

J. LJUNGGREN

GÖSTA LUNDEQVIST
* 3. 10. 1892 † 12. 7. 1962

Den 12 juli avled förre verkställande direktören vid Kockums Mekaniska Verkstads AB Gösta Evald Andreas Lundeqvist i en ålder av nära 70 år.

Han var född i Stockholm den 3 oktober 1892, son till fabrikören Thor Andreas Lundeqvist och Hildegard Charlotta Lindström. Efter studentexamen år 1911 genomgick han Tekniska Högskolans avdelning för skeppsbyggnadskonst, från vilken han utexaminerades 1915 och blev då mariningenjörsstipendiat samt år 1917 mariningenjör. Han förordnades till torpedingenjör åren 1919—1921 och utnämndes till mariningenjör av första graden 1924. Med placering i London var han under åren 1925—1926 kontrollant vid tillverkningen av de motortorpedbåtar som svenska Marinen beställt i England. Samtidigt var han biträdande marinattaché vid ambassaden i London, enligt uppgift den förste mariningjören i diplomatisk tjänst.

Denna kommendering i London visade sig avgörande för Gösta Lundeqvists framtida bana. Redan 1926 lämnade han Marinen och övergick till civil verksamhet som verkställande direktör vid Atlas Diesel Co Ltd., London. Under denna London-tid fick han god kontakt med redare som byggde motorfartyg vid engelska varv, vilket gav honom nyttiga erfarenheter för hans framtida verksamhet.

År 1936 erbjöds han och mottog platsen som v. verkställande och teknisk direktör vid Kockums Mekaniska Verkstads AB i Malmö. Där övertog han 1940 chefskapet som han med skicklighet och framgång utövade till pensionsåldern 1958.

Gösta Lundeqvist var en sällsynt duglig man. Han var begåvad med en energi som övervann alla hinder och då han dessutom kunde sitt yrke från grunden samt hade en utpräglad affärsbegåvning förde han fram sitt företag till ett modernt varv med en byggnadskapacitet som även internationellt sett kunde tillgodose de snabbt stegrade kraven från redarehall.

Under hans första verksamhetsår, 1936, vid Kockums var den fak-

turerade produktionen 30 miljoner och under det sista, 1958, 323 miljoner kronor. Arbetarantalet i första fallet var cirka 2000 och i sista 4500 man. Vid en jämförelse faller det i ögonen vilken kraftig produktionsökning per anställd arbetare som har åstadkommit under de 18 år som Lundeqvist var högste ledare av företaget. Under åren 1951—1952 kunde Kockums ståta med den största produktionen bland all världens skeppsvarv. Det största fartyg, som varvet år 1936 kunde åta sig att leverera var på cirka 16.000 tons dw under det att 1958 fanns möjlighet att taga beställning på tankfartyg om cirka 130.000 tons dw.

Att på så relativt kort tid utvidga varvets produktionsresurser att tillfredsställa dessa ökade behov från redarsidan på allt större tonnage, innebar för Kockums varv en stor ansträngning och kunde ej ha genomförts utan en målmedveten och kraftfull ledning.

Redan under de första åren av Gösta Lundeqvists tid som teknisk direktör vid Kockums började en ny fabrikationsmetod vid skeppsbyggeriet att mer och mer bli av intresse. Det var elektrisk svetsning som tidigare använts endast för reparationsarbeten men som nu av framsynta skeppsbyggare alltmer började användas vid konstruktion av nya fartyg i stället för den tidigare förhärskande nitningen. Kockums Verkstad blev här en pionjär och efter en utveckling steg för steg var man färdig att år 1940 leverera tankfartyget »Braconda», som till 98 % var helsvetsat, alltså endast till 2 % sammanfogat enligt den gamla nitningsmetoden. Detta fartyg har blivit känt och erkänt såsom det första helsvetsade fartyget i världen. Redan vid detta första fartyg sparades cirka 1000 ton stål, vilket förutom att det direkt minskade kostnaderna för materialinköp även ökade lastförmågan från 15.000 till cirka 16.000 ton.

Tack vare Lundeqvists entusiasm och framåtanda blev Kockums även i fortsättningen alltid i första ledet, när det gällde svetsningens tillämpning på fartygsbyggen.

För Kockums Verkstad betydde denna tidiga övergång från nitning till svetsning ett såväl tekniskt som ekonomiskt försprång, som väsentligt bidragit till varvets frammarsch.

Gösta Lundeqvist var dock icke enbart intresserad av det egna varvet.

Inom den svenska varvsindustrins gemensamma organisation, Sveriges Varvsindustriförening, utträttade han ett mycket värdefullt

arbete. Han var medlem i föreningen från 1936 till sin död, sista åren som hedersledamot. Han var medlem i föreningens styrelse från 1939 till 1958, vice ordförande från 1948 till 1954 och ordförande från 1954 till 1957. Under hans ordförandetid genomfördes bl. a. bildandet av Stiftelsen för Skeppsbyggnadsteknisk Forskning. Initiativet till Stiftelsens bildande togs av Lundeqvist. Stiftelsen har visat sig i hög grad värdefull för den svenska varvsindustrins utveckling och väsentligt bidragit till dess konkurrenskraft.

Gösta Lundeqvist var en av de förgrundsmän under vilkas ledning det svenska skeppsbyggeriet fördes fram till en internationell rangplats och vilka utvecklade varvsindustrin till en av Sveriges viktigaste exportnäringar. Han höll alltid före att de svenska varven genom bättre tekniskt kunnande och kvalitet samt rättidiga leveranser skulle kunna konkurrera med utlandet, även om varven där hade lägre löner och bättre tillgång på arbetare.

Hans marina bakgrund gjorde att han speciellt intresserade sig för Flottans problem och Kockums varv har spelat en betydande roll i fråga om Flottans nybyggnadsprogram vilket bäst illustreras av att under Lundeqvists tid vid Kockums har byggts och levererats icke mindre än 51 marina fartyg därav 22 undervattensbåtar.

Vid Gösta Lundeqvists avgång från företaget framförde dåvarande chefen för Marinen viceamiral Stig H:son Ericson ett tack till honom för »lång, hängiven och framgångsrik verksamhet till det svenska marina försvarets fromma».

Lundeqvist var hedersledamot i Kungl. Örlogsmannasällskapet, Karlskrona.

Även på annat sätt kunde han göra Marinen tjänster genom sin förtrogenhet med flottans problem. Den första örlogsvarvsutredningen (1941-års) under hans ordförandeskap lade grunden till den omorganisation av örlogsvarven som genomfördes av 1945-års utredning. Han var även medlem i 1952-års örlogsvarvsutredning som resulterade i att Karlskrona-varvet ombildades till den nuvarande arbetsformen, ett statligt aktiebolag.

En industriledare av Gösta Lundeqvists kapacitet togs givetvis i anspråk i en mängd olika sammanslutningar.

Det kan nämnas, att han har bl. a. varit ledamot av Överstyrelsen för Sveriges Verkstadsförening samt styrelseledamot i Arbetsgivareföreningen, Exportföreningen och Sveriges Mekanförbund.

Såsom mångårig medlem av Statens Sjöhistoriska Museums Nämnd utförde han ett för museet rikt fruktbarande arbete, vars resultat en besökare kan studera i den moderna avdelningen där bl. a. en detaljrik och instruktiv utställning från Kockums Varv kan beskådas.

I Ingenjörsvetenskapsakademien, där han de senare åren var hedersledamot, höll han en fyllig och intressant minnesteckning över den store skeppsbyggaren och marine föregångsmannen Fredrik Henrik af Chapman.

Gösta Lundeqvist hade alltid ett levande intresse för sin gamla högskola, KTH, i Stockholm. Vid en viss tidpunkt var det myndigheternas avsikt att nedlägga undervisningen i skeppsbyggnadskonst därstädes. Dessa planer voro långt avancerade, då Lundeqvist grep in och med otrolig energi agiterade för sin åsikt att denna undervisning skulle bedrivas även i Stockholm. Han lyckades också att omvända myndigheterna, — ett resultat som beredde honom stor tillfredsställelse och vilket resultat, sett i ljuset av dagens stora teknikerbrist, måste sägas vara lyckosamt för landet.

Då Lundeqvist år 1958 avgick från sin befattning som verkställande direktör, ville Kockums Styrelse genom att avsätta medel till något ändamål som låg honom varmt om hjärtat hedra honom och hans gärning vid företaget. Icke oväntat valde han då att beloppet, 250.000 kronor, skulle utgöra en fond för skeppsteknisk forskning vid Kungl. Tekniska Högskolan i Stockholm.

Även för annan teknisk undervisning visade han stort intresse. Således var han under många år styrelseledamot i Högre Tekniska Läroverket i Malmö och var initiativtagare till en ny avdelning, där det undervisades i skeppsbyggeri med lärare huvudsakligen tillhandahållna av Kockums Verkstad.

Han hade inte mycken tid att ägna åt hobbyverksamhet. Dock var golfspelet en stimulans för honom. Han skaffade tidigt en sommarvilla belägen just vid golfbanan i Falsterbo med utsikt över Flommen och Sundet med sitt rika fågelliv, vilket även mycket intresserade honom. Även i golfspelet tog hans energi och målmedvetenhet ut sin rätt. Vid sina utlandssemestrar tog han om möjligt sina klubbor med sig för att kunna koppla av med en sport som roade honom.

År 1918 ingick Gösta Lundeqvist äktenskap med Elsa Margareta Eklund, dotter till biskopen J. A. Eklund.

Gösta Lundeqvists intressen spände över vida fält och hans eminenta förmåga och kunskaper gjorde honom till en auktoritet på många områden. Han hade lätt för att komma i kontakt med människor och hade förmågan att entusiasmera både sig själv och andra för uppgifter som han ägnade sitt intresse. Då han därjämte var en glad och vänsäll man, efterlämnar han minnet av en ovanligt fullständig personlighet.

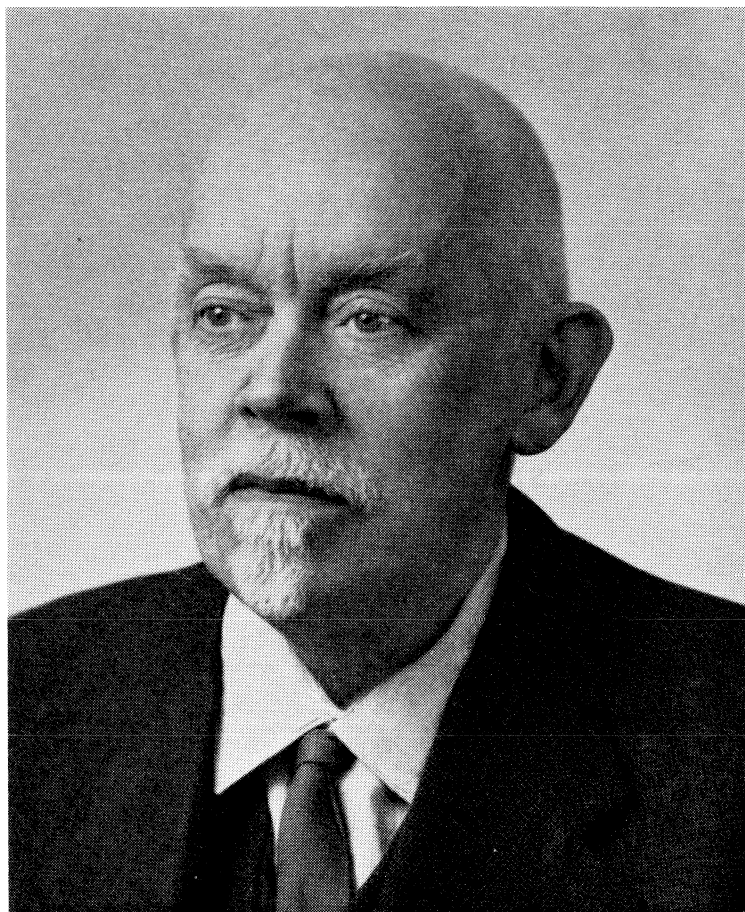

WALTER ANDERSON

AV

SIGFRID SVENSSON

WALTER ANDERSON

* 10. 10. 1885 † 23. 8. 1962

Sina båda främsta arbeten har Walter Anderson skrivit om ett Spar muntra skämtsagor. Hans eget liv däremot kan till sina yttre konturer te sig som en av vår egen tids onda sannsagor.

Walter Anderson föddes 1885 i Minsk i Vit-Ryssland och tillhörde en tyskbaltisk släkt. Fadern som var född i Estland hade studerat vid universitetet i Tartu, var länge gymnasielärare i Minsk och från 1894 och till sin död 1905 professor i finsk-ugriska språk vid universitetet i Kasan. Här långt borta i tartarområdet vid Volga tillbringade alltså Walter Anderson sin ungdom. Han studerade filologi vid Kasans universitet, avlade kandidat-examen där 1909, blev magister i S:t Petersburg 1911 och 1918 fil. dr i Kasan, där han var verksam som lektor i italienska och som privat-docent, senare e. o. professor i västeuropeisk litteraturhistoria. Men novemberrevolutionen kom och Anderson måste 1918 fly för bolsjevikerna, lämnande kvar böcker och annan egendom. Han kom till födelsestaden Minsk, och föreläste där 1919 vid Pedagogiska institutet. Sen var det dags för flykt igen, röda armén ryckte mot västgränsen. Men samtidigt hade Estland blivit fritt. Här hade sedan länge den nationella självhävdelsen kommit till uttryck i ett intensivt insamlingsarbete av de folkliga traditionerna. Med nyupprättandet av universitetet i Tartu kunde också forskning och undervisning komma till stånd och Walter Anderson blev här 1920 professor i estnisk och jämförande folkminnesforskning. Det var väl de lyckligaste åren i hans liv. Men 1939 är han på flykt igen, om ock till formen frivilligt. Hitler och Stalin hade slutit sin oheliga allians och på Hitlers bud och i vetskap om vad som stundade flyttade tyskbaltarna över till Tyskland. Walter Anderson kom med sin hustru och lilla dotter — han hade 1935 gift sig med en ung studentska — till Königsberg, där han fick en professur i tysk och jämförande folklivsforskning. Men så småningom följde ryssarna efter även hit. Han fick fly på nytt och vid Königsbergs belägring 1945 förintades hans bibliotek, excerpter och manu-

skript, däribland en undersökning om »Kettenbriefe in Ostpreussen». Som flykting vistades han i Kappeln i Schleswig, tidvis fick familjen där såsom han själv berättat uppehålla livet genom att plocka nässlor och stuva. Men med berömvärd snabbhet ordnades redan samma år, alltså första fredsåret, en gästprofessur för honom i Kiel. En trafikolycka ändade där sommaren 1962 hans liv.

Kom Walter Andersons levnadsöden att växla hans vilja förutan, så var hans vetenskapliga verksamhet utomordentligt enhetlig från början till slut. Vad som tydligen redan i ungdomen fångat hans intresse för den folkliga diktningen var de överensstämmelser han fann mellan denna och berättelser i den klassiska litteraturen, att hans fader varit lärare i klassiska språk kan härvid ha sin del i bilden. Walter Andersons tidigaste arbete, publicerat i en rysk tidskrift 1909—14, behandlade ramberättelsen i den romerska författaren Apulejus' berömda roman *Den gyllene åsnan*. Anderson fann motsvarigheter i sentida slavisk och kaukasisk folktradition, kom till insikt om den höga ålder folksagorna kunde ha, men slutförde icke sin undersökning. Huvudarbetet blev istället »Kaiser und Abt», första delen på ryska 1915—16 och i sin helhet på tyska 1923. Det är berättelsen om härskaren som vill straffa en av sina ämbetsmän och ger honom obesvarbara frågor av typen hur hög är himlen, hur djupt är havet, hur många är stjärnorna. Den tillfrågade räddar sig genom att en annan person uppträder i hans ställe och ger överraskande men accepterbara svar. Det är en saga från främre Orienten som via araberna och kanske också genom korsriddarna kommit till Frankrike. Anderson visar hur den sedan spritt sig över hela Europa och nått ända till Sibirien. Efter ett årtionde är Anderson färdig med sitt nästa stora verk »Der Schwank vom alten Hildebrand» 1931, skämtsagan om den bedragne äkta mannen som överraskar sin hustru på bar gärning genom att bäras in i hemmet i en stor hönskorg. Andersons resultat är: en fransk senmedeltida berättelse som spritt sig till det övriga Europa och till kolonierna.

Med utomordentlig energi, logik och precision har Walter Anderson tillämpat det geografiskt-historiska arbetssättet d. v. s. metoden att genom studiet av en företeelses utbredning få kunskap om dess kronologi. Men detta är en av folklivsforskningens grundmetoder oavsett objektet. Vad som karakteriserar Anderson som en forskare av den s. k. finska skolan inom folkdiktsforskningen är att han går

vidare i vad han tror, att han med sin metod kan nå fram till: en rekonstruktion av primärformen av det diktalster han undersöker. Yngre folksagoforskare med större kännedom om primitiv folkdiktning än vad Anderson kanske hade har här ställt sig skeptiska i den mån det gäller en generell möjlighet. Detta förminskar dock icke Andersons forskningsinsats. Gentemot de angrepp som tidigt riktades mot folksagoforskningen av de båda stora specialisterna på medeltidslitteraturens område fransmannen Joseph Bédier och tjecken-österrikaren Albert Wesselski har Anderson kritiserat deras negativa inställning och övertygande visat, att det vetenskapligt lönade sig både att insamla och utforska folksagorna. Angreppen berodde på bristande kännedom om hur folksagan levde och tradedades. Anderson hade tidigt uppställt sin lag om folkdiktningens självkorrigering såsom en förklaring till en annars gåtfull stabilitet: Varje sagesman måste ha hört det återgivna berättas många gånger och i regel av flera personer. Utan denna kontroll skulle en berättelse annars snabbt upplösas och förvandlas till oigenkännlighet, något som Walter Anderson också med praktiska experiment har visat (»Ein volkskundliches Experiment», FFC 141, 1951; jfr FFC 168, 1956). Wesselski menade att korrektivet istället låg i de tryckta källorna. Här var det lätt för Anderson att bl. a. med hänvisning till tsartidens analfabetiska Ryssland peka på hur oberoende av tryckalster t. ex. den ryska folkdiktningen måste vara. Som ursprunglig litteraturhistoriker och med större kännedom om äldre tryckt litteratur än vad de finska folksagoforskarna i allmänhet hade kunde Walter Anderson här i skarpa polemiska inlägg möta motståndarna på deras egen mark. Hans teoretiska uppfattning om sagoforskningens metodik kommer även till synes i en rad artiklar i *Handwörterbuch des deutschen Märchens*. Att han ingalunda underskattade den litterära förlagans betydelse framgår av den nya studie han ägnade sitt ungdomstema »Das sogenannte Märchen vom Eselmenschen» (*Zeitschrift für Volkskunde*, 1954).

Walter Anderson var en lärd i gamla tiders mening med mycket vidsträckta språkkunskaper. Hans kunnande togs också i anspråk av universitetet i Tartu, han var 1921—39 redaktör för dess *Acta et commentationes* och 1921—1934 även redaktör för *Estniska lärdomssällskapets filologiska och historiska årsberättelse*. Han var också ordförande i folkloristiska arkivets kollegium. Men han var

icke enbart en skrivbordsmänniska. Han reste omkring i skolorna och fick ihop mycket omfattande samlingar — inalles omkring 60.000 sidor — av folkliga traditioner, naturligtvis framför allt i Estland, men också på jiddisch i Minsk och på italienska i San Marino. Under senare årtionden kom Walter Andersons vetenskapliga verksamhet framförallt till synes i recensioner, enbart i Folklivsarkivets index är ett 60-tal sådana registrerade. De är i regel ej av rutinkaraktär utan utförliga, kritiska och sakligt kompletterande. De kan ibland verka nedgörande, men följes av positiva omdömen, ibland chockerande välvilliga i förhållande till kritiken. Det är som om recensenten ändå är glad och tacksam för varje visat gemensamt intresse. Och därmed är jag till sist inne på det rent personliga.

Första gången jag träffade Walter Anderson var på en internationell folkloristisk kongress här i Lund 1935. Där talades, trots att Hitlers årtionde redan börjat, mycket och blåögt om kommande internationellt samarbete i form av kongresser, kommittéer och tidskrift. Så tog Walter Anderson till orda och yttrade enligt protokollet: »Jag talar i denna festförsamling som en det grå vardagslivets man. En kongress är önskvärd, men kongresser är ej det viktigaste. Man kan klara sig dem förutan. En internationell kommitté är föreslagen, man kan klara sig utan en sådan kommitté. En internationell tidskrift är föreslagen. En sådan har sina fördelar, men man kan i nödfall klara sig utan, men *en* sak kan man ej klara sig utan och det är *nationella arkiv*, där man kan finna allt det material som finns i vederbörande land.» När den nämnda kommittén hade tillsatts, begärde Anderson att till protokollet få anteckna det märkliga i att en församling på 30 ledamöter valt en kommitté på 23.

I sin inriktning på en enda ämneskrets, i sitt exklusiva fullföljande av en forskning av viss modell kan Walter Anderson te sig verklighetsfrämmande. Anekdoterna bestyrker detta också ifråga om livets vardagliga ting. Men referatet från Lund visar dock hans sinne för realiteter. Han var ingalunda obekant med den forskning som låg utanför folksagan, men de skyggglappar han frivilligt satte på sig gjorde det möjligt för honom att nå så långt som han hann på den väg han gjort till sin. Därmed gjorde han sin vetenskap den bästa tjänsten.

»Det grå vardagslivets man» kallade Walter Anderson sig själv. Men forna Tartubor vet berätta, hur han och hans broder älskade

att gå i skogarna och plocka svamp och att de sällan försummade att bevista en operettföreställning. Han charmade skolbarnen så att han fick dem att nedskriva sina ramsor och visor. Han var populär bland studenterna, även om de betraktade honom som originell. Han höll intressanta och lättfattliga föreläsningar, talrikt besökta. Han vann sina medforskares hjärtan genom att generöst dela med sig av sitt stora vetande.

Jag antydde inledningsvis hur Walter Andersons liv kan te sig som en ond saga. Men i denna sannsaga har som i alla andra funnits inte bara ont utan också gott, inte bara sorg utan också glädje. Fyra gånger måste han fly, två gånger förlorade han sina samlingar, men han hade kraft att ännu i 60-års åldern börja bygga upp dem på nytt. Styrkan härför fick han förvisso av glädjen, att det bereddes honom möjligheter att få fortsätta sin forskning och sin undervisning. Han avgick med full pension 1953 men deklarerade, att han ville fortsätta med sina föreläsningar till sin död. Så skedde också. Det har berättats mig att han mötte bildöden på en gata i Kiel bokstavligen med manus eller excerptlappar i hand. En symbolisk död för en sann och outtröttlig forskare som Walter Anderson.

ANDERS NEVSTEN

AV

OSCAR BJURLING

ANDERS NEVSTEN
* 18. 3. 1885 † 27. 9. 1962

På en kyrkogårdsbacke utanför Bad-Pyrmont, från vilken man har en milsvid utsikt över Weserdalens dimblåa berg, står ett enkelt vitt träkors med en lakonisk inskrift. Förutom namnet »Anders» finns inget angivet, varken efternamn eller årtal, varken hemort eller yrke.

Så ville byggmästaren Anders Nevsten ha det. Han var nämligen en mycket anspråkslös man. Han ville inte, att hans frånfälle skulle förorsaka något besvär. Blott några få människor skulle underättas om hans bortgång. När han så oväntat måste lämna livet, ville han försvinna stilla och tyst.

Han överraskades av en akut sjukdom under en vilopaus i Bad-Pyrmont på en resa till Paris, där han i sina yngre år arbetat en längre tid och där han nu ville återse sin ungdoms kvarter. Sjukdomen föranledde operation, men denna gav ej önskat resultat.

Anders Nevsten var inte ung till levnadsåren men han var ung till sinnet. Han var inte på något sätt färdig med livet. Han hade många planer för de närmaste åren, mycket att göra och mycket att läsa. Men han var fördenskull inte oberedd. Både hans ekonomiska och moraliska affärer var sedan årtionden tillbaka i så mönstergill ordning, att han när som helst kunnat avlägga räkenskap.

Om jag säger, att byggmästaren Anders Nevsten var en märklig man, höjer väl de flesta en smula frågande på ögonbrynen. Byggmästare Solness var kanske märklig, men han var ju en diktad figur. Men en byggmästare med kontor i Malmö och utan så mycket som en vasaorden förefaller inte höra till de originellas skara.

Anders Nevstens yttre livslopp pekar inte heller i den riktningen. Han föddes år 1885 i Lyngby. Han härstammade från en släkt av byhantverkare och jordbrukare, i vilken det också fanns ett inslag av västgötaknallar. Trots en påfallande intellektuell begåvning och stark läshunger kom han att få ägna sig åt ett s. k. praktiskt yrke. Han genomgick en grundlig byggmästarutbildning och avlade gesällprov både i byggnadssnickeri och murning — det sistnämnda be-

lönades av Malmö Hantverkarförening med dess silvermedalj och resestipendium. Han skaffade sig även den teoretiska tekniska utbildning på området, som då för tiden kunde erhållas i Malmö. Sedan stod han redo att i utlandet skaffa sig vidare erfarenheter. Vid 25 års ålder arbetade han som teknisk ledare vid stora byggnadsarbeten i Paris och verkade som entreprenör både där och i Berlin under åren före första världskriget. I Paris träffade han också sin blivande hustru, en lärarinna vid svenska skolan.

Krigsutbrottet kullkastade hans planer på att begynna en verksamhet i London. Han måste åter till hemstaden och började där som delägare i en äldre byggnadsfirma och snart som helt självständig företagare. Hans verksamhet var dock inte begränsad till enbart Malmö. Han byggde även på andra håll — helt naturligt också i Köpenhamn.

Han var en mycket kunnig tekniker. Han var också en utomordentlig arbetsgivare. En äldre dansk murarmästare, vilken arbetade som gesäll under Nevsten, då denne år 1913 stod som teknisk chef för ett stort fabriksbygge i Colombes någon mil norr om Paris, har omvitnat de framstående egenskaper han visade redan då som fackman och arbetsledare vid endast 28 års ålder. Detta goda anseende bevarade han till slutet. Så sent som i år försäkrade mig en av hans verkmästare med eftertryck — på tal om en olyckshändelse på en främmande arbetsplats — att Nevsten hellre miste en miljon än han riskerade en arbetares liv.

Det var ingen överdrift. Någon gång i början på trettiotalet gick jag på en gata i Malmö tillsammans med en yngre man från skatteverket. Plötsligt pekade denne på en person på andra sidan gatan och sade: »Där går byggmästare Nevsten — han som inte vill bli miljonär! Så fort han hotas med att få en rund miljon, ger han bort pengar.» Jag kände Nevsten redan då, och hans liberalitet var mig inte obekant. Men att den var baserad på ett genomtänkt system, visste jag inte.

Med åren kom jag att, trots ålderskillnaden, bli en av Anders Nevstens intimaste vänner — att nå dit var få förunnat. Och jag kommer eller mindre på omvägar underfund med att det var imponerande belopp han delade ut till sociala, kulturella och vetenskapliga ändamål. Den sammanlagda summan skulle ha räckt till ett par doktorshattar — om saken hade varit känd. Men han ville aldrig, att

det skulle bli känt. Utmärkelser ville han inte veta av. När jag en gång frågade honom, om han skulle vilja ta emot universitetets medalj, tackade han ja på det villkoret att det inte skedde i samband med någon offentlig tillställning, inte stod i tidningen och överhuvudtaget inte markerades på något som helst sätt — jag kunde själv ge honom den när vi råkades. Men under sådana förhållanden var det egentligen ingen mening med saken och den blev därför inte av.

Om möjligt arrangerade Nevsten gärna ett bistånd på så sätt, att han sålde en fastighet mycket billigt till den, han ville gynna — det kunde rentav bli 100.000 kr under det pris, han kunde få på annat håll. Ibland tog den sortens stödaffärer en vändning, som blev för mycket till och med för hans utpräglade sinne för humor. När han en gång till underpris sålde ett hus till en änka efter en gammal barndomsvän, fick han veckan efteråt höra, att damen ifråga befarade, att hon blivit lurad. Då köpte han omedelbart tillbaka huset och betalade henne 30.000 kronor mera än vad hon själv erlagt. Men efter ytterligare en vecka kom damen tillbaka och ville få det sista köpet att återgå, eftersom hon under tiden av en sakkunnig person fått höra, att hon i själva verket gjort en dum affär genom att låta huset gå ifrån sig. Men då tyckte Nevsten, med all rätt, att det kunde vara nog.

Han lämnade som nämnt bidrag till tekniska vetenskaper, till kulturella organisationer och till humanistiska discipliner, men det var helt efter eget bedömande. Hans princip var, att vederbörande skulle tro på sig själv och sin uppgift. Ibland frågade han mig om min uppfattning. En gång svarade jag, att personen ifråga egentligen var rätt slätstruken. »Det är roligt att höra, för det är också min uppfattning,» svarade han, »men eftersom ynglingen tror på sig själv och är hederlig, så ska han likväl få femtusen till uppmuntran.» Och så blev det.

Men till denna storstilade frikostighet gentemot kultur och vetenskap — en frikostighet som inte minst gällt den ekonomisk-historiska forskningen i Lund — kom också en annan form av uppmuntran. Han riskerade gärna stora summor för att hjälpa yngre folk igång med någon affärsverksamhet, notabene om de själva visade initiativförmåga. Han trodde på den fria företagsamhetens betydelse och han tog konsekvenserna av denna tro genom att satsa riskvilligt

kapital, även om han var övertygad om att kapitalet skulle stryka med. I sådana sammanhang förlorade han 10.000 kronor med lika lätt mod som medelvensson förlorar 10 öre på ett parti bridge. Med ett leende konstaterade han en gång, att han alltid hade lyckan med sig, när han arbetade i sitt eget fack, men mestadels gjorde förluster, när han satsade på företag som stod utanför. Men detta hindrade honom inte alls från att fortsätta även sistnämnda verksamhet — något som delvis hängde samman med hans motvilja mot att bli miljonär. De enda han inte tyckte om att förlora på, var skojare. I sådana fall nöjde han sig dock med att avslöja syndarna och lät dem sedan löpa.

I femtio år verkade Anders Nevsten som entreprenör i byggnadsfacket. Hela tiden arbetade han i stark kontakt med utvecklingen på kontinenten — särskilt Danmark, Tyskland och Schweiz. Dessa ekonomiska och tekniska relationer förstärktes av ett betydande kulturellt intresse. I dessa länders historia och arkeologi var han väl hemmastadd. Det var därför ingen tråkig upplevelse att vandra runt tillsammans med honom i gamla, skånska, danska eller tyska kyrkor och slott och höra honom berätta såväl deras allmänna som i all synnerhet deras byggnadstekniska historia. Han hade restaurerat och reparerat många gamla hus från medeltid och senare och hade förskaffat sig en omfattande förstahandskunskap om material, byggnadssätt och stilarter.

Gamla skickliga hantverksmästare hade i honom en varm beundrare — fusk i arbetet avskydde han. Mot de modärna konstnärerna var han skeptisk, om de inte hade lärt yrket ordentligt från grunden. En vackert murad och behandlad väggyta fann han snyggare utan påhängda fyrkanter med modärnistiskt kludd. De modärna arkitekterna var han inte heller alltid förtjust i. Han föredrog folk som var skolade i de gamla yrkestraditionerna och hade lärt sig ordentlig känsla för det naturliga materialet. De hus som han byggt i egen regi är därför genomgående sobra och människovänliga.

Samma smak gick igen i hans litterära urval. Han föredrog 1800-talets författare, gärna dem som hade en smula av den varma sociala humor, som så starkt tilltalade honom. Till hans favoriter hörde naturligtvis Dickens och framför allt Gottfrid Keller och Fritz Reuter. Den som är intresserad av hur en nutida framgångsrik företagare kan se ut inuti, bör läsa Reuters minnen från fängelsetiden

(Ut mine Festungstid). Lynnesarten, den blida, lätt resignerade människovänliga klokhet som möter i denna bok, är mycket typisk för Nevstens inställning till livet och människorna. Men även för de lyriska tongångarna i litteraturen hade Nevsten ett fint öra. Till hans många tyskspråkiga favoriter hörde sålunda Adalbert Stifter med sin mjuka, musikaliska prosalyrik. Bland danskarna tyckte han mest om J. P. Jacobsen och Gustaf Wied. Men hans ungdoms skald var Ola Hansson. Dennes samtliga arbeten hade han i förstaupplagor. Exemplaren hade han i åtskilliga fall köpt, när de kom ut.

Nevsten hade ett stort och förnämligt bibliotek med historisk, arkeologisk och konsthistorisk litteratur och en överflödande samling skandinavisk och tyskspråkig diktning. Detta är inget märkvärdigt. Det hade han råd med. Men det märkliga var, att han läst alltsammans. Trots att han var en i näringslivets tjänst hårt arbetande man, lyckades han få tid över att läsa och grubbla över problemen. Ehuru tekniker och företagare var han mer humanist än de flesta humanister, ty för honom var humaniora inte yrke och brödföda utan ett rent, obesudlat intresse.

Typiskt är att den sista bok, han läste, var en norsk historia om Olav Haraldson — den låg på bordet vid sidan om honom och de sista rader han hade sett var skildringen av hellig Olavs död. Oscar Wilde yttrar någonstans ett par ord om vikten av att dö på rätt sätt, något som han ju själv inte förmådde realisera. Men byggmästaren Anders Nevsten — en blygsam man fjärran från allt koketteri och allt effektsökeri — lyckades därmed. Hans liv har varit som de hus han byggt; präglad av gedigen enkelhet, mänsklighet och sober stil.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1962

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

- MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843
† $\frac{4}{11}$ 1921.
- THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.
- TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.
- V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.
- MÜLLER, SOPHUS OTTO, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.
- KOCK, KARL AXEL LICHTNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 1851, † $\frac{18}{3}$ 1935.
- MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 1866, † $\frac{21}{9}$ 1936.
- EVANS, SIR ARTHUR JOHN, professor, f. $\frac{8}{7}$ 1851, † $\frac{11}{7}$ 1941.
- WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, f. $\frac{21}{6}$ 1864, † $\frac{19}{7}$ 1945.
- HIRN, YRJÖ, professor, f. $\frac{7}{12}$ 1870, † $\frac{23}{2}$ 1952.
- CROCE, BENEDETTO, senator, f. $\frac{25}{2}$ 1866, † $\frac{20}{11}$ 1952.
- HECKSCHER, ELI FILIP, professor, f. $\frac{24}{11}$ 1879, † $\frac{23}{12}$ 1952.
- LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, f. d. praeses, f. $\frac{15}{6}$
1880, † $\frac{10}{6}$ 1955.
- WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, f. d. praeses, f. $\frac{2}{4}$
1873, † $\frac{2}{12}$ 1960.

Hedersledamöter

- NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 41
- EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $\frac{8}{1}$ 77, 61.
- JOSEPHSON, RAGNAR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 91, 61.

Styrelse

Praeses: GERHARD BENDZ (1961).

V. praeses: BERTIL EJDER (1961).

Sekreterare: BERTA STJERNQUIST (1959).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1933).

Medlemmar: GUNNAR WIGSTRAND (1949), JERKER ROSÉN (1955),
ELAM TUNHAMMAR (1961), CLAES SCHAAR (1961), GÖSTA CARLSSON
(1962).

Suppleanter: STAFFAN BJÖRCK (1960), SVEN SANDSTRÖM (1961),
PÄR-ERIK BACK (1962).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: BERTIL MALMBERG (1957), BIRGER SALLNÄS (1957),
HANS REGNÉLL (1957), CARL FEHRMAN (1961).

Suppleanter: BERTIL EJDER (1957), GÖSTA CARLSSON (1959).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: GERHARD BENDZ (1956), JERKER ROSÉN (1957), CLAES
SCHAAR (1959), HANS REGNÉLL (1961).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: BIRGITTA ODÉN.

Medlemmar: THORILD DAHLGREN, HOLGER ARBMAN, KRISTER HANELL,
JERKER ROSÉN, ERIK CINTHIO.

Revisorer

CARL-ERIK QUENSEL, BERTIL MALMBERG.

Suppleanter: HANS REGNÉLL, SVEN EKBO.

Bortgångna stiftande ledamöter

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. ²⁶/₁ 1839, † ²⁷/₂ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. ¹⁵/₆ 1882,
† ²⁵/₁₁ 1923.

- SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $\frac{5}{6}$ 1858, † $\frac{6}{11}$ 1926.
- PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $\frac{2}{12}$ 1868, † $\frac{16}{10}$ 1927.
- WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $\frac{16}{7}$ 1869, † $\frac{24}{8}$ 1929.
- ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $\frac{15}{11}$ 1867, † $\frac{25}{3}$ 1930.
- v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $\frac{8}{2}$ 1865, † $\frac{16}{5}$ 1930.
- v. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna, f. $\frac{1}{10}$ 1844, † $\frac{27}{7}$ 1930.
- HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $\frac{6}{9}$ 1876, † $\frac{14}{4}$ 1931.
- SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $\frac{7}{9}$ 1868, † $\frac{17}{5}$ 1936.
- SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, f. $\frac{21}{10}$ 1860, † $\frac{5}{6}$ 1939.
- WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, f. $\frac{13}{5}$ 1862, † $\frac{9}{11}$ 1939.
- LUNDAHL, NILS, fil. d:r, f. $\frac{23}{5}$ 1858, † $\frac{16}{6}$ 1940.
- GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, f. $\frac{15}{10}$ 1887, † $\frac{9}{4}$ 1941.
- COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna CEDERSTRÖM, f. $\frac{16}{3}$ 1859, † $\frac{28}{8}$ 1941.
- MONTÉLIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, f. $\frac{17}{1}$ 1871, † $\frac{28}{10}$ 1941.
- SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. d:r, f. $\frac{15}{12}$ 1861, † $\frac{22}{1}$ 1943.
- JACOBSEN, HELGE, direktör, f. $\frac{24}{12}$ 1882, † $\frac{21}{6}$ 1946.
- LUNDBERG, SVEN EMIL, bergsingenjör, direktör, f. $\frac{21}{8}$ 1889, † $\frac{24}{3}$ 1947.
- LUNDBLAD, NILS WALDEMAR, hovrättsassessor, direktör, f. $\frac{7}{12}$ 1888, † $\frac{25}{9}$ 1947.
- MUNKSGAARD, EJNAR JOHANNES, forlagsboghandler, dr. phil., f. $\frac{28}{2}$ 1890, † $\frac{6}{1}$ 1948.
- THOTT, GUSTAF OTTO TAGE STIG, greve, hovjägmästare, f. $\frac{29}{1}$ 1885, † $\frac{4}{7}$ 1948.
- SAHLIN, BO CARL HENRIK, med. lic., direktör, f. $\frac{24}{7}$ 1901, † $\frac{18}{2}$ 1949.
- NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna, f. $\frac{23}{9}$ 1883, † $\frac{18}{12}$ 1951.
- ROOS, AXEL BERNHARD, jur. d:r, advokat, f. $\frac{4}{3}$ 1886, † $\frac{24}{8}$ 1957.
- v. SCHMITERLÖW, ADELHEID EMMA OTBURGIS, godsägare, f. $\frac{15}{8}$ 1875, † $\frac{16}{5}$ 1959.
- EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, f. $\frac{3}{7}$ 1880, † $\frac{7}{12}$ 1959.
- SANDBERG, IVAR NILS GOTTHARD, direktör, f. $\frac{28}{7}$ 1881, † $\frac{2}{1}$ 1961.
- BERGER, SVANTE EDWIN LARSSON, direktör, f. $\frac{13}{5}$ 1871, † $\frac{2}{2}$ 1962.

- DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, f. $6/9$ 1870,
 † $3/5$ 1962.
- LUNDEQVIST, GÖSTA EVALD ANDREAS, civilingenjör, direktör, f. $3/10$
 1892, † $12/7$ 1962.
- NEVSTEN, ANDERS EDVARD, byggmästare, f. $18/3$ 1885, † $27/9$ 1962.

Stiftande ledamöter

- LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER,
 generalska, Landskrona, f. $24/2$ 07, 32.
- DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. d:r, assuransdirektör,
 Malmö, f. $25/6$ 88, 33.
- WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska,
 Göteborg, f. $18/1$ 97, 34.
- WIJKANDER, KLARA SEVERINA, f. KOCK, fru, Göteborg, f. $28/11$ 88, 40.
- EHRNBERG, GÖSTA THEODOR, direktör, Simrishamn, f. $26/5$ 95, 42.
- BERGH, THORSTEN CHRISTIAN HOWARD, jur. o. fil. kand., konsul,
 Malmö, f. $1/10$ 01, 43.
- WIGSTRAND, GUNNAR, ingenjör, Åkeholm, f. $11/1$ 03, 44.
- WEHTJE, ERNST JONAS, tekn. d:r, direktör, Malmö, f. $17/7$ 91, 45.
- WIBERG, JOHN ÅKE TRULS, överintendent, Stockholm, f. $30/3$ 02, 46.
- HJELME-LUNDBERG, JOHN, konsul, Tenhult, f. $26/5$ 02, 50.
- CRAFOORD, HOLGER ALF ERIK, direktör, Lund, f. $25/7$ 08, 52.
- THOTT, GRETA LINNÉA, grevinna, Holmeja, f. $25/2$ 08, 53.
- HAMMARSKIÖLD, SVEN LUDVIG, direktör, f. d. hovrättsråd, Malmö,
 f. $14/12$ 01, 54.
- BENDZ, OLOF GREGOR MORTIMER, godsägare, Vallberga, f. $15/9$ 04, 54.
- BERGER, CARL MAGNUS, direktör, Halmstad, f. $18/3$ 15, 54.
- SANDBLOM, GRACE, f. SCHAEFER, professorska, Lund, f. $13/5$ 07, 54.
- BERGENGREN, AXEL GÖRAN MAGNUS, civilekonom, Lund, f. $16/6$ 21, 55.
- HANSEN, EINAR ANTON, direktör, Malmö, f. $14/11$ 02, 55.
- GYLLENKROK, THURE-GABRIEL, friherre, Björnstorp, f. $23/5$ 22, 57.
- TUNHAMMAR, ELAM WIHLGOTT, direktör, Malmö, f. $18/1$ 03, 58.
- HANSEN, JOZZI ELLA, f. JENSEN, verkst. direktör, Malmö, f. $23/7$ 12, 59.
- JENSEN, ARTHUR MARINUS, direktör, Köpenhamn, f. $13/2$ 91, 60.
- MÖLLER, FRANS BALLIEN, direktör, Lund, f. $25/2$ 97, 60.
- THOMASSON, TAGE EMANUEL, civilingenjör, direktör, Klippan, f. $16/10$
 94, 60.

- WETTERLUNDH, SUNE CHARLES GUSTAF, verkst. direktör, Malmö, f. $11/2$ 04, 60.
 SAHLIN, STIG ERIK GUNNAR, ambassadör, Köpenhamn, f. $2/8$ 99, 61.
 GRAEBE, EILER, OTTO, domkyrkoarkitekt, Lund, f. $23/7$ 92, 62.
 EKBLOM, SVEN GUSTAV INGEMAR, direktör, Hälsingborg, f. $17/3$ 03, 62.
 RAUSING, GAD ANDERS, direktör, fil. lic., Lund, f. $19/5$ 22, 62.

Seniorer

- KOHT, HALVDAN, professor, Oslo, f. $7/7$ 73, 22.
 FABRICIUS, KNUD FREDERIK KROG, professor, Köpenhamn, f. $13/8$ 75, 25.
 OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $28/11$ 78, 20.
 ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, Stockholm, f. $7/5$ 79, 20.
 ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $29/8$ 79, 20.
 EIDEM, ERLING, f. d. ärkebiskop, Uppsala, f. $23/4$ 80, 20.
 LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
 LANDQUIST, JOHN, professor, Stocksund, f. $3/12$ 81, 21.
 NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
 LINDQVIST, ADOLF NATANAEL (NATAN), professor, Uppsala, f. $5/4$ 82, 33.
 LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
 BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, fil. d:r, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
 PEDERSEN, JOHANNES PEDER EJLER, professor, Köpenhamn, f. $7/11$ 83, 27.
 NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
 SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
 KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.
 LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Uppsala, f. $8/5$ 85, 20.
 LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $10/9$ 85, 20.
 JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $1/1$ 85, 35.
 MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Lund, f. $4/1$ 86, 20.
 VASMER, MAX, professor, Berlin, f. $28/2$ 86, 30.
 WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, Göteborg, f. $19/8$ 86, 20.
 NORDAL, SIGURÐUR, minister, Reykjavik, f. $14/9$ 86, 36.

- BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $^{11}/_{10}$ 86, 22.
 BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $^4/_{10}$ 87, 32.
 FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $^1/_{11}$ 87, 37.
 CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $^{18}/_{12}$ 87, 25.
 FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $^{17}/_3$ 88, 33.
 CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, f. d. överbibliotekarie, Lund, f. $^3/2$ 89, 25.
 HABERLANDT, ARTHUR, professor, Wien, f. $^9/3$ 89, 24.
 ROOTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $^{22}/_4$ 89, 33.
 GALSTER, GEORG, fil. d:r, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $^{17}/_5$ 89, 44.
 PIPPING, HUGO RUDOLF (ROLF), professor, Helsingfors, f. $^1/6$ 89, 35.
 KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $^5/_{10}$ 89, 20.
 BRÖNSTED, JOHANNES BALTHASAR, f. d. rigsantikvar, Köpenhamn, f. $^5/_{10}$ 90, 37.
 ANDRÉN, GEORG, f. d. landshövding, Lerum, f. $^{10}/_{12}$ 90, 36.
 HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, professor, Lund, f. $^{31}/_{12}$ 90, 37.
 RUIN, HANS VALDEMAR, professor, Lund, f. $^{18}/_6$ 91, 40.
 THOMSON, ARTHUR NATANAEL, f. d. universitetskansler, Lund, f. $^6/_{11}$ 91, 27.
 NORDMAN, CARL AXEL, fil. d:r, f. d. statsarkeolog, Helsingfors, f. $^{28}/_1$ 92, 45.
 BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $^{23}/_5$ 92, 32.
 KJELLBERG, SVEN TORSTEN, museiintendent, Lund, f. $^{22}/_6$ 92, 44.
 HAMMERICH, LOUIS LEONOR, professor, Köpenhamn, f. $^{31}/_7$ 92, 36.
 WERIN, ALGOT GUSTAF, professor, Lund, f. $^{19}/_{10}$ 92, 25.
 OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, rektor, Göteborg, f. $^{10}/_7$ 93, 34.
 FRIIS, ASTRID, professor, Köpenhamn, f. $^1/8$ 93, 46.
 RICHTER, HERMAN BROR, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. $^6/9$ 93, 35.
 PLEIJEL, HILDING ATHANASIOS, professor, Lund, f. $^{19}/_{10}$ 93, 35.
 LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, professor, Uppsala, f. $^{18}/_{12}$ 93, 34.
 SIEGVALD, HERMAN SIGBAN, professor, Lund, f. $^{13}/_2$ 94, 48.
 CARLSSON, NILS GUNNAR, professor, Stockholm, f. $^7/3$ 94, 26.
 COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala, f. $^{22}/_7$ 94, 36.
 TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. $^{22}/_7$ 94, 31.

- OLSSON, BROR HJALMAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $\frac{6}{8}$ 94, 39.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, professor, Lund, f. $\frac{31}{5}$ 95, 25.
PIPPING, HUGO EDVARD, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. $\frac{12}{6}$ 95, 44.
ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, professor, Lund, f. $\frac{31}{3}$ 96, 34.
RUBOW, POUL VICTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.
SKAUTRUP, JENS PETER ANDREAS, professor, Aarhus, f. $\frac{21}{1}$ 96, 46.
HOLTSMARK, ANNE ELISABETH, professor, Oslo, f. $\frac{21}{6}$ 96, 49.
BARR, KAJ, professor, Köpenhamn, f. $\frac{26}{6}$ 96, 49.
THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, professor, Stockholm, f. $\frac{14}{12}$ 96, 32.
KNUTSSON, KNUT PETER, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. $\frac{5}{3}$ 97, 28.
ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $\frac{1}{6}$ 97, 37.
OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $\frac{25}{10}$ 97, 35.
GJERSTAD, ERIK PAUL EINAR, professor, Lund, f. $\frac{30}{10}$ 97, 41.
DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $\frac{10}{12}$ 97, 38.
VALMIN, MATTIAS NATAN, lektor, Växjö, f. $\frac{30}{5}$ 98, 37.
AMUNDSEN, LEIV, professor, Oslo, f. $\frac{30}{5}$ 98, 49.
BØGGILD-ANDERSEN, CARL OLOF, professor, Aarhus, f. $\frac{20}{6}$ 98, 46.
STEEN, SVERRE, professor, Oslo, f. $\frac{1}{8}$ 98, 46.
BAYER, RAYMOND, professor, Paris, f. $\frac{2}{9}$ 98, 47.
ASPELIN, GUNNAR, professor, Lund, f. $\frac{23}{9}$ 98, 29.
SKARD, EILIV, professor, Oslo, f. $\frac{19}{10}$ 98, 51.
HARRIE, IVAR OLAV, chefredaktör, Stockholm, f. $\frac{18}{3}$ 99, 32.
ANDERSSON, CARL INGVAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $\frac{19}{3}$ 99, 31.
HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{30}{6}$ 99, 38.
POSTAN, MICHAEL, professor, Cambridge, f. $\frac{24}{9}$ 99, 51.
HJELMSLEV, LOUIS TROLLE, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3}{10}$ 99, 48.
SVEINSSON, EINAR ÓLAFUR, professor, Reykjavik, f. $\frac{12}{12}$ 99, 45.
HANNERBERG, CARL DAVID, professor, Stockholm, f. $\frac{29}{7}$ 00, 52.
FRISK, JÖNS IVAN HJALMAR, professor, Göteborg, f. $\frac{4}{8}$ 00, 44.
WIESELGREN, PER VÄINÖ, lektor, Eslöv, f. $\frac{4}{8}$ 00, 47.
STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{13}{8}$ 00, 35.
MÄGISTE, JULIUS, professor, Lund, f. $\frac{19}{12}$ 00, 53.
KJÖLLERSTRÖM, SVEN GOTTLIEB, professor, Lund, f. $\frac{28}{1}$ 01, 39.
WIFSTRAND, SVEN ALBERT, professor, Lund, f. $\frac{3}{3}$ 01, 30.
MOLTKE, ERIK, dr. phil. Köpenhamn, f. $\frac{4}{4}$ 01, 43.

- SVENSSON, SIGFRID OSKAR, professor, Lund, f. $1/6$ 01, 47.
 MACKENSEN, LUTZ, professor, Bremen, f. $15/6$ 01, 32.
 ELLING, CHRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $14/11$ 01, 45.
 KAKRIDIS, JOHANNES, professor, Saloniki, f. $17/11$ 01, 47.
 DIANO, CARLO, professor, Padova, f. $2/2$ 02, 53.
 LOMBARD, ALF, professor, Lund, f. $8/7$ 02, 40.
 ÅKERLUND, ALVAR WALTER, lektor, Lund, f. $23/12$ 02, 36.
 L'ORANGE, HANS PETER, professor, Oslo, f. $2/3$ 03, 40.
 SYME, RONALD, professor, Oxford, f. $11/3$ 03, 48.
 GUSTAFSON, ALRIK, professor, Minneapolis, U. S. A., f. $23/4$ 03, 48.
 SCHREINER, JOHAN CHRISTIAN, professor, Oslo, f. $25/5$ 03, 45.
 CLARK, SIR KENNETH MC KENZIE, museidirektör, London, f. $13/7$ 03, 42.
 BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $31/8$ 03, 34.
 JOHANNISSON, TURE GUSTAF, professor, Göteborg, f. $26/9$ 03, 41.
 EHNMARK, ERLAND JACOB, professor, Lund, f. $1/10$ 03, 53.
 SVENSSON, JOHN ALFRED, docent, Lund, f. $5/2$ 04, 45.
 HAFSTRÖM, ADOLF GERHARD G:SON, professor, Lund, f. $27/3$ 04, 55.
 SVENDSEN, PAULUS, professor, Oslo, f. $17/4$ 04, 58.
 KOCH, HANS HARALD (HAL), professor, Köpenhamn, f. $6/5$ 04, 41.
 EK, SVEN THEODOR, docent, lektor, Lund, f. $17/5$ 04, 52.
 HANELL, KRISTER, professor, Lund, f. $8/8$ 04, 38.
 JANZÉN, ASSAR GÖTRIK, professor, Berkeley, Calif. U.S.A., f. $22/8$ 04, 51.
 AHLÉN, TAGE ROBERT, professor, Lund, f. $24/8$ 04, 55.
 ARBMAN, HOLGER, professor, f.d. praeses, Lund, f. $8/9$ 04, 46.
 HALD, KRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $9/9$ 04, 53.
 ARNGART, OLOF SIGFRID, professor, Lund, f. $15/4$ 05, 42.
 WEBSTER, THOMAS BERTRAM LONSDALE, professor, London, f. $3/7$ 05, 49.
 JANKUHN, HERBERT, professor, Göttingen, f. $8/8$ 05, 58.
 DIDERICHSEN, PAUL, professor, Köpenhamn, f. $16/8$ 05, 51.
 SUNDBERG, SUNE WALDEMAR, docent, Lund, f. $18/1$ 06, 60.
 FALK, KNUT-OLOF, professor, Lund, f. $19/4$ 06, 46.
 DAHLBERG, ANDERS TORSTEN, professor, Göteborg, f. $18/8$ 06, 44.
 SVALENIUS, IVAN HÅKAN, docent, lektor, Lund, f. $7/9$ 06, 44.
 CHRISTENSEN, AKSEL ERHARD, professor, Köpenhamn, f. $11/9$ 06, 50.
 VÄSTHAGEN, NILS EVERT BENJAMIN, professor, Lund, f. $24/10$ 06, 59.
 RYDBECK, MONICA AUGUSTA ELISABETH CHRISTINA, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. $11/11$ 06, 44.
 AHLSTRÖM, GUSTAF GUNNAR, docent, Stockholm, f. $25/11$ 06, 45.

- LJUNGGREN, KARL GUSTAV, professor, f. d. praeses, Lund, f. $6/12$ 06, 37.
 AXELSSON, BERTIL FOLKE BONDE, professor, Lund, f. $22/12$ 06, 38.
 GIEROW, KRISTER ADOLF, överbibliotekarie, Lund, f. $11/5$ 07, 56.
 BJURLING, OSCAR ANDERS, professor, Lund, f. $12/5$ 07, 56.
 BILLESKOV JANSEN, FREDERIK JULIUS, professor, Köpenhamn, f. $30/9$
 07, 54.
 QUENSEL, CARL-ERIK, professor, Lund, f. $9/10$ 07, 46.
 JARRING, GUNNAR VALFRID, ambassadör, Washington, f. $12/10$ 07, 37.
 KAPSOMENOS, STYLIANOS GEORG, professor, Saloniki, f. $29/11$ 07, 50.
 WELIN, ERIK ALGOT, docent, Lund, f. $24/12$ 07, 55.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- SEGERSTEDT, TORGNY, professor, Uppsala, f. $11/8$ 08, 36.
 BENDZ, CLAËS GERHARD MORTIMER, professor, praeses, Lund, f. $16/10$
 08, 43.
 ROSÉN, JERKER INGMAR, professor, Lund, f. $6/5$ 09, 45.
 PFANNENSTILL, BERTIL ALGOT, docent, Lund, f. $22/2$ 09, 48.
 MALMBERG, BERTIL, professor, Lund, f. $22/4$ 13, 48.
 WIKANDER, OSCAR STIG, professor, Uppsala, f. $27/8$ 08, 48.
 NILSSON-EHLE, HANS GREGOR GUNNAR, professor, Göteborg, f. $17/7$
 10, 49.
 CARLSSON, STEN CARL OSCAR, professor, Uppsala, f. $14/12$ 17, 49.
 LINDBLAD, GUSTAF MARTIN ESAIAS, professor, Stockholm, f. $26/2$ 11, 50.
 ALTHIN, CARL-AXEL GUSTAF, docent, Lidingö, f. $12/2$ 15, 50.
 FEHRMAN, CARL ABRAHAM DANIEL, professor, Lund, f. $3/2$ 15, 50.
 KORLÉN, HANS GUSTAV VILHELM, professor, Stockholm, f. $27/1$ 15, 50.
 GERLEMAN, JOHN GILLIS HARRY, professor, Lund, f. $27/3$ 12, 51.
 LUNDSTRÖM, SVEN GUNNAR, professor, Uppsala, f. $30/1$ 14, 51.
 EJDER, GUSTAF ÅKE BERTIL, docent, Lund, f. $2/11$ 16, 52.
 WESTIN, GUNNAR TORVALD, professor, Stockholm, f. $29/10$ 11, 52.
 BJÖRCK, TOR ERLAND STAFFAN, professor, Lund, f. $5/8$ 15, 52.
 NILSSON, SVEN AUGUSTINUS, professor, Uppsala, f. $9/11$ 14, 52.
 STJERNQUIST, NILS NILSSON, professor, Lund, f. $29/8$ 17, 53.
 SCHAAR, CLAES GÖRAN GUSTAV VIKTOR, docent, Lund, f. $18/5$ 20, 53.
 WELINDER, PER EMIL CARSTEN, professor, Lund, f. $28/4$ 08, 54.
 EDLUND, SVEN GÖRAN, professor, Lund, f. $12/1$ 09, 54.
 REGNÉLL, HANS OTTO, docent, Lund, f. $30/1$ 19, 54.

- BENSON, SVEN ARCHER, docent, arkivchef, Lund, f. $22/1$ 19, 55.
 MORITZ, MANFRED, professor, Lund, f. $4/6$ 09, 55.
 NORMANN, CARL-EDVARD, professor, Lund, f. $26/1$ 12, 55.
 SALLNÄS, BIRGER INGEMAR, docent, universitetslektor, Lund, f. $4/2$ 12, 55.
 NAERT, PIERRE, professor, Åbo, f. $29/5$ 16, 55.
 EKBO, SVEN ARNOLD, docent, ordbokschef, Lund, f. $7/8$ 15, 56.
 WALLER, STURE MAGNUS, docent, Lund, f. $8/3$ 15, 56.
 HÄGERSTRAND, STIG TORSTEN ERIK, professor, Lund, f. $11/10$ 16, 57.
 OLLÉN, GUNNAR, fil. d:r, Malmö, f. $22/11$ 13, 58.
 STJERNQUIST, BERTA INGEBORG, docent, Lund, f. $26/4$ 18, 58.
 ÅSDAHL HOLMBERG, ELLA MÄRTA MATILDA, docent, Uppsala, f. $24/8$ 19, 58.
 ODÉN DUNÉR, AGNES BIRGITTA, docent, Lund, f. $11/8$ 21, 58.
 RYSTAD, NILS GÖRAN, docent, Lund, f. $31/7$ 25, 58.
 BACK, PÄR-ERIK, docent, Lund, f. $20/9$ 20, 59.
 CARLSSON, NILS GÖSTA, professor, Lund, f. $19/9$ 19, 59.
 LÖWENDAHL, GÖSTA EMIL OSKAR, docent, Lund, f. $13/6$ 20, 59.
 PALM, JAMES VILHELM JONAS, professor, Uppsala, f. $29/6$ 25, 59.
 SANDSTRÖM, SVEN ERIK ÅKE, docent, Lund, f. $26/2$ 27, 59.
 SMITH, GUDMUND JOHN WILHELM, professor, Lund, f. $29/1$ 20, 60.
 KJELLMAN, NILS REINHOLD, docent, rektor, Lund, f. $8/2$ 11, 60.
 QVARNSTRÖM, GUNNAR O:son, docent, Lund, f. $9/3$ 20, 60.
 ROOTH, ANNA BIRGITTA, docent, Lund, f. $15/5$ 19, 60.
 YRWING, HUGO ULRIK, docent, lektor, Lund, f. $23/1$ 08, 61.
 NORBERG, ELSA MARGARETA, docent, lektor, Malmö, f. $27/6$ 09, 61.
 SUNDQVIST, ANDERS, docent, Lund, f. $15/9$ 16, 61.
 CINTHIO, ERIK AXEL HAMPUS, docent, Lund, f. $26/2$ 21, 61.
 ANDRÉN, CARL-GUSTAF, docent, Lund, f. $1/7$ 22, 61.
 WEIBULL, HANS JÖRGEN, docent, Lund, f. $25/4$ 24, 61.
 SWAHN, JAN-ÖJVIND, docent, Lund, f. $15/5$ 25, 61.
 ANDERSSON, SVEN HELGE SIGFRID, docent, Lund, f. $27/10$ 22, 62.
 BENGTTSSON, BENGT SVANTE, museiintendent, Lund, f. $2/3$ 10, 62.
 FRIDLIZIUS, JOEL GUNNAR FERDINAND, docent, Lund, f. $29/6$ 22, 62.
 HOLM, HANS INGVAR, docent, Lund, f. $25/10$ 23, 62.
 LÖNNROTH, NILS ERIK MAGNUS, professor, Göteborg, f. $1/8$ 10, 62.
 NEUMANN, SVEN-GÖSTA, docent, Lund, f. $10/3$ 09, 62.
 NORBERG, LARS-ARNE, docent, Lund, f. $27/10$ 19, 62.

b. Utländska

- POULSEN, VAGN HÄGER, museumsdirektör, Köpenhamn, f. $\frac{25}{8}$ 09, 51.
V. WRIGHT, GEORG HENRIK, professor, Helsingfors, f. $\frac{14}{6}$ 16, 53.
VIRTARANTA, ERKKI PERTTI ILMARI, professor, Helsingfors, f. $\frac{20}{5}$ 18, 53.
GLOB, PETER VILHELM, rigsantikvar, Köpenhamn, f. $\frac{20}{2}$ 11, 54.
ZILLIACUS, JOHAN HENRIK, professor, Helsingfors, f. $\frac{23}{1}$ 08, 54.
STAIGER, EMIL, professor, Zürich, f. $\frac{8}{2}$ 08, 54.
DE BOÛARD, MICHEL, professor, Caen, f. $\frac{5}{8}$ 09, 54.
FINK, TROELS MARSTRAND TRIER, professor, Aarhus, f. $\frac{18}{4}$ 12, 55.
BECKER, CARL JOHAN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3}{9}$ 15, 59.
HALLDÓRSSON, HALLDÓR TORFI GUDMUNDUR, professor, Reykjavik, f. $\frac{13}{7}$ 11, 59.
AHLBÄCK, TORVALD OLAV OTTO, professor, Helsingfors, f. $\frac{28}{3}$ 11, 59.
ENKVIST, NILS ERIK AUGUST, professor, Åbo, f. $\frac{27}{9}$ 25, 59.
THOMSEN, RUDI, professor, Aarhus, f. $\frac{21}{7}$ 18, 59.
ROELANDTS, KAREL, professor, Louvain f. $\frac{6}{5}$ 19, 60.
FISCHER-JØRGENSEN, ELI, universitetslektor, Köpenhamn, f. $\frac{11}{2}$ 11, 60.
WESTERGÅRD-NIELSEN, CHRISTIAN EMIL, professor, Aarhus, f. $\frac{24}{11}$ 10, 61.
NORENG, HARALD, professor, Bergen, f. $\frac{25}{4}$ 13, 61.
SUNDBY, BERTIL JOHANNES, professor, Bergen, f. $\frac{21}{7}$ 19, 61.
HAGEN, ANDERS, professor, Bergen, f. $\frac{15}{5}$ 21, 61.
JACOBSEN, ERIC AUGUST, professor, Köpenhamn, f. $\frac{5}{4}$ 23, 61.
FOERSTE, WILLIAM GUSTAV HEINRICH, professor, Münster, f. $\frac{3}{12}$ 11, 62.
GRAVIER, MAURICE PIERRE ALBERT, professor, Paris, f. $\frac{7}{6}$ 12, 62.
HALVORSEN, EYVIND FJELD, professor, Oslo, f. $\frac{4}{5}$ 22, 62.
JENSEN, POVVL JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3}{5}$ 11, 62.
KING, ARTHUR HENRY, docent, London, f. $\frac{20}{2}$ 10, 62.
RIIS, POUL JØRGEN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{26}{5}$ 10, 62.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1962

Till stiftande ledamöter har under arbetsåret kallats domkyrkoarkitekt Eiler Graebe, Lund samt direktörerna Ingemar Ekblom, Hälsingborg och Gad Rausing, Lund.

Som inländska arbetande ledamöter har under året upptagits professor Erik Lönnroth, Göteborg, docenterna Ingvar Holm, Gunnar Fridlitzius, Sven Andersson, Sven-Gösta Neumann och Lars-Arne Norborg, Lund samt intendent Bengt Bengtsson, Lund.

Som utländska arbetande ledamöter har under året upptagits professor Maurice Gravier, Paris, professorerna Povl Johs. Jensen och P. J. Riis, Köpenhamn, professor Eyvind Fjeld Halvorsen, Oslo, professor William Foerste, Münster och docent Arthur H. King, London.

Den 2 april anordnades ett sammanträde med föredrag av professor Hans Nilsson-Ehle, Göteborg över ämnet »Språk och ärfthlighet».

Den 29 september företogs en utfärd till Klippans Finpappersbruk. Under ledning av direktör Tage Thomasson orienterades deltagarna om företagets verksamhet. Därefter studerades gruppvis dess olika avdelningar.

Vid högtidssammanträdet den 17 november föreläste professor Erik Lönnroth, Göteborg över ämnet »Vikingatid och riksgrundläggning i Norden».

Av trycket har under arbetsåret utgivits:
Årsbok 1962.

Ett resestipendium på 1000 kr har av Societeten tilldelats docent Claes Schaar för studier i England, ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats docent Bertil Ejder likaledes för studier i England och ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats docent Pär-Erik Back för studier i Belgien och Västtyskland.

Ur de medel, som ställts till förfogande av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse för serien Skånsk senmedeltid och renässans har Societeten anslagit 900 kr åt professor Karl Gustav Ljunggren och

docent Bertil Ejder för biträdes hjälp vid färdigställandet av tredje bandet av Lunds stifts landebok.

Gleerupska belöningen på 1000 kr har tilldelats docent Gunnar Qvarnström för det 1961 utgivna arbetet »Dikten och den nya vetenskapen. Det astronautiska motivet».

Ett extra forskningsbidrag på 1600 kr tilldelades docent Birgitta Odén för renskrivning av manuskriptet till arbetet »Kronans handel 1560—1595».

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning har utdelats:

till docent Claes Schaar för renskrivning av manuskriptet till arbetet »On the Date of Shakespeare's Sonnets» 500 kr,

till docent Jörgen Weibull som bidrag till kostnaderna för tillfälligt forskningsbiträde för bearbetning av befolknings- och valstatistiken i samband med en undersökning av den progressiva rörelsens utveckling i Wisconsin under perioden 1900—1914 500 kr,

till docent Anna Birgitta Rooth för renskrivning av arbetet »Loki in Scandinavian mythology» 300 kr.

Lund den 17 november 1962.

Berta Stjernquist

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1962

Balanskonto den 1 januari 1962

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	372.712:50	Grundfond	276.000:—
Förlagsbevis	14.750:—	Dispositionsfond	20.752:87
Aktier	58.500:—	Resestipendiefond	28.094:—
Banktillgodohavanden	7.863:48	»Skånsk senmedeltid och re- nässans»	77.400:—
Postgiro & Kontant kassa..	24:89	Olga och Thorild Dahlgrens fond	23.983:—
		AB C. W. K. Gleerups fond	12.621:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
	Kronor 453.850:87		Kronor 453.850:87

Vinst- och förlustkonto år 1962

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	14.465:—	Stämplor, courtage m m ...	60:83
Kursvinst å obligationer ...	25:—	Nedskrivningar å aktier ...	1.750:—
Räntor å förlagsbevis	675:—	Nedskrivningar å obligationer	237:50
Utdelning å aktier	4.860:—	Sekreteraren	1.000:—
Räntor å banktillgodoha- havanden	341:73	Föreläsare	650:—
Inträdesavgifter	2.000:—	Forskningsbidrag	2.900:—
Årsavgifter	5.000:—	Resestipendier	2.000:—
»Skånsk senmedeltid och re- nässans»:		Gleerupska belöningen....	1.000:—
Bidrag fr Wallenbergska Stiftelsen	10.000:—	»Skånsk senmedeltid och re- nässans»:	
Bidrag övriga	200:—	Arvoden	900:—
Försäljning	544:—	Skriftserien:	
Skriftserien:		Tryckning	9.363:14
Försäljning	1.973:40	Övriga utgifter	3.422:52
	Kronor 40.084:13	Fondökningar under året ..	16.800:14
			Kronor 40.084:13

Balanskonto den 31 december 1962

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	387.500:—	Grundfond	281.000:—
Förlagsbevis	14.750:—	Dispositionsfond	18.862:01
Aktier	65.500:—	Resestipendiefond	27.359:—
Banktillgodohavanden	2.741:73	»Skånsk senmedeltid och re-	
Postgiro & Kontant kassa..	159:28	nässans»	91.177:—
		Olga och Thorild Dahlgrens	
		fond	25.063:—
		AB C. W. K. Glerups fond	12.190:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000:—
	<hr/>		<hr/>
	Kronor 470.651:01		Kronor 470.651:01

Malmö den 31 december 1962.

Thorild Dahlgren

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1962

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3	1/2 1937	2.000	1.500:—
» »	3	1/3 1937	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/3 1943	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000	10.000:—
» »	4	10/11 1954	5.000	5.000:—
» »	4,5	9/5 1955	5.000	5.000:—
» »	4,75	10/12 1956	5.000	5.000:—
» »	5	5/10 1959	5.000	5.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa ..	3	1/11 1934	5.000	4.000:—
» » » ..	3	15/11 1937	21.000	21.000:—
» » » ..	3	1. ser. 15/11 1937	24.000	24.000:—
» » » ..	3	2. ser. 1/2 1939	10.000	10.000:—
» » » ..	3,5	1. ser. 15/1 1944	10.000	10.000:—
» » » ..	3	1. ser. 15/4 1945	5.000	5.000:—
» » » ..	3	1. ser. 15/4 1945	10.000	10.000:—
» » » ..	3	2. ser. 15/4 1946	2.000	2.000:—
» » » ..	5,5	1. ser. 10/4 1960	5.000	5.000:—
» » » ..	5,5	10/10 1960	5.000	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000	10.000:—
» »	5,75	10/1 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/10 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/7 1961	5.000	5.000:—
Svenska Fartygskredit AB	5,5	27/12 1957	5.000	5.000:—
» » »	5,5	26/11 1962	5.000	5.000:—
Svenska Skeppshypotekskassan	4,75	1/7 1955	1.000	1.000:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000	5.000:—
Stockholms stad	3	15/3 1945	10.000	10.000:—
» »	3	31/10 1946	10.000	10.000:—
Göteborgs stad	6	20/2 1962	5.000	5.000:—
AB Stockholms Spårvägar	3	1/9 1947	10.000	10.000:—
Sandvikens Jernverks AB	3,25	1/11 1947	10.000	10.000:—
» » »	6	2/11 1960	5.000	5.000:—
Allmänna Svenska Elektriska AB	3,5	15/1 1948	15.000	15.000:—
Hjälta AB	3,25	1/5 1948	10.000	10.000:—
» »	3,25	1/4 1949	5.000	5.000:—
Örebro Elektriska AB	6	28/12 1960	5.000	5.000:—
Sydsvenska Kraft AB	6	5/6 1961	5.000	5.000:—
Korsnäs AB	6	10/11 1961	5.000	5.000:—
Munksjö AB	6	6/12 1961	5.000	5.000:—
Knutsbro Kraft AB	6	12/2 1962	5.000	5.000:—
Uddeholms AB	6	1/3 1962	5.000	5.000:—
AB Åtvidabergs Industrier	5,25	29/10 1962	5.000	5.000:—
			Kronor	387.500:—

Förlagsbevis:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Sandvikens Jernverks AB	4	$\frac{1}{10}$ 1948	10.000	9.750:—
Svenska Handelsbanken	5,5	$\frac{20}{5}$ 1959	5.000	5.000:—
			Kronor	14.750:—
Aktier:				
65 st AB Bofors			6.500	7.500:—
50 » Bolidens Gruv AB			5.000	7.000:—
50 » Höganäs-Billesholms AB, stam			5.000	7.000:—
90 » AB Iföverken			9.000	10.500:—
250 » Svenska Sockerfabriks AB			15.000	17.000:—
100 » Skånska Banken			5.000	6.000:—
60 » Svenska Handelsbanken, stam			6.000	10.500:—
			Kronor	65.500:—

Malmö den 31 december 1962.

Thorild Dahlgren

REVISIONSBERÄTTELSE

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1962 har undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer samt funnit samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid, revisionen omfattar.

Lund den 22 februari 1963.

Bertil Malmberg

Carl-Erik Quensel

INNEHÅLL

ARTIKLAR:

ANDERS HAGEN (Bergen): Höyfjellsarkeologi i Sör-Norge	3
NILS-ARVID BRINGÉUS (Lund): Flattorv	23
GÖRAN RYSTAD (Lund): Ständerna och makten över ämbetstillsättningarna under 1600-talet	53
HELLE STIEGUNG (Kalmar): Bröderna Scheffer, Gustav III och den danska politiken åren 1770—1772	79

MINNESORD:

ALBERT WIFSTRAND: Werner Jaeger	117
CARL FEHRMAN: Fredrik Böök	123
KARL GUSTAV LJUNGGREN: Edwin Berger	135
HADAR H:SON HALLSTRÖM: Henry Dunker	141
J. LJUNGGREN: Gösta Lundeqvist	147
SIGFRID SVENSSON: Walter Anderson	155
OSCAR BJURLING: Anders Nevsten	163

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND:

Styrelse, nämnder, revisorer, ledamöter	173
Verksamhetsåret 1962	184
Räkenskaper	186
Revisionsberättelse	190

Ab TetraPak

---

*Svenskt förpacknings-
företag
med kunder i
54 länder*

Råbyholms allé, Lund

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921 30:—
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10:—
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10:—
4. *James Harrington's Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924. 20:—
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16:—
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12:—
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12:—
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14:—
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6:—
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6:—
11. *Stockholms stads tänkebok 1524—1529* av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. 1929. 25:—, Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6:—
12. *Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12:—
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7:—
14. *Héinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10:—
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932. 7:—
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15:—
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15:—
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20:—
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12:—
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12:—
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19:—
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938. 12:—
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. 7:—
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösaastenen. 1940. 20:—
- 25: 1. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50:—
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9:—
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix. 1941. 14:—
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15:—
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20:—
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. 17:—
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12:—
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644—1699. 1948. 8:—
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8:—
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13:—
35. *Soen Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13:—
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs). 1951. 12:—
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustingarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois). 1951. 8:50.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275—

1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valde-
mar und Magnus Birgersson 1275—1281). 1952. 13:—
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951. 15:—
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelaten-
sium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20:—
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594. Mit
deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526—
1594). 1952. 15:—
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
15:—
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-tals-
diktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Stu-
dies in 18th century English and Swedish literature). 1954. 12:—
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20:—
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under
senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The
regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later
part of the reign of Erik Klipping). 1954. 18:—
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24:—
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde be-
trräffande underåriga elevs skolmognad. With a summary in English.
(On the prognostic value of the Kalmar readiness test). 1955. 15:—
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deut-
scher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllen-
hielms). 1955. 18:—
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527.
Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und
der Reichstag zu Västerås 1527). 1956. 16:—
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti
al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandì. 1957. 15:—
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skol-
åldern. 1957. 20:—
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförästandaren och makten. Politiska utvecklingslin-
jer i Sverige 1512—1517. 1957. 25:—
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och
1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15:—
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissig-
jährigen Krieges. 1960. 25:—

Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten
i Lund:

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a sum-
mary in English. (The Scanian church and the reformation). 1947. Pris
häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658.
With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture
prior to 1658). 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a sum-
mary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658). Med ett
tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658—1679. 1950. Pris häft.
25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nu-
varande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nu-
varande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952.
Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medel-
tidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Pris häft.
35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd

Årsbok 1920—1962. (Årsbok 1946 innehåller register 1920—1945.)